

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ ÉS BÖHM KÁROLY.

II. EVFOLYAM.

5. FÜZET.

1883. SZEPT.

Mégismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká térszen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. A metaphysikai aesthetika alapkérdései. — I. A szép, mint egyetemes érzéktevékenység. — Második közlemény. — *Dr. Simon J. S.*
2. A jellem eszméje. — Harmadik közlemény. — *Dr. Nemes Imre.*
3. Haladásunk és az emberi boldogság. — *Szlanka Elek.*
4. Értesítő: 1. *Ed. Jankovszky.* Phaenomenologie und Metaphysik der abnormen Sinnesbilder. *Ism. Dr. Lechner Károly.* — 2. *Dr. Babics Kálmán.* Logika vagy Gondolkodástan. *Ism. Böhm Károly.* — 3. *Philos. Vorträge herausg. von der philos. Gesellsch. in Berlin.* — *Ism. Dr. Lechner László.* — 4. *Dr. Paul Carus.* Metaphysik in Wissenssch., Ethik und Religion. *é.*
5. A philosophiai folyóiratokból.
6. Újabb philosophiai művek.
7. Figyelmeztetésül.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

1883.

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, mintegy 30—35 ivnyi tartalommal.

A »Magyar Philosophiai Szemle« ezen évfolyamát a Magyar Tudományos Akadémia támogatja ugyan, de a lap szellemi irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint**. Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztés... illető tudósítások a szerkesztőséghez (*Deák-tér 4. sz., evang. főgymnasium*), az anyagi részt s kiadást illetőleg pedig **Aigner Lajo**shoz (*Városház-tér*) küldendőek.

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly**.

Társszerkesztő: **Baráth F.**

A METAPHYSIKAI AESTHETIKA ALAPKÉRDÉSEI.

I.

A szép mint egyetemes érzék-tevékenység.

— Második közlemény. —

Eljutottunk tehát addig a pontig, melyen a szépnek, mint egyetemes érzék-tevékenységnek mibenlétét közelebbről a képzeleti érzet-tevékenységben határoztuk meg. Láttuk rövid vázlatban, mint fejlődött évezredekken keresztül a képzeleti tevékenység a plasmának rendkívüli érzéktevékenységénél és bonyolultságánál fogva s mint fejlődött benne egyuttal a képzeleti érzet-tevékenység, a szép is. Legközelebbi feladatunk mostmár az, hogy e képzeleti érzet-tevékenység beljelenségét momentumaiban megvilágítsuk és bebizonyítsuk. Erre nézve azonban mindenekelőtt meg kell élesen vizsgálnunk a szépet az ő beltapasztalati jelenségében.

Az abstract világnézet, mely a lét és jelenség éles elkülönítésével e képzeleti tevékenységet s vele együtt a képzeleti érzet-tevékenységet is pusztá, illusórius jelenségnek vette, a szépet természetesen nem ott kereste, a hol ez valóban található t. i. az érzet-tevékenységben. Ez szerinte a szépnek egyszerű, pusztá subjectiv járuléka volt; s viszont a szép maga majd »az eszme, mely teljesen jelen van a jelenségben; a jelenség, mely egészen az eszme által van alkotva és megvilágítva«; majd »az, a mi tisztán alakja által tetszik«; nemkülönben »a reálisnak és ideálisnak egybefoglalása, mely bennünket érzékileg és szellemileg felizgat és kielégít«; vagy »a dolgok lényege«, vagy »a szellemi igaznak és erkölcsi jónak egysége« stb. Hogy azonban ilyenféle a b s t r a c t meghatározások mily világot vet-

nek úgy a szépnek c o n c r é t mibenlétére, mint a művészeti alkotások ténybeli összefüggéseire, azt megmutatja az aesthetika eddigi története, mely szerint tudományunk üres gondolatok halmaza volt inkább, mint a művészeteknek c o n c r é t e g y s é g e s a e s t h e t i k a i a l a p b ó l k i i n d u l ó » t ö r v é n y k ö n y v e.«

Annyi tény, hogy a szépnek beltapasztalati jelenségében — minden zavaró sajátóságoktól eltekintve — mindezen sajátóságok megtalálhatók. A képzeleti érzet-tevékenységgel ugyanis már kimondottuk a képzeleti tevékenység egyetemes összetételét. Másrésztől viszont már feltételeztük valamely egyedi érzéki tény-szemlélet szükséges voltát, mely egyetemesen gazdag vonatkozásaival felébressze az egyetemes képzeleti érzet-tevékenységet. Csupán e z e k n e k együttes beljelenségében lehet megvilágítanunk a szép t e l j e s mibenlétét.

Csakis itt magyarázható meg az a tünemény mármost, hogy az abstract világnézet, mely a szépet magát pusztá, subjectív, nemlétező jelenségnek nézve a szép m ö g ö t t kereste, szükségképpen a szépet felébresztő egyedi, érzéki tény-szemlélethez fordult. Szerinte a szép az egyedi, érzéki tény-szemléletben magában (Hogarth kigyóvonala), vagy bizonyos ismereti sajátosságai-ban vala keresendő. Ezért azután még azok is (Bouterweck, Fries, Kant stb.) a kik magából az érzetből indultak ki, abstract alaki meghatározásoknál állapodtak meg a helyett, hogy az érzet sajátosságait s bennük a szép momentumait beltapasztalati jelenségeiből iparkodtak volna összeszerkeszteni.

S e képzeleti érzet-tevékenységnek, mint szépnek, a képzeleti tevékenység e g y e d i momentumát kell alkotnia. Már pedig a képzeleti tevékenység létét azon egyetemes és bonyolult összetétel alkotja, melyben a plasma végtelen számú szemléleti mozzanatainak szabad összekapcsolását hajtja végre. Ezen összekapcsolásban mindenesetre számtalan képzettel, vagy képzet-sorozattal van dolgunk, még pedig oly formán, hogy ők, mint teljesen egyenlő jogosultsággal érvényesülő szemléleti mozzanatok az egymás közötti, csekélyebb intenzitású kapcsolatokat elmosásák, a mi által az összjelenség mozzanatainak e g y e d i s é g é t, é r z é k i s é g é t, t é r b e l i f e s z í t ő t e r j e s z k e d é s é t eltüntetik. Csakis ott lehet ugyanis a középponti szemléletben

feltűnő egyes mozzanatok egyedi voltának kiemelkedéséről szó, a hol a mozzanatok egymást érintő határai élesen előtűnnek, a hol tehát közöttük valami térbeliség (kapcsolat) elképzelhető. Ezzel szemben azonban a képzeleti érzet-tevékenységben a középponti szemlélet mozzanatainak é p e r z é k i, e g y e d i jelenségüket kell érvényesíteniök. Az a kérdés merül fel itt mármost, mint létesül a plasma belidegéletében ama sajátos egyetemes tevékenység, melynél fogva a középponti szemlélet-összetételben az egyes mozzanatok é p e g y e d i, é r z é k i, t e r j e s z k e d ő voltakatemelik ki a szép beljelenségénél? Annyi kétségtelen ugyanis, hogy ha a szépben feltűnő egyedi tény-szemlélet roppantul gazdag kapcsolatainál fogva egyetemes tevékenységet ébreszt, e tevékenységnek é p e g y e t e m e s s é g é n é l fogva csakis egyenjogu és végtelen számú szemléleti mozzanatokot kell magában egyesítenie. Csakis így válhatik a képzeleti érzet-tevékenység a képzeleti tevékenység egyetemes momentumává.

E kérdésre nézve mindenekelőtt a közvetett külszemlélet egyedi, érzéki, térbeli jelenségét kell megvizsgálnunk. Látnunk kell közelebbről, mint létesül a plasma belidegéletének tevékenységében az az eset, midőn benne a közvetett külszemlélet egyedi, érzéki, feszítő terjeszkedésében tűnik fel. Ez esetben el nem vitathatni, hogy az egyes külérzéki tény-mozzanatok feszítésükkel erősebb, élénkebb plasma-tevékenységet ébresztenek. Mindazon képzet-csoportozatnak ugyanis, mely a külszemléleti jelenség egységében befoglaltatik, szükségkép intensívebb ideg-csoportozati feszítést is kell a plasma belidegéletében eszközölnie, mint a minő a képzeleti tevékenység mozzanataiban nyilvánul. Mert csakis így lehetséges azután, hogy a külszemlélet középponti jelenségében kiemelkedik a középponti szemlélet háttérbeli mozzanatainak csoportjából. Ezáltal azonban a más tényekre feszítő határait is szükségkép ki kellett emelnie s korántsem elmosnia, a mi nem volna más, mint a benne, mint összvényben, egymásra feszítő mozzanatok összefolyasztása, a magában és másra való feszítésnek csak m a g á b a n való feszítéssé vált átváltoztatása, mert a másra való feszítés csakis úgy képzelhető el, ha e m á s t külön térbelinek, vagy közbelinek, azaz k ö z v e t e t t n e k képzeljük. Koránt sem mossa el tehát az egyes külérzéki tény a m á s s a l való kapcsolatát, hiszen így csak m a g á n v a-

Iónak tüntetné fel önmagát, a mit azonban az objectiv világban el nem képzelhetünk, hanem annál élesebben kiemeli. Mint létesülhet mégis a plasma belidegfeszítésében csakis ezen külérzéki tény-szemlélet? Mint fejthető meg a plasmának az a sajátossága, hogy egy egyedi, külérzéki tény-szemléletet, mely a másra vonatkozó kapcsolatait élesen előtűnteti, önmagában képes szemlélni?

Képzeljük el a plasma belidegéletét a maga millió és millió számu idegsejtjével s az ezen idegsejtekbe mindenünnen bevezető számtalan idegrostjával. Ezáltal a plasmát természetesen minden oldalról kapcsolatos, végtelen összeköttetésnek gondoltuk. A physiologia tanítja, hogy a végtelen számu idegsejtek *a*) a magasabb centrumokban meghatározott helyet foglalnak el s *b*) végtelenül különböző alakuak és nagyságuk. Ezáltal azonban már minden egyes idegsejtet térbelileg meg nem változóan azaz állandó feszítéssel bírónak állítottunk s valamennyiüket viszont egymástól különböző feszítés-minőséggel ruháztuk fel. A képzetek azonban belfeszítések s a különböző képzetek különböző minőségű belfeszítések. Hogy pedig e különböző belfeszítések, mint ilyenek, állandóan is létezhessenek, szükségképpen csakis az egymástól különböző minőségű, de térbelileg (terjeszkedésbelileg) állandó feszítéssel bíró idegsejtekbe helyezhetők. Ez idegsejtek azonban önmagukban is számtalan különböző idegrostot, vagy idegszálat egyesítenek, sőt egymás között is végtelen számu, mindenoldalú idegszál-kapcsolatot létesítenek. E kapcsolatok már csak mint egyszerű vezetők szolgálnak. Így váltak a különböző idegsejtek, vagy idegcentrumok a különböző képzet-sorozatokat hordozóivá, melyekben ismét az egyes képzet-mozzanatok kapcsolatát és felébresztését a bennük kialakult számtalan idegszál-kapcsolatok létesítik.

Most már megfelelhetünk az előbbi kérdésre. Feltűnik a külérzéki tényt szemlélet. Feszítés-sorozatával a plasmának térbelileg különféleképp terjeszkedhető, tehát változható idegszálaiban megfelelő feszítés-sorozatokat is ébreszt, melyek bár minden oldalú működésben indulnak meg, csakis a megfelelő rezgésű idegcentrumban, vagy centrumokban érvényesíthetik magukat. S mivel csakis ő a középponti szemléletnek legintensívebben érvényesülő mozzanat-csoportozata, a plasmában az ő egyedi térbeliségének

határait szükségkép a legélesebben is elő kell tüntetnie. Ezen ily élesen előtűnő határ mostmár egyszersmind kapcsolat is. A külérzéki tény-szemléletnek megfelelő idegcentrumából, vagy idegcentrumaiból ugyanis mindenféle, ugyanilyen feszítésű idegszáltevékenységek indulnak ugyan ki a többi velök kapcsolatos idegcentrumokhoz, mivel azonban ezek a feltűnő külérzéki tény feszítésétől különböző, de egyszersmind állandóan megmaradó feszítés-csoportozatok, a rájuk ható idegszálak feszítése által meg nem változhatnak s így e feszítést, mint tőlük különbözőt elszigetelik, elválasztják. S ezáltal az élesen előtűnő kapcsolatok mind megannyi élesen előtűnő határoknak tűnnek fel, a melyeken túl érvényesülhetnek ugyan a kapcsolatos tények, de mindenesetre háttérben, csekélyebb intenzitással. Csakis így tűnik fel a külérzéki, a saját véghatárait, térbeliségét élesen előtűntető tény-szemlélet közvetlen térbeliségben, azaz önmagában, más tényekkel nem kapcsolatos, nem közvetett térbeliségben. Ez azonban a plasma belideg-életének sajátos jelensége. Éppen nem a kapcsolatok elmosódása tünteti fel tehát élesen az egyediséget, érzékiséget s így a feszítő terjeszkedést, a térbeliséget, hanem ellenkezőleg a kapcsolat éles előtűnése, mely a plasmának most vázoltuk sajátságánál fogva élesen előtűnő határrá változik át, mely az egyedit, mint ilyent annál inkább kiemeli. S csakis most érthetjük meg igazán, mért nem szemlélhetünk egyetlenegy külérzéki tényt sem a nélkül, hogy egyszersmind a vele kapcsolatos másik tényt is ne szemlélnők, bárha már elmosódottan, hogy tehát csakugyan sehol sem tapasztaljuk a végső határok előtűnését. Az egyedi, érzéki ténynek magában és másra való feszítése ugyanis, mely a másnak feltételezése által a kapcsolatot kiemeli, soha sem tüntetheti fel az előtűnő kapcsolatot, mint nem kapcsolatot, mint teljes végső határt. Előtűnik tehát a kapcsolat s ép így feltűnteti a más is. A kapcsolatok éles előtűnése e szerint a magában és másra tevékeny tény térbeli terjeszkedésének meghatározása. Ezzel szemben azonban a másik tevékeny ténynek eltűnése s így az egyedi, érzéki terjeszkedésnek csak magánvaló tevékenységében létező feltűnése csakis a szellem, a végtelenül bonyolult plasma sajátos ténye. Csakis így lehet az egyedi tény kiszakítva a másra való vonatkozásából, azaz kapcsolatából, mely a térbeliség maga, s csakis így tűnhetik fel közvetlenül.

Lássuk már most a középponti szemlélet mozzanatainak létesülését a szépben tevékeny idegcentrumban, vagy idegcentrumokban. A szépben, mint a külérzéki tény-szemlélet alkalmával, szintén valamely egyedi, érzéki tény-szemlélettel van dolgunk. S e tény-szemléletnek, legyen akár képzeleti, akár külérzéki *a*) mindenestre élesebben kell előtűnnie, mint a képzeleti tevékenység belszemléleteinek az abstract szemléletekben, tehát egyedi határait élesebben ki kell emelnie (csakis így lehet szó alakok, (határok) szépségéről is), *b*) okvetetlenül oly vonatkozásokat, azaz kapcsolatokat kell magában egyesítenie, nemkülönben oly számmal, a minőket s a mily számmal a külérzéki tény-szemlélet, mint ismereti alak, éppenséggel nem foglal magában. Mert csakis a saját kapcsolatait intensivebben kiemelő egyedi alak érvényesítheti határozottabban a saját egyediségét s viszont csakis a végtelen számu kapcsolattal bíró érzéki tény-szemlélet ébreszthet a plasma belidegfeszítésének háttérében egyetemesen bonyolult tevékenységet. »Mert ha a szép« — a mint Hegel igen szépen mondja — »különös s ezáltal korlátolt tartalmu lehet is, e tartalomnak mégis, mint önmagában végtelen összjelenségnek és mint az ő létében s z a b a d s á g n a k kell feltűnnie, mivel a szép általában a fogalom, mely nem áll szemben objectivitasával és sodorja magát vele szemben ezáltal az egyoldalú végesség és a b s t r a c t i o ellentétébe, hanem objectivitasával összefolyik s ezen benmaradó egység és befejezés által önmagában végtelen.« Már pedig, ha a szépben feltűnő egyedi tény-szemléletet csak olyannak képzelnők, mely a saját kapcsolatait, itt helyesebben határait élesen elő nem tüntetné, ez által oly tény-szemléletet állítanánk, melyet csakis egyedi terjeszkedésében többé már nem vizsgálhatnánk. Viszont ha e tény-szemlélet nem bírna oly roppantul gazdag kapcsolattal, egyáltalában nem ébreszthetne egyetemes háttérbeli jelenséget.

Vizsgáljuk meg mostmár a szépben tevékeny plasma működését egyelőre csak egy idegcentrumban. Feltűnik a szépben az egyedi tény-szemlélet. Az általa rezgésbe hozott idegszálak útján a neki megfelelő rezgésű idegcentrumban intenzitásra emeli feszítő tevékenységét. Ha e tény-szemlélet mostmár nem foglalna magában roppantul gazdag kapcsolatokat, akkor — mivel az elszigetelt idegszálak keresztvezetéssel nem bírnak — csak egyszérien

a neki megfelelő idegszálak és plasma-terület rezegnének intenzívebben az idegsejtben, míg a vele nem azonos rezgésű plasma-rétegek és ideg-szálak megtörnek, elszigetelnek az ő kapcsolatát, vagyis a tény-szemléletet tisztán egyediségében tüntetnek fel. E tény-szemlélet azonban számtalan idegszálból álló kapcsolatot egyesít magában s e kapcsolatokkal viszont számtalan más ugyanazon centrumbeli képzet-csoportozatot. Ezáltal természetesen az egész idegcentrum plasma-területét bevonja az ő saját minőségű rezgésébe. Az összes e centrumban elképzelhetően rezgő rétegek most már ő neki megfelelően rezgéssel kezdenek rezegni. Mivel pedig e rezgésben az egyedi tény-szemlélet e rezgés megindítója és középpontja, mivel kapcsolatait ő érvényesíti legintenzívebben az idegcentrumban, a rezgő plasma-rétegek e kapcsolatait el nem moshatják, azaz, az ő érzéki létét, egyediségét, feszítő terjeszkedését meg nem szüntethetik. Hiszen a plasma-rétegek szintén ugyanazon rezgéssel, ugyanazon minőségű feszítéssel bírnak maguk is, a melylyel ő, s így az ő kapcsolatai csak annál inkább kiemelkednek, előtérbe jutnak. Mi képesek vagyunk ugyan az idegcentrum plasma-rétegének egy-egy pontján még tetszés szerinti rezgés-módozatot létesíteni, ez azonban, mint e számos kapcsolattal szemben csekélyebb intenzitású szükségkép elmosódik.

E tevékenységben mármint az egész idegcentrum rezgésben van, még pedig az egyedi tény-szemléletnek megfelelően. Mivel pedig ezen idegcentrum fogalmi jelenséggel vagyis léttel bír, e tevékenység egyszersmind fogalmi tevékenység. Nem oly módon azonban, — a mint később látni is fogjuk — mint magában a fogalomban, mint ilyenben: hiszen itt minden feltűnhető egyedi alak az ily módon rezgő tény-szemléletbe mintegy beolvadni látszik, vagyis a szépben feltűnő egyedi tény-szemlélet minden más elképzelhető ugyanily fogalmi alakot önmagában megvalósít. A mint ezt a szép tevékenységében csakugyan tapasztaljuk. Most látunk csak világosan az abstract világnézet »látható tökélyének«, »legtökéletesebb valamijének« leghatározottabb alapjaira.

Ezen az egész idegcentrumnak plasma-rétegét elfoglaló s az egyedi tény-szemléletnek megfelelő tevékenység azonban e centrumban egyszerűen meg nem állapodhatik. Az idegcentrum ugyanis végtelen számú idegszálbeli kapcsolattal van más végtelen számú idegcentrummal kapcsolatban. Megindul tehát belőle

vezető idegszálakon az egyedi tény-szemléletnek megfelelő feszítő terjeszkedés s mivel a más idegcentrumokban a rezgés sajátosságait meg nem változtatja, megtörik, azaz elszigetelődik s így az egyediséget a n n á l erősebben tünteti elő.

Igy vagyunk azonban a szépben a tevékeny t ö b b idegcentrummal is. Képzjük el, hogy a szépben feltűnő egyedi, érzéki tény-szemlélet oly képzet-csoportozatokat egyesít magában, melyek nem egy idegcentrum-sorozat egyedi alakjainak sajátosságait, hanem több idegcentrum sorozatát létesítik önmagukban.

Ezáltal nem állítunk mást, mint több egymással viszonyban levő, tehát az egymás közötti kapcsolatot annál erősebben előtűntető s egyedi feszítésüket a fenti módon érvényesítő mozzanat egybevetített össztűneményét. Mi ugyanis el nem képzelhetjük, hogy az ily módon egybevetített mozzanatok közötti kapcsolatoknak szükségkép el kellene mosódnia az egybevetítésben. Hisz e kapcsolatok ugyanazon minőségű feszítéssel bírnak, a minő az idegcentrumok plasmafeszítése! Ezen össztűnemény minden mozzanata mármost olykép érvényesíti feszítő tevékenységét a saját idegcentrumában, hogy mindegyikök megfelelő minőségű tevékenységre indítja centruma plasma-rétegét. Ezen tevékenységben azonban — jóllehet ő csak az egyedi tényt szemlélet b i z o n y o s s nem minden elképzelhető mozzanatainak felel meg — mégis m i n d e n elképzelhető s u g y a n a z o n fogalmi körbe tartozó alakulat benne van. Hiszen a) nem képzelhetünk el egy rokon alakot sem, mely ne e b b e az idegcentrumba jutna, mivel nem képzelhető el egyáltalában oly alak, mely fogalmán k i v ű l esnék, b) ha azonban ugyanazon idegcentrumban el is képzelünk még egy vagy több más egyedi alakot, ezek, mint nem oly ropant számú kapcsolattal bírók, szükségkép háttérbe szorulnak s így az ő idegcentrum-rétegének rezgését e csekély plasma-pont rezgésével meg nem változtathatják.

Fogalmi, teljes idegcentrumbeli tevékenységgel van tehát a képzeti érzet-tevékenységben is — mint szépben — dolgunk éppen úgy, mint a képzeti tevékenység fogalmi, abstract alakításainál. Ez idegcentrumbeli tevékenység azonban é l e s e n különbözik az abstractióban tevékeny idegcentrum működésétől. A szépben rezgő idegcentrum plasma-rétege ugyanis a z o n e g y minőségű rezgést tüntet fel, vagy ha itt-ott egy-egy k ű l ö n -

böző minőségű pont fel is tűnik, ez nem érvényesülhet annyira, mint az egész plasma-réteg tevékenysége. Az abstractióban azonban az idegcentrum a saját alaprezgésének sorozatában különféle rezgőpontokat tüntet fel, még pedig az alapréteg, vagyis az idegcentrum plasma-rétege területén különféle kombinációkban létesült tevékenységben. Ezáltal természetesen bizonyos fogalmi sorozatban alakulható, számos, egymástól egyedileg különböző s egymással szemben egyformán érvényesülő alakokkal találkozunk. Ez alakok érvényesítik ugyan az idegcentrum plasma-rétegén csoportosuló idegszálakban egymásra vonatkozó kapcsolataikat is, ezek azonban *a)* mivel mindannyian egyformán érvényesülő, az idegcentrumban egyenjogú, negatív feszítések s *b)* az idegcentrum plasma-rétegének térbeliségéhez képest eltűnő térbeliségek, nem érvényesíthetik annyira az egyedi alakok egyediségét, térbeliségét, feszítő terjeszkedését. Az ily középponti szemlélet összjelenségében előtűnő mozzanatok azután, mivel egyediségét egy sem érvényesítheti közülök a maga valóságában, valamennyiök egyedi lététől különböző összjelenségnek tűnnek fel. Előfordulhat ugyan itt az az eset, mint pl. a matematikai szemléletben, hogy egy vagy több ily mozzanat ép azaz az intenzitással tűnik elő a középponti szemléletben, a minővel a szépben feltűnő egyedi tény-szemléletet szemléltük. Ez azonban a fogalmi tevékenységben jelentkező egyenjogú mozzanatoknak egymáshoz való viszonyán, azaz az idegcentrum fogalmi tevékenységében nem változtatott éppen semmit. Itt egy, vagy több alaknak csakis rezgés-intenzitása változott meg, míg a minőség s a többiekkel való egyenjogúság a szemléletben ugyanaz maradt. Az ily középponti szemléletben intensive feltűnő előtér mellett ott van egyszersmind a gyögebb intenzitással feltűnő alakok sorozatának háttéré is. Míg ellenben ezen előtér és háttér a szépben teljesen összeolvad. Az egyedi tény-szemlélet által megfelelő minőségű rezgésre indított idegcentrum ugyanis, nemkülönben az idegcentrum plasma-rétegében már azonos rezgésüknél fogva is annál inkább megerősödő kapcsolatok nem tüntetnek fel mást, mint az egyedi, érzéki tény-szemléletet s ugyanakkor egyszersmind a teljes idegcentrumot, azaz magát a fogalmat. A mint tehát a szép középponti szemléletében az egyedi, érzéki tény-szemlélet feltűnik,

érvényesül ugyan itt is az idegcentrum a maga egész tevékenységében ép úgy, mint a fogalmi abstract alakításban, azonban e tevékenység, éppen mivel az egyedi tény-szemlélettel azonos minőségű rezgést tüntet fel, fogalmi háttérével csakis az egyedi, érzéki tény-szemléletet valósítja meg. Csakis így érvényesülhet a szépben feltűnő egyedi tény-szemlélet »a saját, tárgyias, önálló, ellentét nélküli, végtelen és ideális jelentőségében« s viszont csakis így tűnhetik fel a fogalom, vagyis az idegcentrum tevékenysége egy egyedi, érzéki, saját kapcsolatait élesen előtűntető s éppen ezért egyedi, végtelen feszítő terjeszkedésben.

Világos mostmár, hogy a szép, mint képzeleti érzet-tevékenység a képzeleti tevékenységnek csak egy momentumát alkotja. Az idegcentrum ugyanis, mint fogalmi centrum végtelenül különféleképp rezgő rétegpontjait — hogy úgy mondjam — csak egy egy pillanatra változtathatja át egész réteg-területén ugyanazon, az egyedi tény-szemléletnek megfelelő minőségű rezgéssel feszítőkké. Hiszen az ő léte éppen az, hogy mint fogalmi centrum egy sorozatban feltűnhető és sorozatilag változó rezgésű plasma-pontokat tüntessen fel. Világossá lesz itt azonban egyszermind az is, hogy a képzeleti érzet-tevékenység, mint szép, a képzeleti tevékenységnek közvetlen belszemléleti felfogásában áll. E közvetlenség szerintünk ugyanis nem más, mint szellemiség. S a közvetlen belszemléleti felfogás korántsem egyszerű érzékeink alá eső térbeli vagy időbeli, hanem szellemi plasma-tevékenység. S így érthetjük meg igazán Hegel mély értelmű szavait: »Mivel mármost (az eszme) ezen külső létében közvetlenül (azaz: szellemileg) van a tudat számára és a fogalom közvetlenül egységben marad külső jelenségével, az eszme nemcsak igaz, hanem szép is. A szép ezáltal mint az eszmének érzéki látszata a határozza meg magát. Mert az érzéki és az objectivitás egyáltalában a szépségben semmi önállóságot sem őriz meg magában, hanem felhagyott a lét közvetlenségével, mivel csak mint a fogalom léte és objectivitása s mint olyan realitás van tételezve, mely a fogalmat egységben objectivitásával, ezen objectiv létében magában (t. i. a plasmában alakult idegcentrumban magában) állítja elő s így csak mint a fogalom látszata érvényes.« Nem az egész idegcentrum maga ugyanis

ő az ő fogalmi, tehát végtelen sorozatban rezgő plasma-rétegével, hanem igenis az idegcentrum (tehát a fogalom maga) e gy benne előfordulható rezgés-minőségben. Igazolttá lesz itt azonban mostmár az is, miért neveztük el a szépet képzeleti érzet-tevékenységnek. Hiszen a szépnek, mint idegcentrum rezgésnek, szükségkép szakítania kellett az emlékezet egyedi alakulataival és oly változatos, s e változatosságában egész idegcentrumra szétterjedő alak-csoportozathoz hatolnia elő, a minő csakis a képzeleti tevékenységben alakulható és képzelhető.

Világosságá terül el itt egyszersmind a fölött is, mely értelem rejlik Hegelnek e másik nyilatkozatában is: »Ezért nem lehetséges mármost még az értelem számára sem, hogy a szépséget felfogja, mivel az értelem a helyett, hogy a m a z e g y s é g h e z hatolna elő, mindég csak az egység különbségeit tartja meg szilárdan, ö n á l l ó szétválasztásban, a mennyiben ugyanis a r e á l i t á s valami egészen más, mint az i d e á l i t á s, az é r z é k i teljesen más, mint a f o g a l o m, az o b j e c t u m viszont, mint a s u b j e c t u m és ilyen ellentéteknek nem volna szabad egyesülniök. Így az értelem mindég a végesben, egyoldalúban és nemigazban állapodik meg.« Az objectív lét ugyanis, mint egyedi, egyes ismeret, csakis véges, egyoldalú és nemigaz lehet; míg viszont a fogalom vele szemben végtelen, ellentét nélküli és örökké igaz. Csudálni való-e mostmár, hogy Hegelből indultunk ki, Hegelből, a kit, miután gondolatait alapjaiban megvilágítottuk, abstract álláspontja daczára is csak bámolni tudunk!?

Igy lehet a szép e g y e t e m e s, v é g t e l e n, s z a b a d. Egyetemes, mivel mint önálló dolog, melyhez csak pusztán alkalmazkodnunk kellene, melyet önálló létében egyszerűen felfognunk lehetne, a véges értelmiség számára, az egyszerű ismereti felfogásra nézve nem létezik. Felhagyott a küzdő lét közvetett egységével, mert ő maga végtelen, s mint ilyen végtelen érzet-tevékenységében, a plasma roppant bonyolultságában találja meg magán — és maga számára — való létét, elkülönödését. S mint ilyen természetesen szabad is. Mert ha a logikai törvényeken a plasma idegszálainak szervesen összefüggő, a mindenség összjelenségei szerint évezredekken át kialakult rezgés-összefüggéseit érthetjük, akkor a szabadság nem más, mint

ezen rezgés-összefüggéseknek összetevékenysége. Már pedig a képzeleti érzet-tevékenység, mint szép, csakugyan a rezgés-összefüggések öntevékenységében jelentkezik, azaz ő a valóban szabad. Így azonban egyszersmind ő n á l l ó, f ü g g e t l e n i s. A társulás, vonatkozás és hasonlóság alaplómódzatai szerint tevékenységre ébresztve betölti az egész tudatot s magába beolvasztja az összes más érzék-tevékenységeket. »Mivel az aesthetikai érzet« — mondja Wundt — »minden más érzetet magába zár, egész lelki életünket megragadja.« S csakis innen eredhet é n ü n k n e k az a végtelen, ideális, földöntúli, isteni megnyugvása, melyben semmiféle egyedi képzet vagy érzet, — hiszen ő maga az egyetemes, mely az ilyen egyedit szükségképpen elmosza végtelenségében — semmiféle véges cél vagy szándék fel nem tűnik, elő nem tolakodik. A szép ugyanis az akarat végességére nézve sem létezik. A véges akaratnak közvetetlen céljával, melyet a véges külső létben, mint olyant, megvalósíthatna, nem szolgál. E szerint a művészeteknek közvetetlen célja, tárgya, feladata nem lehet. Hiszen ő mint egyetemes és végtelen egyszersmind csakis önmagának a célja.

Éppen így lehetséges azután az is, hogy maga az egyedi érzéki tény-szemlélet, mely egyetemes vonatkozásaival a szépet felébreszti, korlátolt tartalma daczára is, egyetemes, végtelen, szabad, s magát a fogalmat valósítja meg s ezáltal egyedi, subjectiv, érzéki tény-szemléletben m a g a a z e s z m e. Nemkülönben így válik lehetővé az is, hogy a szép egyedi, érzéki tény-szemléletét nem pusztán a maga e g y e d i subjectivitásában tekintjük, hanem egyuttal e g y e t e m e s objectivitásban, azaz mint olyan tárgyat, mely s u b j e c t i v i t á s á b a n egyuttal o b j e c t i v i t á s i s, a melynek subjectiv fogalma tehát objectivitásán belül van s ezáltal n e m s z a b a d végességét s z a b a d végtelenséggé változtatja s magát az eszmének és igazságának ellentét nélküli, örökké zavartalan birodalmába emelte fel.

Így bizonyíthatók tehát aesthetikai álláspontunkról a szépek beltapasztalati jelenségében ismert ö s s z e s sajátosságai. Az egyetemes képzeleti szabad tevékenységből már csak e g y lépés vezet a széphez, az egyetemes képzeleti szabad érzet-tevékenységhez az egész idegcentrumon elterjedő, ugyanazon minőségű plasma-réteg belfeszítésében. Világosság terül itt el nem-

csak a szép érzéki alapjai fölött, hanem maga álláspontunk fölött is. Csakis innen emelkedhetünk fel ugyanis az emberi szellem legtágasabb birodalma, a szép birodalma fölé, a honnan a szellem országainak nem csupán egyes vidékeit, hanem egy földön túl ható tekintettel hatalmának egész világát áttekinthetjük.

S ezzel befejeztük értekezésünk második kérdésének (mi tehát a szép, ha megfejtése valóban konkrét alapon hajtható végre?) tárgyalását. Vázoltuk a szépnek, mint képzeleti érzet-tevékenységnek évezredek fejlődését s megvizsgáltuk röviden beltapasztalati jelenségét egyetemes, végtelen, szabad bonyolultságában s végre kimutattuk főbb vonásokban subjectiv és objectiv létének momentumait. Mostmár áttérhetünk értekezésünk harmadik kérdésére: vajjon megvilágíthatók-e teljesen konkrét felfogásunkkal a mult aesthetikájának egymást megsemmisítő eredményei? Mert annyi tény, hogy a mult aesthetikája az egymást leromboló meghatározások gyűjteményét foglalja össze történetében. A szép végtelenül téres birodalmában bejárták az egyedi tény-szemlélet sajátosságainak és viszonyainak minden országát az egyszerű kigyóvonaltól kezdve a látható tökélyen keresztül fel egészen a dolgok lényegének sphinxéig s a gondolkodási tevékenység eszméjéig — s tökéletesen ugyanazon szerencsével, mivel, mint láttuk, az érzetet pusztá, subjectiv, illusorius jelenségnek tartva az egyedi tény-szemlélethez fordultak. S álláspontunk, bár tőlük oly messzeeső talajon áll, egyáltalában nem tagadja, s nem semmisíti meg őket, sőt ellenkezőleg őket erősíti, a mennyiben közös alapjukat megvilágítja s egyesíti, a mennyiben egymástól harczaikban tökéletesen kibékíti. S ebben rejlik valódiságának egyik legfőbb bizonyítéka.

A mult aesthetikusait a képzeleti érzet-tevékenységnek subjectiv, pusztá, illusorius volta gátolá meg abban, hogy az aesthetikát tudományos alapra fektessék. Voltak még pedig aesthetikusok, a kik azt állították, »hogy az aesthetikának rendszere el nem képzelhető, sőt hogy az aesthetika rendszeresen még nem is kezelhető« (Umbreit), a kik tehát kétségbe vonták, hogy az aesthetika tudomány. A manap oly használatos »a szép nagyon subjectiv valami«, kifejezésre pedig már nem is kellene utalnom.

A multa igazuk lehetett, a jövőre teljességgel nincs. Mi, a kik a szépet beltapasztalati jelenségében szemléltük s meggyőződünk arról, hogy az ő végtelenül bonyolult subjectiv jelensége az ő létének egyetemes, végtelen szabad objectivitása is egyszersmind, ezzel szemben határozottan állítjuk, hogy a szép beljelenségében a legobjectivebb tény és valóság. Ennélfogva a pusztá »nagyon subjectiv valami« kifejezést csakis az egyetemes képzeleti érzet-tevékenység megindításának különböző idő-minimumára — mely a különböző subjectumok szerint csakugyan nagyon subjectiv — fordítjuk vissza. S ennélfogva csakis mi mondhatjuk okadatoltan Taine szavait: »a mi aesthetikánk modern s abban különbözik az antiktól, hogy . . . nem erőszakol reánk szabványokat . . . sem el nem ítél, sem meg nem bocsát; csak meghatároz és magyaráz. Nem szól így önközhöz: »Ne becsüld a hollandi művészetet, mert durva; gyönyörködjél csak az olaszban . . . ne becsüld a goth művészetet, mert beteges s csak a görög bírja tetszésedet.« Mindenkinék szabadságot ad, hogy saját vonzalmát követhesse, előnyt adjon annak, mely természetével rokonabb s azt tanulmányozza különös gonddal, mely saját szelleme fejlődésének legjobban megfelel« — mondom csakis mi mondhatjuk okadatoltan s azon egy alapról kiindulva, mi, a kik szerint ez a vonzalom nem más, mint az egyetemes képzeleti érzet-tevékenység szabad működésének beltapasztalati jelensége; e természet a képzeleti érzet-tevékenység felébredésének subjectiv különbözősége s e szellemi fejlődés az egyetemes képzeleti tevékenység szabad kialakulata. Csakis mi karolhatunk fel »egyenlő szeretettel minden műalakot, minden iskolát, még azokat is, melyek a legnagyobb ellentétben látszanak állani«, a kik őket kibékíteni is feladatunkká tettük; csakis mi tekinthetjük őket »az emberi szellem megannyi nyilvánulásainak«, a kik a szépnek mind magánvaló, mind maga számára-való létét az ő egyetemes subjectivitásával azonos objectivitásában keressük s a plasma végtelenül bonyolult beltevékenységében, azaz a szellemben bizonyítottuk. Ime álláspontunkról a pozitivizmus aesthetikája.

A fentebbiekből világos tehát, hogy hol kell a szépet a mult aesthetikusainál keresnünk. A pozitivizmus álláspontjához híven mellőzi a rejtvényes és subjectiv szépet. Ő a szépnek

csakis művészetbeli objectiv tényeivel foglalkozik. Ő nála tehát az aesthetika már művészetek philosophiájává lett. De ép így mellőzik a többi philosophiai iskolák aesthetikusai is. S az egyedi tény-szemléletben s a gondolkodási tevékenység abstract schémáiban keresik ők is a szépnek objectiv mibenlétét. A miben tehát mindannyian megegyeznek, a z, hogy a szépet a szép mögött keresik, mivel valamennyien a szép pusztá subjectiv járuléknak tekintik. Kant a gondolkodási tevékenységben állapotott meg. Végeredményében szakított tehát az egyedi érzéki tény-szemlélettel, mivel az ítélő tehetséget vette a szép egyedüli forrásának. S ez az egyedi tény-szemléletnek gondolkodási tevékenységünkkel megegyező, bizonyos viszonyában keresendő. S ha az egyedi tény-szemlélet momentumait vesszük kiinduló pontul, felfogásunk Kantéval megegyező. Az egyedi tény-szemlélet kapcsolatainak szerintünk is bizonyos szoros összefüggést kell az egyetemes képzeleti tevékenység kapcsolataival mutatniok, vagyis az egyedi tény-szemléletnek fogalmi, e s z m e i alakításnak kell lennie. Kant azonban kategóriái alapján e kettőnek oly viszonyát nevezte szépnek a gondolkodási (ítélő) tevékenységben, mely *a*) érdekek nélkül (qualitás), *b*) általában (quantitas), *c*) meghatározott czél nélkül (relatio), s végre *d*) szükségképpen (modalitas) tetszik. Így persze a szépnek magaszámára való objectiv egyedi létét bizonyos viszonyba helyezte s magánvaló subjectiv létéből élesen elkülönítette. S mi már itt külön válunk tőle. E subjectiv egyetemes létet a szép egyetemes objectiv létévé is tesszük egyszersmind, midőn a szépnek mind magánvaló, mind magaszámára-való jelenségét a plasma fogalmi idegcentrumában határozzuk meg. Annyiban azonban még itt is ugyanazt állítjuk Kanttal, hogy az a Kant meghatározta tetszés csakugyan momentumát alkotja a szépnek. Csakhogy szerintünk ezen érzet-sajátosság alapja ép az egyetemesességben magában keresendő, mely, mint ilyen, szükségkép elmossa magában az egyedit. S ennyiben nem állítunk mást, mint a kriticizmus aesthetikája.

Az idealizmus a szépet az eszmében keresi. Szerinte »a szép az eszme határolt jelenség alakjában.« Nála tehát a szép az egyedi, érzéki tény-szemlélet, mely egyetemes kapcsolatainál fogva mint az eszmének tiszta kifejezése jelentkezik még pedig olyképen,

hogy benne semmi olyas nincs ennél fogva, a mi érzékileg ne jelentkeznék s egyuttal nem jelentkezik érzékileg semmi olyas, a mi az eszmének tiszta kifejezése ne volna. Így azután három momentum különödik el szerinte a szépben: az eszme, az érzéki jelenség s egyuttal tiszta egységük. Szerintünk is három momentum jelensége egyesül a szép beltapasztalati szemléletében: az egyedi, érzéki tény-szemlélet, az egyetemes fogalmi idegcentrumbeli tevékenység s e kettőnek egygyeformára a képzeleti érzet-tevékenységben, mint szépben. S ha az idealizmus a szépet a határolt jelenség alakjában feltűnő eszmében keresi, eszmében keressük mi is, de ez nálunk a fogalmi centrumnak azonos feszítésben feltűnő jelensége, a fogalom maga egyedi objectív jelenségében. Ha mármint az idealizmus szerint a szép lényege tiszta forma, mely nem más, mint az eszmének általános harmoniája a valósággal, de nem általánoságában, hanem tőkéltes jelenségbe lépve ki az egyedi érzékiben, szerintünk a szép az eszme maga egy momentumában, mely maga a valóság az ő egyetemességében s mégis egyedi érzékiségében, végtelenségében s mégis véges elkülönödöttségében, szabadságában s mégis korlátolt tartalmu voltában, a mennyiben az egyedi tény-szemléletben szemléltetik. Viszont természetes dolog az is, hogy, a mennyiben a plasma fogalma idegcentrumainak tevékenységében az »értelmi igaznak s erkölcsi jónak« alapja rejlik, maga a szép sem lehet szerintünk más, mint ennyiben az értelmi igaznak és erkölcsi jónak egyetemes egysége. Korántsem a b s t r a c t fogalmi meghatározásában azonban, hanem az idegcentrumnak egész rétegében azonosan terjeszkedő tevékenységében, azaz, a fogalmi idegcentrumnak egyedi c o n c r é t tevékenységében. S ennyiben aesthetikánk az idealizmus aesthetikája is egyszersmind.

S ha végre a realizmus aesthetikája a szépet a valódiságban keresi, a valódiságban keressük mi is. Sőt szerintünk e valódiság nem is egyszerű, hanem egyetemes, végtelen, szabad valódiság. S ha a realizmus csak az alak fontosságát hangsúlyozza s azt tartja, hogy az alakban korántsem kell a szépet, mint tartalmat, keressünk: az egyedi tény-szemlélet alaki fontosságát hangsúlyozzuk mi is s azt állítjuk, hogy a szépet, mint ilyent, korántsem lehet az egyedi érzéki tény-szemléletben megtalálnunk. A szépet a

subjectumban keressük tehát mi is, de éppen nem mint pusztá, subjectiv, illusórius »fellelkesülést«, hanem mint a mely egyetemes subjectiv jelenségében bírja egyszersmind objectiv létét is. Formalisták vagyunk tehát mi is, de a mi formalismusunk nem »bornirt formalismus«. Az egyedi tény-szemléletben ugyanis szerintünk is minden ugyan az alak, — hiszen ezen alaknak kell a szépet a képzeleti tevékenység útján felébresztteni — de éppen azért szerintünk az egyedi tény-szemléletnek fogalmi alakításnak kell lennie, vagyis az egyetemes tevékenységét az idegcentrumnak azonos, önmagának megfelelő tevékenységüvé kell változtatnia. S ennnyiben egy kissé mást követelünk, mint a realizmus aesthetikája.

A mennyiben ellentétben állunk azonban minden eddigi aesthetikával, annyiban egyszersmind ugyanazt is állítjuk, a mit ők, csak hogy sokkal kézzelfoghatóbban, mivel álláspontunk a kézzelfogható, egyszerű egyedi concrét tényen épült. Álláspontunkon belül feloszlik mindenkülönbség és ellentét. Majd »Hegel a mesterünk«, majd a »legnagyobb spiritualizmusból egyszerre a legvastagabb materializmusba csapunk át«, mert álláspontunk a mult eredményeit korántsem megsemmisíteni, vagy velök ellentétbe lépve egyszerűen tagadni van hivatva, hanem concrét valóságban önmagába beolvasztani s így önmagában és önmaga által egyuttal megvilágítani.

Zombor.

Dr. Simon J. S.

A JELLEM ESZMÉJE.

— Harmadik közlemény. —

A fiatalkor jelleme teljes megállapodásra jut a férfikorban.

3. A férfikor, melylyel megegyezik a női kor is, az életfejlődés megállapodási kora. A jellem e korban szintén megállapodásra jut, de csak az életkor 30-ik vagy 40-ik évében, miként Kant mondja. A megállapodást Kant szerint többnyire egy hirtelen bekövetkezett szellemi átalakulás idézi elő, p. nagymérvű felháborodás »az ösztön ingadozó állapotán« és szilárd elhatározás az élet jobbítására. »Talán csak kevesen vannak, kik e revolutiót a 30-ik év előtt megkísérelték és még kevesebben, kik a 40-ik év előtt szilárdan megállapították. Töredékesen jó ember lenni akarni, hasztalan kísérlet, . . . a jellem alapítása az életmód belső elvének abszolút egysége általában véve.« (Hart. VII. k. 616—17 l.)

Kevés ember van, férfiú, mint nő, ki jellemét az életkor eme szakában megállapította, legtöbbször jellemök »töredékes«, azaz jó is, rossz is. Ennélfogva az emberek empiriai characterében ott találjuk az erények mellett, p. az adakozás, igazságosság és bölcsesség mellett majd az indulat féktelen uralkodását, a haragot, mely a szelídséget a jellemben soha sem engedi uralkodóvá válni, majd valamely szenvedély bálványimádását, mely állandó uralomra jutott. A legtöbb ember jelleme tehát a jó és rossz jellemvonások vegyülete.

A tiszta erkölcsi vonásokból álló férfiú jelleméről így szól br. Eötvös József, halhatatlan emléké irónk »Gondolatok« című művében: »Egy valóban erényes férfiú oly eszménykép, mellynél magasabbat még képzelni sem tudunk. Valamint az észnek

csak relativ, úgy a jellemnek absolut becse van, azért ennek fejlesztése az, a mi után mindenekelőtt törekednünk kell. Az ész nemcsak hogy boldoggá nem tesz, de még a boldogságra érdemessé sem.«

A férfit jellemzi a meggondoltság, de néha az erkölcstelen gondolkodásmód, lélekjelenlét, de néha gyávaság, akarati erély, de néha erélytelenség, tántoríthatatlanság, de ingadozás is az elhatározásban, állandóság, de néha állhatatlanság a cselekvésben. A nő jellemvonásai pedig a nemes gondolkodásmód, de néha a könnyelműség, szelídség, de néha az indulat féktelensége, az elhatározás könnyűsége, de néha ingadozása, végre a cselekvésben kevés kitartás, de annál több állhatatlanság.

Vége következik az élet hanyatlási kora, t. i. az öregkor.

4. A férfi- és nőikorbán megállapított jellem az öregkorban az érzékiség befolyásától megtisztul és tiszta alakban tűnik elő. Azonban nem mindig, mivel némely öreg a szerzett szenvedélyeket élete végeig megtartja. Önző, hiú, gögös, dolyfős, gyűlölő, engesztelhetetlen, bosszúálló, kéjelgő, irigy, fősvény, kapzsi, farkar, csalfa és tobzódó.

Más öreg jelleme azonban a szenvedélyektől teljesen megtisztul, mint arany a salaktól. Elméje minden erkölcstelen gondolkodásmódtól ment, kedélyét a tiszta erkölcsi érzés hevíti és folytonos vidámságban tartja, akaratát valódi erkölcsiség jellemzi. Az ilyen öreg jelleme magasztos jellem, mely utánzásra méltó eszményül szolgálhat a fiatal- és férfikornak.

Az életkori és nemi határozottságon kívül módosítólag foly be a jellem előtünésére a vérmérsékleti határozottság is.

b) A vérmérséklet lényege részint a testben, részint a lélekben, részint a kettő egységében rejlik, u. m. α) a testben, és pedig 1. az ideg- és izomrendszerben, 2. a vérforgásban, és 3. a tenyészszervekben, minő pl. a gyomorrendszer; β) a lélekben, t. i. 1. a lelki öntevőségben (spontaneitas), 2. mely visszahatás alakjában nyilvánul, 3. a fogékonyságban (receptivitas), mely minden benyomást gyorsan elfogad; γ) a testi és lelki sajátságok egységében, melyben 1. részint a testi ingerlékenység és gyors vérforgás egyesül a lelki öntevékenységgel, s így a vérmes vérmérséklet (temperamentum sanguinum) jó létre, 2. részint a testi érzékenység párosul a lelki fogékonysággal, mint a

méla vérmérsékletben (temperamentum melancholicum) 3. részint a testi ingerlékenység és érzékenység a lelki öntevőség- és fogékonysággal egyesül, s így az epés vérmérséklet (temperamentum cholericum) származik, 4. részint az említett egységben a testi és lelki sajátságok leginkább a méláéhoz hasonlólag módosulnak, mint pl. a nyálkás vérmérsékletben (temperamentum phlegmaticum), melyben a testi sajátságok közül kiválólág a gyomorrendszer tevékenysége uralkodó.

Épen e módosulásnál fogva a vérmérsékleti határozottságok egymástól teljesen elkülönítve nem fordulnak elő, hanem egybe vannak olvadva. Ebben rejlik ama erkölcsi tehetség, mely szerint az ember öntudatos szabadsága által vérmérsékletének s z ü k s é g k é p e n i nyilvánulásait hatalmába keritheti és fölöttük uralkodhatik. S így az ember önuralkodásra, mint erkölcsi jellemvonásra tesz szert, melyre különösen az indulatos vérmesnek és haragos epésnek van szüksége, hogyha jellemét meg akarja állapítani.

1. A vérmes az önuralkodást megszerezheti, hogyha vérmérséklete szükségképeni nyilvánulásait ellentétes vérmérséklet által ellensúlyozza, pl. harag helyett a méla szelídségére tehet szert, hogyha a phlegmaticus nyugodtsága által indulata kitérésait mérsékli. Az önuralkodás kifejtése teszi a vérmes mérsékletű ember jellemképzését, mely nélkül erkölcstelen jellemvonások szilárdulnak meg benne, nevezetesen a féktelen indulatok, minők a harag, bosszankodás, dühösség stb.

A vérmes szándékában meggondolatlan, elhatározásában hirtelen és cselekvésében állhatatlan szokott lenni. Szabadságától függ, hogy e tulajdonságokat jellemvonásokká kifejlődni engedje vagy nem. Ha jellemét valódilág képezni akarja, úgy a meggondolatlanságot a méla meggondoltságával, a hirtelenséget az epés higgadtságával és az állhatatlanságot a méla állandó kintartásával kell helyettesítenie. E nélkül jelleme erkölcstelen alakban tűnik elő.

2. Bármennyire dicsérte már Aristoteles a méla vérmérsékletet, úgy még sem tünteti elő ez sem az erkölcsi jellemet hiányok nélkül. Ugyanis jelleme a tartós, sokszor oknélküli érzelmek ápolása által gyanakodást, bizalmatlanságot és gyűlöletet nyilvánt. Önmaga iránt is bizalmatlan sokszor. Innen elhatározásában az ingadozás. De ha elhatározza magát, a cselekvésben

állandó, mivel észbeli belátásból szokott a cselekedet eszméjének megvalósításában kiindulni. Minthogy a melát észbeli belátás jellemzi, ennél fogva az ész törvényei által képes szenvedélyein uralkodni. Önuralkodás által jellemét megállapíthatja és képezheti.

3. Az epés vérmérséklet a jellemet indulatra nézve a vérmeshez hasonlólág tünteti elő. Önuralkodás kívántatik tehát nála is, mint a vérmesnél a jellem megállapítására és képzésére. Az önuralkodást épen úgy fejtheti ki, mint a vérmes. Vérmérséklete bír némi pszichologiai jeles tulajdonságokkal, mint észbeli belátással, az elhatározásban higgadsággal és a cselekvésben kitaratással. Mindamellettt gyakran az észbeli belátás ellen vét, mert az ész törvényeit nem akarja követni. Innen az epésnél az erkölctelen gondolkodásmód, rossz érület, akarati erőszakosság és zsarnokság, a cselekvés viszonyaival való vakmerő és ellenséges szembeszállás. Mindez az epés jellemét erkölctelenségben tünteti elő. De minthogy bír észbeli belátással, az ész törvényeihez kell önmagát szabnia. Ezen összhangzás szabadon érvényesített kifejtése teszi az epés jellemképzését.

Vége tekintsük a jellem eszméjének előtünését a nyálkás vérmérsékletben.

4. A nyálkás vérmérsékletet egykedvűsége minden iránt, továbbá érzéketlensége az indulatok iránt közönyösnek tünteti elő. Ha a közönyösség kifejlődését az öntudatos szabadság megengedi, úgy a nyálkás vérmérséklet elveszt minden nemes törekvést a szép, igaz és jó eszméje iránt, nem lesz erényes sem önmaga, sem mások iránt. Bűnös tétlenség, többnyire kötelességmulasztás, mások iránt szándékos sértő és gúnjos magatartás jellemzi. Ennél fogva a nyálkás vérmérséklet a jellemet többnyire erkölctelenség színében fejezi ki. Erkölcsi jellemének megállapítása és képzése csak úgy lehetséges, hogy ha bűnös egykedvűségét az erkölcsi érzés folytonos ápolása és tétlenségét az akarati erély kifejtése által eltávolítja, végre az ész törvényeit követve, az erkölcsiség eszméjének minden irányban való megvalósítására állandólág törekszik.

Következőleg az életkori, nemi és vérmérsékleti határozottságok az erkölcsi jellemet nem tüntetik elő tisztán, hanem vegyesen. Szükséges tehát, hogy az öntudatos szellem szabadsága

által önuralmát fölöttük megállapítsa, azaz önevelés által a jellemet természet- és rendeltetésszerűleg képezze, hogy az ember azzá legyen, a mivé lenni kell.

Rendkívül módosítólag foly be a jellem előtünésére a műveltség, tudományosság és vallásosság is.

c) A műveltség, tudományosság és vallásosság a jellem eszméjének előadásában szintén fontos mozzanatot képez, tekintve, hogy a jellem másképen tűnik elő a művelt embernél, mint a műveletlennél, másképen a tudományosnál, mint a tudatlannál, másképen a vallásosnál, mint a vallástalannál. Lássuk ezt sorrendben.

1. A valódi műveltség az elmének, kedélynek és akaratnak természet- és rendeltetésszerű készségekkel való ellátásában áll. Ennek bírása teszi a műveltséget. A valódi műveltség vonásai az erkölcsi jellem vonásaival azonosak. Ennélfogva a műveltség az ember jellemét tisztán tünteti elő.

Azonban nem minden műveltség valódi, mely annak látszik. Sok ember van, ki mások iránt udvarias, barátságos, szelid, finom és szolgálatkész magatartást tanusít. Ez külső illem, melyből közönségesen a műveltségre szoktak következtetni a nélkül, hogy e műveltségben a valódiságot s az ebből előtünő tiszta jellemet tekintenék. A külsőség látszat, mely csal. Például van ember, ki a társaságban szeretetre méltó, barátságos és szolgálatkész. Otthon pedig övéinek zsarnoka keményszivűsége, hajthatatlansága és kiméletlensége által. Ellenben a valódi műveltségből kisugárzó jellemvonások mindenütt és mindig ugyanazok, állandók és változatlanok.

Majdnem hasonlóan van a műveletlen és jellemtelen emberrel is. Ha a műveletlen ember a vallási és jogi törvényeket nem respectálja, úgy bűnei, vétkei, sőt állandó gonosztevése jellemtelenségét bizonyítják. Ily esetben a műveletlen ember jellemtelen. De ha a műveletlen ember a vallási és jogi törvényeket tiszteli, azonban vágyait, indulatait és szenvedélyeit műveletlensége miatt soha hatalmába nem keríti, jelleme a jót a rosszal vegyesen tünteti elő. Nem mondhatni tehát, hogy minden műveletlen ember jellemtelen. E tétel különösen a közönséges emberek jellemére érvényes.

A mint láttuk, a valódi műveltség az erkölcsi jellemmel

tisztán tünteti elő. Azonban a tudományossággal való viszony nem mindig tünteti elő a jellemet ily tisztán.

2. Tudományosság alatt szorosán véve a szellem ismerő tehetségének, az elmének, sok és különféle objectumra vonatkozó alapos, gazdag és széles ismeretkörét értjük. Minél több ismerettel van ellátva az elme, annál tudományosabb. Az elme ugyan ellátható gazdag ismeretekkel és alakilag is a tudomány törvényeivel kiművelhető a nélkül, hogy a kedély és akarat is kiműveltessék. Hiányozván a két utóbbi műveltség, okvetlenül hiányzik a valódi műveltség, okvetlenül hiányozni fog tehát a valódi jellem is az emberben. Példa rá Verulami Baco, az újkori realistica philosophia megalapítója. ki Schopenhauer előadása szerint háládatlan, uralomvágyó, gonosz és alávaló volt, s annyira ment, hogy mint lord és az állam legfőbb birója önmagát polgári perekben megvesztegettetni engedte. Bevádoltatván az angol felsőház tagjai előtt, önmagát bűnösnek vallotta be, minek következtében a lordok házából kitaszított és negyvenezer font sterlingre ítéltetett a Towerba való bezáratás mellett. Ezért őt Pope az emberek legbölcsebbike, legragyogóbbja és legalábbvalójának nevezi (W. a. W. u. V. II. B. C. 19.).

Verulami Baco-hoz hasonlóan vannak tudományos emberek, kiknek kezében a tudomány tör, melylyel önmagokat és másokat erkölcsileg megsebesítenek. Például szolgálnak azon tudományos ügyvédek, kik önző indokból az igazságot peres ügyekben elferdítik és részrehajlólag tartják véd- és vádbeszédeiket. Tudományosságuk tehát nem a jó, hanem a rossz jellem képzésére szolgáló eszköz, melylyel egyfelől erkölcsiségöket semmisítik meg, másfelől pedig az igaz peres félt megkárosítják a per elvesztése által. Vagy például mennyi tudományos ítélő bíró van, ki előtt olyan a törvény, mint a pókháló, melyen a gazdagok átsurrannak, a szegények pedig fennakadnak.

Következőleg a tudományosság az erkölcsi jellem előtüntetésének nem szükségképeni tényezője. Ennélfogva nem minden tudományos ember jellemes ember.

De ha a tudományosság valódi műveltséggel párosul, úgy a jellemképzésnek hatalmas és jótékony eszközévé válik. Fennebb példákat említettünk, melyek szerint tudományos emberek lehetnek jellemesek.

Hasonló módon lehetnek tudatlan emberek is jellemesek és jellemtelenek. Például az elme korlátoltsága igen gyakran a kedély nemeslelkűségével, az akarat erélyével, határozottságával, állandóságával és kitartásával van párosulva. Ezt tapasztalhatni különösen a közönséges ember jellemében. Azonban egyesülhet az elme tudatlanságával romlottlelkűség és gonosz akarat is, pl. egy közönséges gonosztevő jellemében.

Ennyit a jellem előtünéséről a tudományossággal való viszonyán belül. Következik most már a vallásossággal való viszonya.

3. A mily hatalmas tényezője a jellemképzésnek a valódi műveltség s az evvel párosult tudományosság, éppen olyan a vallásosság is, melyet az isteni tekintélyen alapuló hívés és a hívésnek szóval-tettel való állandó nyilvánítása tesz. Az embernek erkölcsi kötelessége az Istennel való viszony öntudatos fenntartása is.

Vannak emberek, kik a vallásossággal az erkölcsi jellemet összhangzásba hozzák. E viszohnál fogva a vallásosság és erkölcsi jellem, mint ikertestvér karöltve jár. A vallásos ember tehát jellemes, és a jellemes ember vallásos. De ezen két tétel egyedül az összhangzást öntudatosan előhozó emberre érvényes. Korán sem következtethető a vallásosságból az, hogy minden vallásos ember jellemes, mert e tételt a tapasztalás czáfolja meg.

Ugyanis vannak emberek, kikben a vallásosság az erkölcsi jellemnek ellenmond. Vallásosoknak mutatják magukat, szolgálnak az Istennek és a világnak. Pedig Krisztus szavai szerint két úrnak szolgálni nem lehet. Az ily színlelőkben az erkölcsi jellem hiányzik. De hiányzik akkor is, midőn a vallásosság az erkölcsi jellemképzésnek sem válik szükségképpen tényezőjévé, hanem vele ellenmondásban áll, azaz: a vallásossággal rossz jellem honol a szellemben. Ezen eset igen gyakori az embereknél. Hiában mondta Krisztus: »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat«, az emberek mégis a vallásosság mellett telvék gyűlölettel, engesztelhetetlenséggel, telvék bosszuvágygyal, irigységgel, igazságtalansággal.

Hátha tekintünk más szenvedélyeket is, pl. a keményszívűséget, fősვნéséget, kéjtelgést, önzést, kevélységet stb. továbbá a féktelen indulatokat, kielégíthetetlen vágyakat, melyek a val-

Hásossággal a szellem világában honolnak: ki n él találjuk az erkölcsi jellemet a vallásossággal való viszonyon belül tisztán előtűnve? Valóban nagyon kevés embernél. Csak a szentek, kik erényeik által tündököltek, és a tiszta erényes életű vallásos emberek tüntetik elő az erkölcsi jellemet tisztán.

Végeredmény tehát a következő. A valódi műveltség az erkölcsi jellemet tisztán tünteti elő, de a tudományosság és vallásosság csak úgy, hogyha az erkölcsi jellemmel összhangzásba hozatik. E szükségletet elénk írja egy fontos erkölcsi törvény: légy valódi ember önmagad, az emberiség és Isten iránt. Az erkölcsi jellemnek e törvény szerinti öntudatos kifejtése teszi a jellemképzést. Lássuk tehát a jellemképzést is törvényével kapcsolatban.

d) Áttekintvén a jellem előtűnését, különböző szempontból, tegyük most már a jellemképzés szempontjából a következő két kérdést. 1. Kifejezzük-e az említett törvényt jellemünkben? 2. Kifejezik-e mások is jellemökben? Az elsőre felelünk az önismeret, a másodikra az emberismeret álláspontjáról.

1. Azt, hogy kifejezzük-e jellemünkben a jellemképzés törvényét vagy nem, mindenkinek öntudata s az ezen alapuló önismeret mondja meg, mely által mindenki önmagát legjobban ismeri. Azért tette már Socrates az önismeretet a philosophia alapelvevé: *γνώθι σεαυτόν*.

Ezen elv a jellemképzésnek is alapját teszi, mivel ez mutatja meg jellemünket, melyet szó és cselekedet alakjában előtűntetünk. Minden öntudatosan nyilvánított szót és cselekedetet az önismeret alapján legjobban ismerünk. Ismerjük közvetlenül a subjectív tényezőknél, az ismerő, érző és akaró tehetségnek, összhangzó vagy összhangzatlan közreműködését a cselekedetben; ismerjük közvetlenül a cselekedet indokát, célját, eszközét, módját stb.; ismerjük a cselekedet subjectív és objectív elemeinek összhangzását vagy összhangzatlanságát az öntudatos ész törvényeivel; ismerjük tehát azt is, hogy cselekedetünk az erkölcsiség, az erkölcstelenség vagy a kettő együttességének kinyomata, következőleg ismerjük, hogy a cselekedet erkölcsi, erkölcstelen vagy vegyes jellemet tüntet-e elő.

Ismervén jellemét az ember, a jellemképzés törvényéhez viszonyítva, s e szerint a jót jellemében erény által öntudatosan

fejleszti, a rosszat szabadsága által eltávolítja s törekszik az önnevelés segélyével a vegyes jellemet tiszta erkölcsi állapotba helyezni.

De a jellemképzést nemcsak pusztán akarni vagy óhajtani, hanem erényes élet által szükségképen eszközölni is kell, mivel a jellemképzés törvénye erkölcsi kötelességet fejez ki. Ez pedig az önmagunk iránti kötelességek között első helyen áll.

Minden erényes életű ember ezen kötelességét öntudatosan teljesíti, mivel az erényes élet a jellemképzésnek sine qua non-ja. Következésképpen minden erényes életű ember jelleme a jellemképzés törvényeit tisztán fejezi ki.

E tétel érvényes jellemképzési szempontból ránk, de érvényes másokra is. Átme gyünk tehát a második kérdésre, mely szerint a jellemképzés törvényének mások jelleme által való kifejezését vizsgáljuk emberismereti álláspontról.

2. Szavainkat és cselekedeteinket az önismeret alapján közvetlenül ismerjük. Ily közvetlen ismeretet mások szavai és cselekedetei emberismereti álláspontról nem nyújtanak. Látjuk például az ember cselekvését, halljuk szavait. A posteriori tapasztaljuk mind a kettőt, de hogy a priori minő indokok idézték elő ezeket, és minő czélok végett nyilvánultak: az indokok is, a czélok is a közvetlen tapasztalás körén kívül esnek. Eme objectiv tényezőkön kívül a subjectiv tényezők is, mint az erkölcsi gondolkodásmód, érzés és akarati elhatározás bizonyos indokból a tapasztalás körén kívül esik. Mind a két tényezőt egyedül a közvetlen tapasztalásból kiindulva közvetve törekszünk megismerni.

Itt azonban a közvetett ismeret nem mindig a tünemény lényegét tükrözi vissza, a mint nem minden ember szava és cselekedete a való lényeg tüneménye, hanem áltüneménye. Például némely fősvény adakozik a szegényeknek, intézeteknek és társulatoknak. Tettei jóknak látszanak, melyekből az emberek rendesen erkölcsi jó tulajdonságokra, erényre és jólelkűségre szoktak következtetni. Pedig mindez hiányzik a fősvényben. A világ jogos követelése, az illető gazdag helyzete és társadalmi állása parancsolja szükségképen a jótevést. A fősvény keményszívűsége, hogyha a viszonyok parancsolólag nem követelik tőle

a jötevést, rögtön elötünik, mert az alamizsnút kérő szegényt keményszívűleg elutasítja s nem akar vele jót tenni az emberi méltóság iránti tiszteletből, mint észbeli indokból. Következéleg a fősvény jelleme a jellemképzés törvényével ellenmondásban van. Az ily jellem nem fejezi ki az erkölcsi törvényt.

Vannak továbbá emberek, kiket az alárendeltségi viszony alkalmazkodóknak, ildomosoknak és szelideknek tüntet elő cselekedeteikben. Azt véli az ember, hogy jellemök a jellemképzés törvényét jelezi ki az emberek iránt. Koránsem. Egész viseletük a parancsoló viszonyok következménye vagy ravaszul kiszámított, álcázkodás. Alig, hogy az alárendeltségi viszony megváltozott és az illetők önállóságra, hatalomra, rangra jutottak, kevélyeknek, gőgösöknek és lenézőknek mutatják magokat. Honores mutant mores. Ekkor fedezi fel az ember igaz jellemöket, s tapasztalja, hogy jellemök nem fejezi ki a jellemképzés törvényét.

Némelyek önmagokat előhaladott korokban mértékleteseknek, tiszta életűeknek és szelideknek mutatják. Holott fiatal korokban mértékletlenek, kéjelgők és indulatosak voltak. Azt következteti tehát az ember, hogy jellemök a jellemképzés törvényeivel összhangzásban van. Pedig távolról sem ez, hanem vagy testi baj miatti önmegtartózkodás vagy vérmérsékleti határozottság nyilvánul. Mértékletes az öreg ember, mert a szeszes italok élvezése testi szervezetét veszélyesen megtámadja, különben a szeszes italokat most is használná. Tiszta életű az öreg ember, mert idegrendszere elfásult, az indulat heve kialudt, különben most is kéjelgő volna. Szelid az öreg ember, mert a benyomások iránt kedélye eltompult és semmi benyomás felingerlődést nem idéz elő benne. Itt sem fejezi ki a jellem a jellemképzés törvényét.

Következéleg lehetne a példák felhozását emberismereti állásponttról végtelenig folytatni. De így is értekezésünk kitűzött keretén messze túl mentünk. Röviden még csak annyit jegyezzünk meg, hogy nem minden ember jelleme áll a jellemképzés törvényével ellenmondásban, hanem részint megegyezik, részint különbözik is a szerint, a mint a jellem tiszta, nem tiszta vagy vegyes.

Mások tiszta jellemét az ember jellemképzésének mintájául tűzheti ki. Azért mondta már br. Eötvös József: »Egy valóban erényes férfiú oly eszménykép, melynél magasztosabbat alig kép-

zelhetünk . . . , ez az, a mi után mindenekelőtt törekednünk kell.« Az erényes élet tehát, miként fennebb említettük, mindnyájunk jellemképzésének *conditio sine qua non*-ja.

Vonjuk le már most az úgy a jellemképzésből, mint más eddigelé kifejtett jellemtani szempontból folyó eredményt.

Átmenvén a jellem eszméje ethico-psychologiai, bölcsészettörténelmi és emberismereti álláspontjain, kérdés származik, hogy az előadott fejtegetésekből, minő általános érvényű igazságokat lehet levonni.

1. A jellem nem egyedül az akarat minősége, hanem az elme és kedély, azaz az öntudatos szellem szabadon megállapított erkölcsi vagy erkölcstelen minősége.

2. Nem lehet tehát a jellemet kizárólag egyoldalú szempontokból meghatározni, mint Schopenhauer az akarat, Hartmann az akaratnak az indokra való reakciója szempontjából, mivel a jellemnek nincs kizárólag pszichologiai alapja, hanem ethikai alapja is van, s ez az ethikai szabadság.

3. A jellem nem változhatatlan, miként Schopenhauer pszichologiai alapon gondolja, mivel nem a pszichologiai szükségépeniség képezi lényegét, hanem az ethikai szabadság által megállapított minőség.

4. E szerint a bölcsészettörténelem Aristoteles felfogásán kívül Kant felfogását mutatja igaznak, mely szerint a jellem lényege nem »a mit a természet, hanem a mit az ember csinál önmagából« szabadsága által.

5. Ez oknál fogva az embernek erkölcsi kötelessége önmaga jellemét az önismeret, mások jellemét az emberismeret alapján tapasztalati előtünéséből megismerni.

6. Célja a jellem ismeretének a jellemképzés. Ez részint erkölcsi törvénye, részint az erényes élet által eszközölhető.

7. A jellemképzés célja az embert, mint öntudatos erkölcsi lényt azzá tenni, a mivé lennie kell. E cél hazánk nagy bölcsésze, Dr. Horváth Cyrill, így fejezi ki. »Légy valódi ember a természet, emberiség, Isten és önmagad iránt.« Az általános összhangzás erkölcsi kinyomata az erkölcsi jellem eszméjét a legmagasztosabb fokon tünteti elő.

HALADÁSUNK ÉS AZ EMBERI BOLDOGSÁG.*

I.

Alig hallunk hangzatosabb s használtabb jelszót korunkban, mint a »haladás.« Folyton gyarapodó ismereteink, intézményeink mind a haladás bélyegét viselik magukon. Mintegy ösztönszerűleg támad az emberben a kérdés, hogy az oly hangoztatott haladás mellett boldogulunk-e egyuttal?

Száz évvel ezelőtt Rousseau »nem«-mel felelt e kérdésre, s most, száz éves haladás után, a minden oldalról jövő panaszhangok, az általános elégtelenség mellett, már nem egy tudományos akadémia halhatatlanai vetik fel e kérdést, hanem az állapotok magok hozzák azt előtérbe. A haladás s az emberi boldogság első tekintetre is mint oly fogalmak tűnnek fel, melyek egymással a legszorosabb viszonyban vannak, s az elsőből a második egyszerűen következni látszik, legalább így kellene ennek lennie. Hogy azonban mai haladásunk s az emberi boldogság között, nincs meg az egyenes arány, sőt hova tovább a megfordított arányt látjuk érvényesülni, azt alábbiakban célunk kimutatni.

Nem lesz tehát érdektelen, ha ezekkel összefüggőleg az emberi nem fokozódó bajaira, a tudomány, művészet és erkölcs jelenére, nevelésünk s az emberi téves gondolatkörekre — futó pillantást vetünk, kimutatni ügyekezvén egyuttal, hol van a hiba és hol kell javítanunk.

Elvitázhatatlan tény, hogy társadalmi állapotaink fejlődésével, szaporodnak a betegségek is. Nemcsak, hogy újabb és újabb betegségek merülnek fel, de mint ezt tömött kórházaink s a

* Bemutattatott a M. T. Akademia 1882. márc. 6-ki osztályülésén.

statisztikai kimutatások tanúsítják, a betegedési esetek száma is mindig nagyobb. Hogy az emberiség nem tudja folyton szaporodó bajait gyógyítani, annak több oka van, életünk s állapotaink mindig több anyagot szolgáltatnak a megbetegedéshez, orvosi tudományunk ellenben még sokkal jelentéktelenebb, sem hogy elejét vehetné még a fölismert bajoknak is. Tény, hogy tanainak jelentékeny része igaz belátással óva int ettől és attól, létfentartásunk, hivatalunk, a kör, melyben mozgunk ellenben, a régi nyomra kényszerít; felismerjük a bajokat, s tragikai lemondással kénytelenek vagyunk bennök lábolni.

De nemcsak szaporodó testi bajokkal, hanem egy már nagyon elharapódzott, s a testi bajnál is veszedelmesebb lelki kórral kell a legujabb időkben találkozunk, mely haladásunknak átlirányát a legrikítóbban tünteti elő.

Ez a természetellenes vágy a megsemmisülés után. Gomba módra nőnek az öngyilkosságok, merényletek; az ember a világrend tarthatatlanságára kezd gondolni, midőn embertársait, az öngyilkosok egész legióját látja önkényt egy más létbe vándorolni. E baj ily arányban eddig a történelemben ismeretlen volt. A történelmi ember harczolt először a létért, földért, teste szabadságaért, harcolt a zsarnokság ellen, majd feltűnt a személyes szabadság, vallás, egyenlőség s ezek megvédésére fordította fegyvereit, s most midőn mindezeket kivívta, s a tudományok virágzását megérte, helyzetet teremt magának, mely tarthatatlannak tetszik neki, s a fegyvert önmaga ellen irányítja.

A világfájdalom, melyről már oly sokan beszéltek, s a melyet a legtöbben helytelenül fogtak fel, csak a legujabb időben kezd való tettekben nyilvánulni. Míg ezelőtt mint csendes melancholia szerepelt, most már mint mania kezd feltűnni, mely az egyes életének önkényes kioltásával végződik. E baj megérdemli, sőt követeli, hogy komolyan vegyük tekintetbe, szülő okait megvilágítsuk. A világfájdalom okait már mindenféleképpen keresték. Voltak kik egyes költők és írók műveinek tulajdonították, majd az ambíció és mindenféle vágy ki nem elégíthetésének resultumául tüntették fel, vannak kik a vallástalanságban, egyéni szerencsétlenségben keresték okait; napjainkban a közdemoralisatiót, a társadalmi corruptiót, a helytelen politicát hozzák fel indokul, sőt vannak kik mindenben a kormányokat okolják. Min-

denütt keresték csak ott nem, a hol a valódi ok székel, az ember saját lelkében. A világtörténelem mutatja, hogy már a legrégibb időkben voltak istentelen munkák; hogy az ambíció és vágy a mióta ember az ember, mindig harcot vívott a kivihetőséggel; mindig voltak szerencsétlen emberek; a társadalmi corruptio Rómában és keleten hasonlíthatlanul nagyobb volt; voltak türhetetlen zsarnok fejedelmek, örült uralkodók — de egy általános világfájdalom, mely az egyént az önkényes megsemmisülésre vezeti: ismeretlen volt.

Kétségtelen, hogy mindez hozzájárult a világfájdalom keletkezéséhez, de a mag az ember lelke, nem tudott e földben termékeny lenni, a világfájdalom, a megsemmisülési vágy ki nem virulhatott, mert volt a magban egy ellenszeres desinficiáló elem — a mély erkölcsi alapelv, vagy törhetetlen vallásosság. Ez az mi a mai kor oly sok emberében, minden nagy tudománya mellett is hiányzik, ez az elem tünt el az ember kebléből, melyen minden egyéb elem megtörnék. Jó nevelés tehát, mély erkölcsi s megtörhetetlen elvek mellett, a lélek megbir bármily jelent, s szilárdan egy jobb jövő alkotásán dolgozik, s nem ront előbb mint hős vad kézzel a természet törvényeibe, hogy aztán, végtelenül gyáván és tehetetlenül, ne birja önalkotta helyzetét elviselni, s megsemmisítse magát.

És azt gondoljuk talán, hogy csak azok az áldozatok, kik a temetőben nyugszanak, vagy a tébolydákban alkotnak egy jobb világot maguknak? Fájdalom, itt is áll a szentírásbeli »harmadiziglen«! Igen sok ember van a világon, ki folyton küzd a kétségbeeséssel, de valami, akár erő, akár gyengeség visszatartja őt a természet törvényeibe való hivatlan beavatkozástól; ámde az ily lelki állapotban fogamzott s nevelt gyermek örökölheti s öröklő apja jellembeli tulajdonait s a vele született készségnek már sokkal kevesebb anyag kell, hogy kitörjön a fiuból az, a mi az apában elfojtatott. Avagy nem tapasztaljuk azt, hogy az örülési hajlam is örökölhető? E kérdésekkel komolyan foglalkozni, javítani a hol lehet, égető szükség, mert az apák testi és szellemi betegségei az unokákban is kísérteni fognak.

Nincs semmi a világon, a mi magát az emberen annyira megboszulná, mint a rossz nevelés, az erkölcsi biztos alap, vagy

a hit hiánya. Legyen bár a kormányforma zsarnok, a társadalmi állapot romlott, ha az egyesnek van biztos erkölcsi alapja, vagy szilárd hite, rendületlenül megáll, s mint Horác mondja „si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae!« Az egyéni akarat megtörhetetlen, s valamint képes mindenről lemondólag, önmagát s az universumot megvetve a semmiségbe rohanni, úgy képes az universummal dacolni is, s a társadalmi corruptió közepette is, lábbal a sárban tiporva, fönt az igét, az eszmét, az ideált keresni! De erre nevelni kell az embert, nevelni pedig annál inkább, minél nyomasztóbbak a viszonyok.

Sajátságos, hogy mindig az intézményeket okoljuk, s nem az intézményeket tarthatatlanná tevő emberen akad meg tekintetünk. Legyenek intézményeink isteni sugallat műve, legyen közigazgatásunk pontos óramű, legyen tudományunk már a végtelenhez közeledő, az erkölcsi alap nélküli ember mindent megront, a mérges kézben a legjobb gyógyszer is mérgeissé válik. Szakszerű tudomány és erkölcs oly két elem, mely egymást mindig nélkülözni tudja. Ez fájdalom, hogy úgy van, de úgy van. Voltak korok a történelemben, midőn ideális czélokért, eszméért, vallásért, királyért ezeren és ezeren, szívesen áldozták fel életüket, s a történelem és az utókor, az eszme martyrjainak homlokát, babérkoszorúval fonta körül. Ez lelki erősség, ez erény és bátorság volt. De midőn valaki kellemetlen helyzetet teremt magának, s akkor a saját élete ellen fordítja fegyverét, ez gyávaság.

Az erkölcsi gyengeségnek még veszedelmesebb fajával is kell — s már minél gyakrabban találkozunk. Az egyén, ha nem érthette el céljait, elkeseredésében és végtelen dühében, terveinek megakadályozóját, s aztán önmagát semmisíti meg. A merényletek mindig gyakoriabbak, mintha a terrorismus időszaka kezdődne. És fájdalom, az államhatalom minden fegyvere megtörik e tekintetben az egyesnek szabad akaratán. A gyógyszert messze kell itt keresnünk, az csak az ember nevelésében található fel.

Bár mennyi ilyen szerencsétlennek élettörténetét vizsgáltam, sehol sem találkoztam valami nagy lélektani ugrásokkal, mindezt azt találtam, hogy a gyermek- és ifjúkorban nyert erkölcsi

alapelvek irányadók voltak az ember egész életében, hogy a szakszerű ismeret és tudomány mint egészen indifferens elem szerepelt.

II.

Ha azt vennők vizsgálat alá, hogy az egyes szakszerű tudományának növekedésével mennyire növekedik állandó boldogsága? igen nagy aberrációkat tapasztalnánk. Ott a hol a kedélynyugalom, erkölcsi önértet nem culminál a szakszerű tudomány növekedésével, az egyéni állandó boldogság fogyása áll be, sőt az elégtelenség a világfájdalomig fokozódhatik. A boldogító elem mindig a kedély titokszerűségébe van burkolva, a tudományos elemeknek köréje való csoportosulása nimbuszt szerez az egyénnek, de e nimbusz mindig csak uszálya leendő az üstökös magvának, mely ragyogóvá, fényessé teheti magát az egész üstököszt, de nem ennek éltető eleme. A tudományos buvárkodás, nagy igazságok feltalálása, igaz, hogy mindig valami boldogító hatással bír. E hatás azonban pillanatnyi, s a mint elmúlt, az önértet új kielégítésre vár. De kicsoda közöttünk olyan, hogy mindig képes legyen feltalálni, teremteni, s innen származó nagy vágyait kielégíteni? Ha nincs meg a kedély biztos nyugalma, maga e végtelenig nem gyarapodható nimbusz lehet a boldogtalanság forrása. Másrészt igen sok eset van, hogy az egyén köré vont nimbusz, a hír, hatalom, dicsőség — melyek ezelőtt ideált képeztek, egészen közönyös ködpárává lesznek, az egyén bennök éltető elemet már nem talál, és innét legsajátosabb énjéhez kell fordulnia.

De nem is lehet ez másképen. A tudomány a husból és vérből álló ember számára — nem lehet önczél — ez csak eszköz az egyéni boldogság érvényesítéséhez. Az, ki a tudomány művelését egyedül álló önczélnek tekinti, nagy szarvas hibát követ el, a mennyiben az »én«-t a számításból kihagyja. Elég nagy hibája a legújabb időknek, hogy a czélt az eszközzel kezdik felcserélni, az embert a tudomány kedvéért kezdik idomítani, nem »emberi« embert, de »tudományos emberfélét« akarnak nevelni. Végre is ugyanazon egyénben az ember, polgár, hivatalnok egymással harczra kél, végre is a szív vérzik el, mert veszteni csak

az ember veszíthet; a polgár és hivatalnok csak hátramaradt öltöny, — melybe új egyén, új erő bújhatik bele. Egy világboldogító momentum, mely vezércsillag gyanánt ezredéveken vezetett az embereket, a csüggedőnek erőt, a szerencsétlennek vigaszt nyújtott, mely a léttel megbékített, s a jobb élet reményét a síron túlra is kiterjesztette, — a vallás, a hitbéli megnyugvás — a tudományok előrehaladásával már majdnem eltűnt a föld színéről. E vesztséget a tudománynak bármily haladása sem fogja pótolni, kiegyenlíteni. Szigorú törvény, új socialis viszonyok, talán változott ethikai elvek, oly rendessé tehetik a társadalom menetét, mint egy óraművet, az emberek mozoghatnak mint automaták, a végzetes úton, de valljon mi fog nyugtot, vigaszt nyújtani oly bajnál vagy szerencsétlenségnél, — melyben emberi számítás szerint már nem történhetik változás? Semmi. És mi indokolja majd a türelést, mely semmi előre látható jó eredményre vagy javulásra nem vezet? Ismét semmi. Beáll a kétségbeesés, a vágy a megsemmisülés után.

A lét olyan, hogy az embernek bódító szerekre van szüksége. Avagy pl. a szerelem, barátság, dicsőség, hír, kincs és mindenféle rajongás, mi egyébnek mutatkozik, ha pályánk véghatáráról ezekre visszatekintünk, mint álomnak, hiú ábrándnak? Vagy a legboldogítóbb fogalom, a szerelem, a rideg ész álláspontjából vizsgálva nem olyanok tűnik-e elő, melynél 80 per centet csalódtunk, 10 per centet el nem értünk, s a hátralévő 10 per cent is csak muló, rövid élvét nyújtott, s ehhez még sok más fájdalomnak anyagul szolgált? És mégis szenvedélyek, érzelmek, szokások nélkül mi lenne az élet? Elviselhetetlen. Azért, ki az emberiséget ez álmoktól, ez illúzióktól fosztja meg, s a hideg valóságra utal, ki kérlelhetlenül széttöri az üveget, melyen keresztül nézve az élet szebbnek, ideálisabbnak, elviselhetőbbnek mutatkozik, az az utolsó éden előtt is, mely a siralom völgyében még feltalálható — beteszi az ajtót. Mi nem is bírjuk már felfogni az elődök vallási érzelmeit, a fanatikusokon és martyrokon csak csodálkozunk, a mi fogalmaink az Istenről inkább metaphysikaiak, de ez másként alig lehet, mert van-e annak a szerelemről, barátságról igazi fogalma, ki sohasem szeretett?

Tagadhatatlan, hogy a tudományok felvirágzása az illúziókat is megvilágítja, e világosságnál az ábrándok és ködképek

foszlanak, a nimbus alászáll, de nyereség-e az emberiségre nézve az, hogy az álmok és illúziók romjain, felvilágosodva bár, de mégis tehetetlenül, vigasz nélkül, fájdalmas humorú kaczagással kellend majd körültekintenünk, physikai, chemiai, biologiai processusok sivatagán? Egy illusio, mely boldogít, mindig többet ér száz új igazságnál, mely az illúsiót romba dönti.

Az egyén és rendeltetése közötti ellentét a mai felvilágosodással mindig nagyobb lesz. Minél jobban művelődik az emberiség, annál világosabb lesz előtte azon tény, hogy az ő hivatása véghetetlen, hogy a tehetség és erőnek minden pályányitva van, annál nagyobb lesz tehát az önérvényesülésre való akarat. A mult századok társadalmi viszonyai, a szellemi és polgári szabadság elnyomása, az uralkodó kasztrendszer, s ebből folyólag a végzet hatalmában való teljes megnyugvás, a világ folyásának vallási indokokból merített magyarázata, mind oly tényezők voltak, melyek a világgal való elégedetlenséget, az ujkor e világ-fájdalmát többé-kevésbé feledtetni tudták. De a századok hosszú folyamán át elaltatott, lebilincsel lélek lehányta magáról a salakot, a forni kezdő belső mag ezer darabra törte a burkot.

Miután a szabadság, egyenlőség, népfenség, a tudomány sugarait a lélek megpillantotta, örömében elkábúlt, de a való még mindig bir annyi erővel, hogy a legszebb és legerősebb álomból is felébreszt, a contrast feltűnik, de a vágy csak vágy, a lét pedig csak lét fog maradni. S mit tesz a világfájdalmas lélek? Az ő ideája szerint szeretné reformálni az egész világot; a szerelem ölén szeretne meghalni, de kijózanodik s tovább teng, szeretné hinni, hogy lázongó lelke ebben találjon megnyugvást, nem tud; ideák után epedve futkos, s a sárban bukik el; csalatva érzi magát mindenütt, s a világ arra bírja őt, hogy csaljon maga is.

Nem egyszer halljuk e kifejezést, most a tojás is okosabb akar lenni a tyúknál, s hogy a korai tudákosság, korai érés symptomáival mindig gyakrabban kezdünk találkozni, szinte társadalmi állapotaink szüleménye. A mai kor gyermeke sokszor a valóságban mozog már akkor, midőn még álmodnia kellene, fiatal arczán a bánat és csalódás redői alakulnak már akkor, midőn még a gyermekdedség, az ifjúság és ártatlan mosoly vonásai sincsenek kellően kidomborulva; bírálja a kor intézményeit, mielőtt megértené azokat. Hogy okosabbak most az ifjak

és gyermekek, mint csak két-három évtizeddel ezelőtt, tapasztalt dolog, hogy testileg későbbben, lelkileg hamarabb érnek, a mai idők eléggé tanúsítják. Hogy mi tovább álmodtunk, mint a mai legifjabb nemzedék, s hogy ennek következtében elfogultságunk az illusióban — s ennél fogva boldogságunk is tovább tartott, igen hajlandó vagyok elfogadni. Pedig mindaz, mi az ifjúkor álmait, illusióit idő előtt eloszlatja, ellensége a természetszerű és összhangzatos fejlődésnek, megrablása annak a kicsi paradicsomnak — melyet a lét még számunkra biztosít.

A tudománynak mindig csak a felemelő hatásáról hallunk beszélni, s ez helyes, mert a való tudomány csak nemesít. De mit szólunk azon consequentiákhoz, melyek az elért ismeretekből levonva, tehát ismét tudomány alakjában jelennek meg s arra tanítanak, »mi a természetnek vak játékaik vagyunk, az egész universum az örök természettörvényeket, önmagától, s önmagáért hajtja végre, azon mozgás a lét, s semmi egyéb!«

Mit használ az ilyen tudomány? Nem volna-e jobb nem tudni, nem hangoztatni ilyeneket? Mert tudni valamiről, hogy az gyarló, rossz, hogy tarthatatlan, s még sem segíthetni rajta, ez szorult, kínos állapot!

De hát az a divat, hogy jobb a »rideg való« világoosságánál fagyos mosolylyal dideregni, mint az illusió derengő félhomályában, önelégülten melegedni. Kit fognak e consequentiák boldogítani, ki fogja rájuk fogni, hogy ez való, s tökéletesítő, tehát boldogító tudomány? Hiszen ha az ember a való megtudhatásáért születnék, úgy azt is célszerűnek kellene találnunk, hogy az ember előre tudná halálát. De ilyet tudni senki sem akar.

Az ily tanok hirdetőit azonban mi sem zavarja, mert »a tudomány, úgy mond, minden tekintet nélkül, csak az igazat keresi, akár tetszik az az embernek, akár nem. A tudomány kemény, hideg, érzéketlen mint a kő, a tiszta gondolkodás aetherében úszva, annak hideg ösmeretére törekszik a mi van, annak okaira és lényegére.«* A tudománynak, mondják, semmi köze ahhoz, hogy az ember nem képes a gondolkodás resultatumait elviselni, essék a kintől gyötört lelke akár a kétségbeesésbe, akár a lassan hervasztó, vígaszlatatlan világfájdalomba; ragadja meg

* Hartmann Ede.

öt bár a düh a lét eszelős carneválja felett, vagy mephistophelesi gúnyos mosolyra vonja ajkait, a tudomány megtette hivatását. — Ez nem lehet helyes irány, nem embernek való tudomány, — ez ironiája az életbölcsületnek! S nem ily eszmékkal saturált már is az irodalom, a közvélemény?

Csak az a valódi tudomány, a mely tökéletesít, az oly tudomány, mely a létet türethetlenné mutatja, nem lehet helyes irányú.

III.

A művészet rendesen eszményít és az ideál honába vezet. De hogy a művészet valódilag fölemeljen, s a szó szoros értelmében nemesítsen, erre egymagában a művész ecsetje nem elegendő, a szemlélőnek saját lelkéből kell a boldogító s nemesítő elemet elővarázsolnia, mert ugyanazon egy kép százféle hatást gyakorolhat száz szemlélőre, s ugyanazon képen egyik nagy eszmét, másik csak képzeletet puhító ingerlő képet lát, a harmadikban nemtelen érzelmek földézésére szolgál alkalmul. A művészet mindig az ízlés szerint alakul, az ízlés pedig az ember eszmeköre és képzeleteiből szív tápot.

A művészetnek hatalmas szerepe van az emberek boldogításában, de csak úgy, ha az élvező erkölcsi érzülete támogatja. A nyomasztó viszonyok a lelket mindig üdítő forrásra kényszerítik, s az ember a művészetben mindig feltalálta ezt. De a mint egyes ember sokszor alkalmatlan orvosságot használ, midőn borba pillanatnyi élvezkebe meríti törődött lelkét, ugy azt egy kornak törekvéseiben is feltalálhatjuk, hogy a valódilag üdítő és nemesítő gyógyszer helyett, könnyű altatót keres. E törekvés korunkat különösen jellemzi.

Hogy a művészet az erkölcsi nemesedéssel nem járt mindig párhuzamban, történeti tények bizonyítják. A művészet fénykorát a nemzetek hanyatlási korszakában érte el. Róma és Görög-hon hanyatlásában a művészet tetőpontján állott, az újabb római művészet X. Leo alatt virágzott, Németalföld művészetének dicsőségét — a haza rabsága követte.

Mindezekből azonban nem az következik, mintha a művészet nem nemesítene, sőt cultur- és nemesítő befolyása el nem ta-

gadható, de a művészettel az erkölcsi érzület nemesültségének karöltve kell járnia, emelje ki az az életből a valódi szépet, s az ideál feltüntetése mellett, ne csak altasson, de nemes tettek ébresztésére irányuljon.

De, a milyen a kor, olyan a művészete. A művészek a kor igényeinek akarnak megfelelni, alkotnak olyat, a mi kelendő, adják az életet úgy a mint van, s azért a színművészetben a házasságtörés a legkelendőbb thema. De ha az élet prózai, a művészetnek kellene azt ideálizálnia, erkölcsi zománccal körülvennie.

A művészetnek a mint van emelő, úgy van sujtó hatása is, melylyel még a legkevésbé sem foglalkoztak, pedig ez is figyelmet érdemel. Minél inkább finomodik aetheticai izlésünk, minél érzékenyebbek leszünk az ideális, a szép, a külső forma iránt, annál nagyobb kellemetlenséggel fog illetni minden csunya, közönséges vagy kisszerű, s mert a világot soha sem fogjuk átalakíthatni eszméink, izlésünk és ábrándjaink szerint, maga a művészet fog alkalmat szolgáltatni fájdalmas és kellemetlen érzelmek létrejövésére. Ez a művészet reactiója. A legeclatásabb példa erre nézve, midőn egy zenészetileg kitűnően képzett egyén — a fülét kénytelen bedugni — egy kevésbé zenészeti hang, vagy disharmonia hallatára. Minél finomabb izlésű, minél finnyásabb valaki, annál több okot és alapot fog találni a világban a visszásságra, a fölháborodásra, s a művészetnek, a finom izlésnek eme reactiója, a művészet haladásával erősödni fog.

Aetheticai izlésünk tökéletesedése már magával hozza azt elő, hogy mindenben a szebbet és jobbat keressük. Erősödik vágyunk a szép ruha iránt, válogatóbakká leszünk az ételekben, mindenben csak a szebb és izlésesebb után törekedünk. Csak az a baj, hogy ezen erősödő hajlamunkkal — nem nagyobbodnak egyuttal a források is, melyek az élvezet megszereshetőkké teszik. E hajlam végre oly erőt is nyer, hogy burkot von az ember szemeire s ez állapotában meg nem engedett forrásokhoz is nyúl! Míg azelőtt a fényűzés csak a nagyok és tehetősek tulajdona volt, most már az utolsó kunyhóban is kedves vendég.

Mi lehet ezen hatásnak gyógyszere? A művészet nem, ez természetes. A tudomány még kevésbé. Mint gyógyszerrel ismét csak az erkölcsi erővel találkozunk. Lélek kell ide, mely lemondólag tűrni, önmagát belső erejénél vigasztalni tudja. Lelki erős-

ség kell tehát ahhoz, hogy a legkülönbélebb behatások és reakciók felett szelid nyugalommal uralkodni tudjon. Mivel a tudomány az észhez, s a művészet inkább az érzelmekhez szól, s mivel mind az, mi az emberi életben boldogító, az érzelmek titokszerűségébe van burkolva, s a valódi boldogság oly valami, mi mintegy bódálomban ringatja az emberi lelket, mihez a tudás és kétely nem fér, a művészetben sokkal több boldogító momentum van elrejtve mint a tudományokban. De, hogy e kincsek birtokába juthassunk, romlatlan szív és kedélylyel kell azokat keresnünk, mert ellenkező esetben a művészet nem lesz a boldogító istennő, hanem elpuhító játék, érzéki inger, mely semmi élvezetes utóízt nem nyújt.

A mai művészet azonban az örök szép feltüntetése helyett, csak olyan pillanatnyi, alkalmi szép létrehozásán fáradozik, s nemes és dicső tettekre való ébresztés helyett, élvre, kéjre ingerek. Ez haladásunknak szinte egyik tájképe.

IV.

Midőn Rousseaux észrevette a folyton növekedő elégtelenséget és bajokat, azon következtetésre jutott »menjete vissza az erdőbe, s legyetek olyanok mint az állatok, ez az ártatlanság állapot a s a velünk született egyszerűség!«

Hartmann Ede még ezt is kicsinyes rövidlátásnak tartja, »hát az emberiség gyermekora, ugymond, nem volt elég nyomorú?« »Nein, wenn schon rückwärts, dann weiter, immer weiter, bis zur Erschaffung der Welt! Aber wir haben ja keine Wahl, wir müssen vorwärts, auch wenn wir nicht wollen!« Egy századig művelődtünk azóta, hogy Rousseau merész szavait hallatta, s ime az új kor egyik nagyhirű bölcselőjénél az elégtelenség még merészebb kifakadásban tör elő. Az elfogulatlan szemlélő azonnal észreveszi azt, hogy Hartmannak a fájdalomtól bizonyosan nagyobb osztályrészt jutott, s lelkének háborgó tengere, oly ködössé tette szemeit, hogy ott is sötétet lát, a hol világosság dereng, s a hol homály van, feneketlen, irtóztató sötétet néz.

Hogy az emberiségnek volt gyermekora, azt a történelem, anthropologia, földtan stb. tanúsítják, hogy vége is lesz az emberiségnek, azt a föld folytonos, bár lassú hülése, a nap melegé-

nek fogyása s más viszonyok fogják eredményezni. Szóval földünknek egyszer vége lesz, ez leend az emberiség halála. Két momentum tehát biztos az emberiség életéből: volt gyermekkor, s lesz halál, felette érdekes kérdés azonban, benne vagyunk-e már a férfikorban, vagy még messze van-e tőlünk, avagy közeledik-e talán az emberiség vén kora? Vannak s lesznek azonban, kik az egész kérdést fölöslegesnek veszik, azt állítván, az emberiségnél, mint emberiségnél korokról nem beszélhetünk, nemzetek tűnnek, vesznek, tökéletesednek, hanyatlanak és elbuknak, az ember bármily stadiumban levő nemzetnél csak ember, sem ifjú sem öreg, minden örökös körfogás.

Nem csatlakozva e felfogáshoz, e kérdést illetőleg egyenesen Hartmann nézetében osztozom. Volt az emberiségnek gyermekora, a biztosan bekövetkezendő halál előtt lesz vénkora is, s az egyes ember különböző életkoraiban észrevehető, változhatlan tünetmények, kell, hogy az emberiség korát is jellemezzék. Tegyük meg az analogiát az egyes s az emberiség kora között. Az anthropologia biztosít arról, hogy az emberiség kezdetben valószínű állati életet élt. Gyermekkorának maradványai arról tanuskodnak, hogy az ember inkább ösztöne szerint élt, a szellemi élet nagyon korlátolt, sőt még a nyelv sem volt kifejlődve. A gyermekkort az ifjúkor követte. S mi jellemzi az ifjúkort? Ideálért rajong, fellegvárakat épít, illusiókban ringatja magát. Mindez feltalálható az emberiség történelmében. A költészet felvirul, vallások alapíttatnak, milliók és milliók lelkesülnek a vallás tanain, nemzeti és harcjátékok rendeztetnek, babona, ábránd, hit, rajongás általános symptomául tűnik fel. A mint az ifjúkorból a férfikorba való átmenetet rendesen valami belső harc, meghasonlás szokta megelőzni, úgy az emberiségnek az ifjúkorból a férfikorba való átmenetét a forradalmok előzték meg. Szeretik mondani, hogy átmeneti korszakban élünk, hogy e kor önmagával meghasonlott, hogy így nem maradhat, hanem nagy átalakulások küszöbén állunk. Mi jellemzi a férfikort? Az ifjú álmok nagy része eltűnik, az ideális ábrándok foszlanak, föllép a practicus irány, a hir, hatalom, gazdagság utáni vágy, a lélek a practikus tudomány érvényesítésén fárad. Ha folyó századunk törekvéseit vizsgáljuk, ez irányt látjuk érvényesítve. Szabad-e most

már per analogiam az emberiség vén korára következtetnünk? A költők e részben valóban megelőzték a bölcseleket, a midőn a jövő emberét és társadalmát rajzolni ügyekeztek, s műveik a föltett kérdésre igennel felelnek.

Irodalmunkban Madách Imre kísérlette meg a jövő századok emberét bemutatni, s a mint hozzáfűzni szeretik, ördögi világitás mellett. A tragikum, mint az emberi nem közsorsa, hatásos jelenetekben van az »Ember tragoediájában« megörökítve. Nagyvágyaink, tehetetlenségünk és telhetetlenségünk, mindig magvával szolgálnak a tragikumnak. E világtörténeti tragikumban a jövő emberét is szemlélhetjük. Ádám keresztül éli a világtörténelmet, volt zsarnok, átélte Göröghon köztársaságát, élvezett mint római, lemond, keresztény lesz, majd lovag, azután már mivel sem törődve mint Keppler a csillagokat vizsgálja, itt is csalódva mint francia forradalmár jelenik meg, majd átéli azt a kort, a melyben pénzért minden kapható, csak a boldogság nem.

Ezek után Madách a jövő emberét rajzolja.

Egy phalansterbe jutunk, a socialismus és communismus álmai valósulnak. Itt minden egyforma, nivellirozva van a társadalom, a tudomány előre kijelöli mindenkinek helyét, az emberek már nem mint egyének, csak mint számok szerepelnek. Az ember már menekülni szeretne, kívánja a megsemmisülést, kétségbe esik, a föld kihül, az emberek ritkúlnak, Ádám öngyilkossá akar lenni. Éva megmenti őt.

Sajátságos, Hartmann Ede mint bölcsele, hasonló jövőt jósol az emberiségnek, csakhogy emberét már sem Éva sem semmi nem fogja megmenteni, elvész kétségbeesésében.

Ime, mily különös az emberiség történelme. Több mint két ezredéve azóta, hogy »Sakja Muni« a Budhaismust megállapította, és ennyi művelődés után, egy német bölcsele, ki munkáinál kora összes tudományát felhasználta, kitől az éles ész megtagadnunk nem lehet, oly eredményre jut, mint a Budhaismus hat századdal Krisztus előtt. Mit mond ugyanis e vallás »négy fenséges igazsága«?

»A lét, vagy inkább a léthez kötöttség a bajnak alapja, és minden fájdalomnak forrása. Ezért az ember feladata, hogy e magában semmis, látszólagos léttől megszabaduljon; az ő célja,

hogy az eredeti, és egyedül igaz nemléte visszatérjen, személyes létének tudatát megsemmisítse, ez a Nirvana.«

Hartmann Ede pedig így beszél:

»Az emberiség, miként az egyes, meg fog vénülni. Miután összes törekvései hiúságát megismerte, béke után kívánczó fáradt fejét nyugalomra hajtja. Az illusiók holtak, minden remény kiégve, minek éljen még az ember? A halálra fáradt emberiség törődött testét, napról-napra tovább vonszolja. Az elérhető legmagasabb még a fájdalomnélküliség volna, mert miben keressen még pozitív boldogságot? Talán azon tudat önelégültségében, hogy minden hiú, vagy hogy a hiú cselekvések küzdelmében az értelem mindinkább győztes marad?! Nem. De a fájdalomnélküliséget sem érheti el az emberiség, hiszen nem tiszta szellem, gyenge és törődött, a mellett dolgoznia is kell, hogy megéljen, és még sem tudja, hogy minek él; az élet csalódásain már fölül emelkedett, s mitsem vár s remél többet az élettől. Miként minden, önmagával már tisztába jutott vénnek, még csak egy kívánsága leend: nyugalom, béke, örökös alvás álom nélkül, mely fáradtságát csendesíti, kívánczik a semmi, a Nirvana után«!

Lázás álom, vagy a jövőnek talán való képe ez? Mind a kettőből valami. Századokra vagy ezredekre jósolni akarni az jövőt, minden esetre hiú álom marad, mely csak mint egyéni vélemény lehet jogosult; rajzoljon a képzelet tündérképeket, vagy rémes jövőt, mindig csak önvágyának szüleményeit tolja a világra. Tagadhatatlan marad azonban, hogy az emberi boldogság mai haladásunkkal karöltve nem halad. A viszonyok mindig nyomasztóbbak, a létérti küzdés mindig nehezebb, mindig szaporodnak bajaink. Hol keresendő tehát ez összhangtalanság alapja, az emberben, a haladás irányában, vagy a nem változtatható természeti viszonyokban? Felette fontos kérdés, melynek megoldása sokkal háladosabb lenne, mint akár a nyomasztó viszonyokat egyszerűen constataálni, akár a kétes jövőről álmodni!

Hogy a természeti viszonyokon nem változtathatunk, az kétségtelen dolog, e tényezőt tehát számításon kívül kell hagynunk. Az ember maga és haladásunk iránya leend tehát az alapon javítanunk kell. Javítani kell tehát az emberen és a

viszonyokon, üdvös reformokat hozni a sociális életbe, ez az egyedüli biztosíték az emberi nem sorsának javulására. Javítsuk először tehát magát az embert. Vegyük segélyül a hideg észet, és kérjük, mi az emberi törekvésnek és létnek célja? A lélek ösztönszerűleg felel rá: a boldogság. És kérjük tovább: miben áll a boldogság? Feleljünk először negative rá, mondjuk mi nem az, bár a legtöbben annak gondolják.

V.

Az emberi tragicum hozza már úgy magával, hogy mindig oly utakon keressük a boldogságot, melyek legtöbbször a fájdalomhoz vezetnek. Vannak vágyaink, melyek érvényesítésére törekszünk; ha a vágy eléretett, a keresett boldogság melegénél csak meg sem melegedhetünk, s már is elrepül, az érzélem a null pontra száll, s mint a költő mondja: az élvezetben vágy után halunk. Hogy a kincs, vagyon, rang stb. csak addig boldogít, míg el nem értük, tanúsítja nemcsak az egyes, nemcsak korunk, de a világ sok ezredéves története is. Pedig a mai időkben van-e hatalmasabb motor ezeknél? Ez a járszalag, melyen a halandó szembekötte jár.

Feleljünk tehát positive most e kérdésre, mi a boldogság. A boldogság a meglegedésből folyó oly gondolatmenet és érzélem, mely saját sorsunkat a világ folyásával kibékíti. Midőn tehát mi is befolyunk a lét nagy harmoniájába, s e nagy harmonia rajtunk, illetve bennünk is, mint egyik alkotó elemén visszatükröződik. És mily különös, e harmonia létrehozására nem kell okvetetlenül sem tudomány, sem kincs, sem más csábító szer. Analysáljuk egy kissé ezt, min alapszik a meglegedés. Szükségünk leend tehát erre nézve egy meglegedett ember gondolkodásmódját, érzelmeit és eszméit vizsgálunk. De hol keressünk ilyen egyéneket? Nem fönt, de alant; a műveletlen, a köznép táborában kell kutatnunk, a tudományos vagy művelt egyének nagy seregénél, csak itt-ott, mint fehér hollót találunk egy meglegedett embert. Nézzük mi teszi az elsőt elégedetté? Mit gondol a műveletlen ember magáról és a világ folyásáról? Először hogy minden a mint van, úgy kell annak léteznie. A bölcs alkotó ezt így tette, mert így látta legjobbnak; ha munkás és

becsületes leend, van számára jutalom a másvilágon. A fő eszme, tehát a hit, nevezetesen elhívése annak, hogy a mint a dolgok vannak, csak úgy vannak jól; tehát positiv hit. E positivitás azonban, önmagában nem volna elég erős, ha bizonyos negatív elemek nem tartanak bizonyos feszültségben. Mik ezek? Állása és állapota nem engedi meg neki, hogy tudjon bizonyos dolgokat, melyek hitét meggyengíthetnék, nincs képzelet oly vágyakról, melyek élvezete bizonyos magasabb létet éreztetne vele, ábránd és dőre vágy nem háborgatja, mert: ignoti nulla cupido. A positiv hit, és terra incognita, már is két oly főelem, mely a műveletlennél a megalégedést alkotja. Megjegyzendő azonban, hogy vizsgálatunk tárgya nem oly ember, a milyeket a nagyobb városok bőven termelnek, hogy írni és olvasni nem tud bár, hite nincs, de sok más mindenfélét tud.

Vegyünk a másik táborból egy alakot. A tudomány maga s az elért eredmények önmagokban nem teszik az embert boldoggá, miként azelőtt már kifejtettük. A művelt vagy a tudományos ember csak akkor lehet megalégedett, ha vagy vallásos, tehát erős hite van, vagy valamely más egyéb nemes eszmétől van mintegy áthihetve, mely eszmének fárad, él, mely tehát minden egyéb gondolat, érzelem felé emelkedve, elvonja őt sok mindenfélelétől, s mintegy rá sem érve a világ sorsával törődni, kiemeli őt a társadalomból, a midőn is, saját eszméinek légkörében él. De mennyi van ilyen, s ez esetben is csak akkor áll be a megalégedés, ha az eszme a kívánt sikerhez vezet, vagy a folytonos sikert a munka közben élvezzi is.

E szerint a megalégedés különböző elemekből lehet kombinálva, positiv hit, illetve teljes megnyugvás a dolgok folyásában, egyesülve bizonyos fokú tudatlansággal, s ezekből folyólag korlátozott vágyak; vagy tudomány és műveltség egyesülve erős hittel, esetleg egy eszmeért való rajongással, párosulva tehát a dőre és hiú vágyak értéktelenségének tudatával, s így szándékos lemondással.

De kérjük, vajjon a mai társadalom, működésében és tagjainak nevelésében ez elveket erősíti-e? Neveljünk embert, alkossunk társadalmat, mely elégedett legyen. Ehhez azonban felette sok kívántatik, talán egy-két nemzedék. Kell először, hogy a szülők magok tudjanak nevelni, hogy embert neveljenek, ki ne

csak szakadozott s fitymálló ismereteivel, ne csak salonképesége, ilyen vagy olyan ügyességével kezdje az élet harcát, hanem neveljenek embert, kiben hite vagy eszméi a lelki megnyugvást, bármily körülmények között megőrzendik, kit az önuralom és tiszta erkölcs az élet ezer veszélyein diadalmasan átvezet.

A megelégedést belső harmoniának mondottuk, melyet azonban sem a társadalom, sem a tanügy nem fejleszt. Nem a társadalom, mert itt pénz, rang, gyönyör a vezető, mely áldozatait naponként szörnyű számmal neveli. A belső harmonia ápolása, megerősítése, különösen a gymnasiumok és reáliskolák feladata lenne. De ezek mai állapota sem vezet célhoz. Mindenképen szakembereket akarunk nevelni. Mintha olyan feltevésből indulnánk ki, hogy az ember nevelését a szülék végezzik. Ismeretekkel saturálják az ifjúságot, de ez encyclopaediai ismerethalmazba harmonikus rendet nem hozunk. Fájdalom, hogy a vallás a mai ifjúság által is már oly valami mellékesnek vétetik, hogy majd semminek sem veszik. Hatalmas, erős erkölcsi alap kevesebb ismeretek mellett is, boldogítóbb lenne a társadalomra nézve, mint egy nagy ismerethalmaz, melyet aztán erkölcsi gyengeség és kétely koronáz. A józan philosophia, mely hivatva lenne egyrészt az erkölcsi elveket és érzelmeket ébresztetni, fejleszteni s azoknak rendkívüli fontosságát tudományosan is taglalgatni, a philosophia, mely hivatva lenne másrészt az ismerethalmazba rendet önteni, a sok tudományos elvet egy magasabb egységbe foglalva, az egymásnak ellentmondó elveket kibékíteni, s az ember hivatását és rendeltetését feltárva, az iskolától bucsuzó ifjút biztos hittel, szilárd elvekkkel ellátni, — ez a tudomány már csak névleg existál intézeteinkben, s ma-holnap csak híréből fogja a tanuló ismerni.

Az új nemzedéken már meg is látszik a hatás. Ifjaink nagy része »éretten« bár, mégis éretlenül hagyja el az iskolát. A tudákosságot majd koránérettség-, majd még gyerekséggel látjuk párosítva. Elv, meggyőződés, s jelentékeny része erkölcsi biztos alap nélkül, önmagát a leggyakrabban félre ismerve, tódul az egyetem felé, minden évben új pályát próbál, s a proletárság napról-napra csak szaporodik. Avagy nem mindennap halljuk egy »végzett« ember, hivatalnok, itt sikkasztott, ott sikkasztott,

szökött, agyonlőtte magát, megbolondult stb.? Avagy mindez nem-e az erkölcsi alap, a hit hiányát tünteti fel?

Zilált társadalmi bajaink okait majd a kormányban, majd itt, majd ott, szóval mindenütt keresik, csak ott nem, hol a bajnak főoka székel, a hiányos, az erkölcsi alap nélküli nevelésben. Pedig ezt senki sem tagadja, hogy napról-napra, ha nem is okosabbak, de tudósabbak leszünk. Hogy azonban e tudósság magában nem nyújt elég garantiát a társadalmi élet jobbulására, erről napjaink tanuskodnak. Ha valamire kell az államnak nálunk gondot fordítania, úgy a népnevelés és közoktatás ügye az. A hol a közoktatás rossz lábon áll, ott a bel-, a közlekedés-, a pénzügy bármily rendezése se fog sokat segíteni.

»Tegyük jóvá a családot«, ez legyen a kornak jelszava. E jelszót zászlainkra írva, megküzdhetünk minden akadályokkal. A socialismus, communismus, nihilismus, az öngyilkossági mania, az attentatumokra való hajlandóság, melyek társadalmunk légkörét már oly fojtóvá teszik, csakis a családi élet jósága, az erkölcsös nevelés által szüntethetők meg. A szabadság, testvériség, egyenlőség, a nemzetiség kérdése, s bármily más politikai, socialis reformtörekvés, csakis az erkölcsös jó családi állapoton, a helyes iskolai nevelésen találhat az egészséges kifejlődésre alkalmas talajt; ez alap nélkül bármily elv, jelszó, törekvés gyógyszer helyett mérget fog szülni.

Neveljünk tehát embert, kiben az erkölcs és szívjóság vérenek alkatrészét képezze, hogy minden nemtelen és aljas dolog arczába kergesse a vért, s jellemének vasakarata sziklaként áljon ellent a nemtelen bármily csábító hatalmának. S a milyen embert nevelünk, olyan családot alkotunk, s a milyen a család leendő, olyanná válik a társadalom, a világ. Bármily törvény, rendszabály, mely társadalmunk bajain segíteni akar, csak félrendszabály, sőt ennél rosszabb, a szem elől betakarja a sebet, de a fájdalom a letakarás daczára is a felszínre jő, s az erupciót erőszakos nyomással megsemmisíteni nem lehet, csak a feszültséget fokozzuk, hogy az explosió annál erősebb legyen.

Bármily dracói törvényt szemben az embernek még mindig van szabad választási joga, »teszem« vagy »nem teszem« mindig az embertől fog függni, s így a törvény az egyénre nézve mindig individualis értékkel bír. Neveljük az

embert úgy, hogy a törvény és társadalmi illem szabályai, csak visszhangjai legyenek a lélekbe vésett szabályoknak, mert csakis a lélekbe vésett, a nevelés által megszilárdított erkölcsi érzet fogja a társadalom által hozott törvényeket biztosítani, az egyént és a társadalmat megvédeni.

VI.

Ismeretes dolog, hogy a fölvilágosodással terjed a humanismus is. Társadalmi viszonyaink, a kórházak, a mindenféle segélyző egyesületek, nemes intézmények, melyek az egyesek szabad fejlődését, érvényesülését fokozni, a különféle bajokat enyhíteni hivatvák, mind a felvilágosodással járó humanismus zászlaját lobogtatják. Senki sem meri ezek jótékony hatását tagadásba venni. Azonban »sunt certi denique fines«, s így a humanismusknak is vannak határai, melyeken túl az álhumanismus kártékony befolyásával kell találkozunk.

Kezdjük a legfontosabbal, az ember nevelésével. Szeretni, és tanítani, még nem annyit tesz; nevelni. A legtöbb szülő és sok nevelő csakis ez elveken halad, tekinteten kívül hagyva az ép oly fontos harmadik elemet, a fegyelmet és büntetést. Fájdalmas tünemény az, mely igen megfogja magát bosszulni, hogy a legtöbb szülő gyermekszeretete, a gyermek büneivel szemben, nem ösmeri a szülői szigort, az elmaradhatatlan büntetést.

Kimutatni igyekeztem már más helyen,* hogy a mily fontos az átterjesztési mozgás az élettanban, ép oly minőségű és fontos az erkölcsi nevelésnél a helyes feloldhatatlan eszmetársítás. »Az erkölcsi nevelés feladata, mondja Huxley, hogy feloldhatatlan eszmetársításokat teremtsen, hogy ép oly szilárdan egyesítse a gonosz tettekről való ideákat a fájdalom és megalázás eszméivel és a jó cselekedetét az öröm és nemesültség érzéseivel.« Vagyis a mint a gyermeknél a bűn, a rossz tett feltűnik, a megfelelő reactió, a büntetés azonnal kövesse azt. Ha tekát a gyermek a rossz tethnél azonnal megérzi és belátja a belőle folyó fájdalmat, megalázást, s minden jó tethnél érzi az örömet és

* Az országos középtanodai tanáregylet közlönye. 1881. évf. 17. szám.
»Egy fontos nevelési elv.« Sz. E.

nemesültséget, a két fogalom bűn és fájdalom, jótett és öröm, oly erősen fog egymással társulni, mint az egyidőben megjelenő képzeleteink szoktak, s a mint az egyik feltűnik, maga után vonja a másikat.

Ez eszmetársítás azonban az, a melynek előidézését elmulasztja a legtöbb szülő. A bűn és fájdalom között nincs szoros kapocs, teszi a rosztat a gyermek a nélkül, hogy ugyanabban a pillanatban, midőn a rosztatnak képzelete megvillan, jelentkeznék egyuttal a bekövetkezendő fájdalom érzete, mely a tettől visszatartaná. E szoros kapocs hiánya folytán, a fájdalom és megbánás rendszeren csak a tett után következik.

Hogy a felvilágosodással az egyén személyes értéke nő, s így testének bánthatósága, lelkének bűnhődési lehetősége fogy, az tapasztalt tény, s mint humanus eljárás csak helyeselhető, de hogy a gyermek, midőn büntetést követ el, szülőivel s az egész világgal szemben »nebántás virág«-ot képezzen, ez álhumanismus szülői vakság, mely később megboszulja magát. Ilyenkor azt szeretik mondani, hogy »el van kényeztetve a gyermek«. Nagyon szelid kifejezés, melyet igen sok esetben avval lehetne joggal felcserélnünk: »el van rontva«!

Idézett helyen kimutattam, hogy a második nevelési forum, a középiskola sem felel meg a követelményeknek, mert nincsenek büntetési eszközei; a természetes eszmetársítást oly értelemben, hogy a bűnnek a büntetés megfeleljen, s legyen közöttök természetes folyomány és kapocs, a mai középiskola nem fejlesztheti, a legtöbb szülő gyermekszeretete miatt nem képes fejleszteni, s mert e két forumon kívül másnak a viszonyokba avatkozni nem szabad, az úgy elintézetlenül adatik át a harmadik forumnak, a társadalomnak, hogy idők multán tegye jóvá azt, a mi évekkal ezelőtt elmulasztatott, hajlítsa a fát, mikor már az hajolni nem akar. Az életiskola aztán nem hajlít, de tör, s a nem érvényesülhetett reactió, későn bár, s gyakran kérelhetlenül, de mégis bekövetkezik!

Szeretni a gyermeket, nem érdem, mert ösztön; vezetni, a szülő hivatása; büntetni ha kell, kötelessége. Mai időkben a szülők az első két követelménynek nagyon is megfelelnek, de az igazságos birói tiszttal a legtöbb szülő nem tud megbarátkozni. Mire vezetne az, ha törvényes biróságaink, jóhiszemű mosolylyal

bocsátanak el a vádlottakat, azon bölcs apai és birói intéssel: »többet ezt ne tedd fiam, mert ez nem illő, nem szép«! Pedig az apának birói funkciója gyermekével és a társadalommal szemben, majdnem még fontosabb, mert a gyermek bűnös még irányítható, javítható, a mi nagykorún már ritkán észlelhető.

Az ily nevelés — rontás; az ily felvilágosultság — vakság; az ily humanismus álhumanismus!

VII.

A tudomány és ismeret az embert rendesen jobb és kényelmesebb állásba hozza, az állás jelentékenységével az igények és vágyak is szaporodnak, sőt a tudomány maga is szaporítja a vágyakat, de e szaporodással épen nem áll arányban az önuralom, a lemondás. A tudomány maga e harmoniát nem hozza létre. Positiv és réalismereteink majdnem a tűnő pillanattal növekednek, minden lépés, mely által láthatárunk tágul, csirája egy még erősebb váagnak, hogy még egy tökéletesebb fokra hághassunk, de miután az egyesnek valahol mégis meg kell állapodnia, tehát állapotával megelégednie, s a harmonicus erő, mely hit, lemondás, s erkölcsi alap alakjában, a vágyakat szabályozni tudná — hiányzik, e képzet és vágy közötti küzdelem végeredménye, mint elégtelenség, mint világfájdalom tör elő.

A mai tudomány és nevelés mindent megtesz, csak a lelki nyugalmat, a biztos erkölcsi alapot, nem fejleszti oly mértékben, a milyenben ezt a képzetek és vágyak szaporodása igényelné. Feltárja előttünk az egész universumot, megteremti a birhatónak, élvezhetőnek vágyát, de épen nem nyújt orvosságot, ha a vágy már eléretett, vagy el nem érhető. Összes alkotásaink és ismereteink elenyésző parányiak a lélek belső szomjával szemben, s haladásunk irányát különösen az jellemzi, hogy csakis ösmerő és vágyó tehetségünknek áldozunk, arra a belső nyugalom és önmelegedésre vajmi kevés gond fordítatik, s az ismeretek és vágyak halmazában az ember szive mint egy kiégett vulkán tekint az universumba, de sebzett szívének irt nem talál sehhol. De hol is keresse azt, midőn az ideál világa kopáran áll, s atomharcznál az universumban nem lát egyebet?

A sokattudással a sokattehetés épen fordított viszonyban

áll. Azaz minél inkább belehatolunk a természet titkaiba, annál jobban érezzük, hogy tehetetlenek vagyunk, s ma a chemiának oly előrehaladottsága mellett, talán nagyobb lehetetlenségnek látszik egy élő lény előállításása, mint midőn a chemiát még névről sem ismerték. Jellemzően mondja br. Eötvös József, a mindentudás, mindenhatás nélkül, lenne a legboldogtalanabb állapot.

Vágyaink és a birhatás között, híd gyanánt az elérhetőség áll. E híd az, mely nagy erkölcsi erőt, biztos erkölcsi támaszt igényel. A jog és becsület ezen hídnak talpköve. S mit tapasztalunk mégis? Igen sok ember nem ösmeri e hidat. A mint a birhatónak képzele lelkében föl villan, s a vágy keletkezik, nem a jogos elérhetőség hídjára áll, hanem egyenesen vágyai tárgyába, az árba dobja magát; az anyagi gyönyör, az idegen pénz, s más csábító jelenség úgy hat sok emberre, hogy a vágy édessége a jogos birhatás lehetetlenségének képzetét, az erkölcsi elvet az öntudatban elhomályosítja, az ítélet funkcióját fölfüggeszti, s el lévén homályosítva az öntudatban az erkölcsi »veto«, az ember vakon a veszélynek rohan. Innen a sok sikkasztás s más társadalmi bűn.

Vágyaink korlátozása s az önmegtágadás már ritka erénynek kezd feltűnni. Az erkölcsi gyengeség és vallástalanság sok embernek azt a sophismát súgja fülébe »egyszer élünk csak«, s e motto hangjainál aztán vágyból élvbe tántorog. Látjuk, hogy társadalmi bajaink bármelyikénél mindig egy az állapotokba bonyolított rejtett rügóra találunk, melynek neve: erkölcsi gyengeség. De az emberek minden már megtörtént bajnál, a kuszált állapotokkal burkolt rugót csak ritkán kutatják, csak a szerencsétlen helyzetet, szánandó állapotot, s más enyhítő körülményekben keresik a baj okát. Pedig a legtöbb ember önmaga teremti meg magának drámája egyes felvonásait, a társadalmi állapotok aztán segítik a szerzőt, hogy a dráma következetesen végződjék.

A könnyű gondolkodásmód, mely sok ember tetteiben nyilatkozik, mind az erkölcsi képzet élnktelenségét, vagy nem létét tünteti fel.

Az emberi lélek hordképességének is vannak határai, melyeken túl a józan lélek aberrálni kezd. Bizvást mondhatjuk, hogy haladásunknál az emberi lélek bajt és szenvedést eltűrő képessége, mit per analogiam hordképességnek nevezünk, jelen-

tékenyen alászállott. Ha a sok öngyilkosság vagy kétségbeesés okait vizsgáljuk, sok esetben jelentéktelen dolgok miatt is viselhetlenné válik a lét, nincs kellő erkölcsi erő az élet terheivel szemben. Pedig csakis a szivbe vésett mély erkölcsi elvektől függ az emberi lélek hordképessége, a hol ezek szilárdak, ott a lelket csak a halál töri meg. Az emberi lélek rendkívül sok terhet és szenvedést bír el, de e képességre nevelni kell a lelket, mert e nélkül a fél teher alatt is megszakad.

A tudomány és az anyagi haszon, valamikor messze álltak egymástól, most minden találmányt mint árnyék kísér az anyagi haszon. Ez természetes. A haszonlesés a tudomány vívmányait szolgálatába vette, s megalkotta a különféle gyárat. S kérjük most, mennyiben mozdítják elő a gyárat az emberi nem boldogságát? Semmivel sem, sőt egyenesen rosszabbá teszik az állapotokat. E tétel első esetre talán különösnek is látszik, de nézzük közelebbről a dolgot. A gyár egyik fő előnye az, hogy olcsóbban s gyorsabban állítja elő a cikkeket, a könnyű megszerzhetést, s így igényeink nagyobb számát teremti meg; de valjon az, a mi könnyen megszerzhető, ha elértük, nyújt-e valami boldogságot? s a mit nyújt, pl. a netaláni kényelmet, boldogságnak nevezhetjük-e? Épen nem.

A nagyban épülő gyárat, csak szaporítják az emberiség nyomorát. Ezer és ezer munkás sorvad évenként a gyárat fertőzött, mérges levegőjében. Míg azelőtt a szegény munkásosztály egész testét igénybe vevő kézi munkáját isten szabad ege alatt kedvvel végezte, most egy gépszerű, egyoldalú, fárasztó s unalmas munkára van kárhóztatva, s alig dolgozik pár évig a gyáratban, már is tönkre tétetik. A kórház a nyugdíj, melyet a gyári munkás várhat.

Az emberiség folyvást szaporodik, de e szaporodással nem áll arányban a megélhetőség. A cultur-államoknak már majdnem egyik ösmertető jele, hogy minden tizedik ember szemüveget visel. A sok tanulás, éjjeli munka, mindig nélkülözhetlenebbé válik, mindez a test satnyulásán kívül eddig csak a rövidlátást vonta következményül, ki tudja, hogy pár tizeddel később, mi-ben fogja magát cultur-életünk megboszólni?

Valamikor a születés határozta meg kinek-kinek a működés körét, most nagyobbára az ész és tudomány teremti elő a

működési kört, a társadalmi helyzetet. A mily helyes a dolgoknak ez állása, oly helytelen ez állapotokból vont következtetés, hogy csak a szellemi munka és tudomány nyujt tiszteletre, becsülésre méltó állást. Mondjuk ki nyiltan, a kézi munkának nincs kellő tisztelete. Nálunk a legszegényebb ember is csak hivatalnokká, »úr«-rá akarja kiképeztetni gyermekét. Azelőtt a születés vonta meg a társadalmi korlátokat, haladásunk iránya bizonyos korlátnélküliséget hozott be, s a szabad választás lehetősége párosulva azon álhittel, hogy csak a szellemi munka nyujt tiszteletre méltó állást, létre hozta azt, hogy az emberek túlnyomó része csak szellemi munkából akar megélni, míg a kézi munka, nagyobbára csak a tehetetleneknek marad. A szellemi munkások túlszaporodása a proletariatum eredményezi. Iskoláinkban azt mondják a hanyag tanulónak: »eredj fiam inasnak, ha tanulni nem akarsz«, az atya ijeszti tanulni nem akaró vagy éppen tehetetlen fiát: »elmész inasnak!« Így a gyermekben, már mint gyermekben felkeltetik a tiszteletlenség magva az ipar, a kézművesség iránt. Nálunk már szokássá lett egészen, hogy majdnem csak bukott tanulók lépnek a kereskedelmi pályára, mint igen gyakran szokott megtörténni az is, hogy bukott algymnasiális tanulók, restellve az iparos pályára való lépést, néptanítóknak mennek.

Ez igen téves haladási irány, a tudomány és szellemi hatalomnak félreismerése. A tudomány bármilyen legyen is, sohasem involválja magában azt, mintha a tudományos képzettség és kézimunka valami összeférhetlen, vagy valami olyan lenne, mi egyik a másikára árnyékot vet. Sőt ellenkezőleg, e kettő nagyon is szépen megáll egymás mellett, s egy emberben összpontosítva, nemcsak szép, nemcsak hasznos, hanem azon megbecsülhetetlen előnyt biztosítaná az embernek, hogy a csak szellemi munkával foglalkozót testileg is erősítené, sok haszontalan abrándtól, az elégtelenségtől megmentené, a kézművesnek ellenben lehetővé tenné a szellemi élvezetet is.

Sohasem volt oly nagy különbség a tudomány és ismeret tekintetében az emberek között, mint jelenleg van. Minél hátrább megyünk, annál egyenletesebbnek találjuk a társadalmat. A tudomány kezdetben csak egyeseknek volt birtokában, s e tudomány is nagyobbára csak nyelvészet és rethoricából állott, s

még a mult század tanügye is nagyobbára csak e körül forgott. Tehát bizonyos ismereti egyöntetűség uralkodott ezelőtt, míg a mai társadalom a legnagyobb contrastot nyújtja. Az egyik a csillagok elemeit és hőfokát számítja, a másik még félig vad, a harmadik még ott áll a hol öt ezredévvél ezelőtt állottunk.

Tagadhatatlan, hogy e differentiák kiegyenlítésén most is fáradsunk, de igen helytelen azon nézet, hogy a tudomány és ösmeret csak a szellemi munkára jogosít, helytelen azon szokás, hogy a középiskolákból kikerült ifjaink csak e kettő közül tudnak választani: hivatalnok — esetleg proletár. Hogy ilyenkor atyja üzletéhez fordulna valaki, alig van reá eset, mert hát a mesterség derogál!

Láttuk tehát mindezekből, hogy a mai haladás mellett lényegileg nem tökéletesedünk, nem boldogulunk. Láttuk azt is, hogy ennek oka részben magában az emberben, részben a haladás irányában rejlik. A tudomány nagy lépésekkel halad előre, az elért eredmények, találmányok csodálatra indítanak mindenkit. A távirótól a phonographig egész legiója áll előttünk a csodás szereknek, s mégis, ha kérdezzük, mennyiben fokozták mindezek az egyesek boldogságát, azt nyerjük feleletül, hogy a világ általában nem boldogabb mint azelőtt volt.

Mindez azonban nem azt mutatja, mintha talán a fejlődő tudomány s közfelvilágosultság állna utjában az ember boldogságának, hanem, hogy a reális ismeretek bármily nagy száma sem fogja boldogítani az embert, ha szív- és kedélyvilágában nincs meg hozzá az alap. Egyoldalú intellectualis fejlődés nem boldogít. A tudomány csak akkor fog boldogítani, ha az ész mellett a szív világát tökéletesíteni fogja, ha értelmi fejlődés erkölcsi haladással párosul. Ha a tudomány összes bajainkat orvosolná, a bajnélküli állapot még mindig oly negativum, mely messze áll a positiv boldogságtól.

De a tudomány ne csak negativ orvosszer legyen, keressünk benne positiv boldogító elemet is; ez azonban csak úgy lesz lehetséges, ha a tudomány sugarai, az erkölcsök, a szív és kedély világát bearanyozzák, a hívés a tudással megbékül. De épen ezen a fontos téren csak rontunk és semmit sem építünk.

Sem a tudomány, sem a művészet haladása, sem társadalmi állapotaink jelen stadiuma nem olyan, hogy az ezek által föléb-

resztett igényeink és vágyaink kielégítettének, orvosoltatnának, testileg is, lelkileg is koresosulunk. Pedig a felvilágosultság, az öntudatra ébredés mindig nagyobb lesz. Mindinkább meggyőződik az egyes, hogy önérvényesítéséhez mindenkinek joga van, az én a történelmi, traditionális, sociális hagyományokon fölülemelkedve, mindenben egyenjogot követel, a kék vér és velünk született jog fogalmain nevetve, a személyesség elismeréséért küzdve, a társadalmat nivellirozni iparkodik. A személyesség ezen potenciális érzete szülte korunk socialistikus törekvéseit.

A bűnök száma sem apadt a haladás mellett. Moralstatistiai kimutatások tanusítják, hogy kórházaink s tébolydáink mindig jobban telnek, új meg új fegyházakról kell gondoskodnunk. Az erkölcstelenségnek csak a formája változik, mintha magok a bűnök is civilizálódnának.

Az igények világát éljük, úgy, hogy időnkben az igények minősége és mennyisége — fokmérője az egyén állásának, műveltségének, de vajjon boldogságanak is — fokmérője-e ez, már az más kérdés. S fájdalom, a legtöbb igény kielégítése már nem is szerez boldogságot, az ember élvezeténél közönyös marad, de azonnal beáll az elégtelenség és fájdalom, ha ki nem elégítetik. Másrészt minél több az igény, annál kisebb a valószínűség, hogy mindannyi a mennyiszert fellép, kielégíttessék. Így a fájdalom forrását sok esetben mi magunk ápoljuk, neveljük magunkban.

Korunk erkölcsi gyengesége jellemzőleg visszatükröződik igényeink és vágyaink nagy halmazán. A belső erőt és méltóságot tetszetős külső, fényűzés, s más csalékonyság által akarjuk föltüntetni. Nagy lelki szegénység az, ha minduntalan külső czégerre szorulunk, hogy észrevéttessünk, méltányoltassunk. A jellemeszegény és erkölcsileg törpe egyéneket többnyire jogosulatlan vágyaik kielégítése teszi azokká. De ha nincs erkölcsi érzés és lemondás, a vágy menthetlenül örvénybe sodorja az embert. Nem boldogulunk, mert téves irányt követünk. Nem maga a tulajdonképeni haladás, hanem annak téves irányai, nem a tudományok állanak a boldogulhatás utjában, sőt ezek magok eszközei legyenek a tökéletesedésnek, — hanem az ezekből vont álkövetkeztetések. Erkölcsi érzület és vallás kell a társadalom-

nak s megtisztul annak fojtó légköre. Fojtó e légkör pedig nagyon, mert az erkölcsi érzület romjai felett az egoismus fagyasztó szelénél az elégtelenség sötét virága fejlődött ki!

Uj formát követelnek a régi eszmék, mely hódítson, míg ismét egy uj metamorphosis ki nem szorítja őt, mert hát »így megy minden az ég alatt!«

Selmecebánya.

Szlamka Elek.

É R T E S I T Ő.

Phänomonologie und Metaphysik der abnormen Sinnesbilder,
von E d u a r d J a n k o v s z k i, königl. preuss. Gymnasial-
Lehrer a. D. (Leipzig. Verlag von Oswald Mutze. 1882. 221
oldal.)

E hangzatos cím alatt szerző leírja azon érzéki csalódásokat, melyeket hosszas elmebetegsége alatt önmagán észlelt, s melyeknek tömege egymint változatossága bő alkalmat nyújtott neki e tünetmények különféle fajainak minden oldalról megismerhetésére.

Sem a mű tárgyi jelentősége, sem azon philosophiai álláspont, melyről szerző az érzéki csalódásokat tekinti, nem indokolják annak ismertetését. Hisz egy elmebeteg agynak észleléseiről s philosophiájáról van a szó, mely mint ilyen bírálatot nem tűr el. — A mi érdekességet kölcsönöz e dolgozatnak, ez tisztán csak azon beható tanulmány, melynek önészlelés alapján lettek az érzéki csalódások alávétve, és azon kritikus leírás, a minőben hasonló tünetmények eddigelé elmebetegek részéről még sohasem részesültek.

Szerző, bár tagadja, jelenleg is elmebeteg. Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy vallomásai szerint még folytonosan szenved érzéki csalódásokban; és bizonyítja ama bölcselkedése, melynek értelmében minden érzéki csalódás lényegére nézve nem egyéb, mint »a gonosz földszellem (Erdgeist) manifestatiója, melyet az istenség negatív akaratja eredményez.«

E definitió önmagában elegendő arra, hogy teljesen feloldozzon bennünket a mű tudományos megbírálása alól. Azért korántsem vagyok hajlandó annak szellemi részével foglalkozni, hanem kizárólag csak azt kívánom értékesíteni belőle, arra híván fel az olvasó figyelmét, a mi a tünettani szempontból új világot képes vetni az érzéki csalódások tanára, és a mi az eddiginél mélyebb belátást enged azon folyamat természetébe, melyet közönségesen az érzéki csalódás nevével illetünk. — Ily oldalról

tekintve rendkívül érdekes és tanulságos olvasmány fekszik előttünk.

Szerző az érzéki csalódásokat részletes- és teljeseke (partial — total) osztja fel, megfelelőleg azon megkülönböztetésnek, melyet a tudományban az illúziók és hallucinációk között teszünk, midőn t. i. a kérdéses tünetenyeket majd külingerek behatásától függve, majd pedig függetlenül keletkezni látjuk. Az elsőket még azonfelül tér-időazonosokra (gleichzeitortig) és tér-időkülömbözőkre (ungleichzeitortig) választja szét, a szerint, a mint a külinger s az ebből fakadt képzet térben és időben egymással összeesik avagy nem. E megkülönböztetés, mint szerzőnek sok hypothesis, fülösleges, sőt lehetetlen is, mert a képzetek térben nem mozognak és időben mindig összeesnek az őket kiváltó ingerekkel, ha egyáltalában ilyen által támasztva lettek. — Ennél sokkal fontosabb azon megkülönböztetés, mely az érzéki csalódások minőségére vonatkozik. Szerző igen élénken illusztrálja önészlelte sokszerű érzéki csalódásai nyomán, de nem használja fel e tekintetben való bő adatait azok jellegezéséhez. Pedig éppen ez lett volna észleleteinek legérdekesebb része.

Az érzéki csalódások minősége behatóan tanulmányozva még alig van. Szerzőnek sűrű alkalom nyílt volna, megfigyeléseit ez irányban kiaknázni és érzéki csalódásait ily értelemben osztályozni. Ezt nem tette. Valószínűleg azért nem, mert nem tudta mily s mekkora tudományos becs rejlik e kérdés helyes megoldása mögött. Mindazonáltal leírta sok helyütt ebbeli észleleteit s ezek is elegendők arra, hogy olvasmány tárgyát képezék s érdekes következtetéseket vonjunk belőlök.

Alig ismerünk lélektanilag szövödményesebb folyamatot, mint az érzéki észrebevést önmagát. Nem egyetlen-egy képzet az, mely az észrebevés alkalmával öntudatunk felszínére jut, hanem a képzetsorok egy bonyodalmas összege. Kérdés már most, valjon az érzéki csalódások életbelépésekor mindig ugyanazon bonyodalmas, a képzetek oly rendkívüli mennyiségét szabályszerű rendben összetársító folyamat megyen-e végbe, a miként ez a normalis érzéki észrebevés elszenvedésekor történni szokott avagy sem? — Sejtjük, hogy nem mindig egyenlő a két folyamat, bár másrészt valószínű, hogy csak akkor téveszthető össze az érzéki csalódás képzetsora a normalis észrebevésével, ha jellegeire nézve vele minden tekintetben megegyezik.

Szerző érzéki csalódásai, ha csak néhányat markolunk is ki a tömegeből, megmutatják, miszerint azok nála sokszor szütkölködtek igen lényeges jellegekben s azért kvalitásukban nagyon gyakran eltértek a normalis érzéki észrebevés minőségétől. Így pl. látott szerző egy alkalommal egy koromfekete arcot maga előtt hirtelen megjelenni, mely szürke szemekkel, tőle semminemű távolságban nem látszott lenni és ijedelmes, zordon

kinézése daczára teljesen érintetlenül hagyta — pedig feltűnő módon — kedélyi életét. E látvány nyilvánvalóan a normalis érzéki észrehevés két főjellegét nélkülözte. Először nem volt kedélyérzelem által kísérve, mi nélkül normalis észrehevés nem létezik. Másodsor nem foglalt el határozott helyet a térben, mert majd közvetlenül a szemlélő szemeiben látszott csüngeni. — Még határozottabban hiányzott ez utóbbi, t. i. a térre vonatkozó, jelleg egy másik látványban, mely egy keselyű képét mutatta, körülvéve denevérszárnyak által. E kép a szemlélő szemei mögött, azaz testén belül tűnt fel, mivel a térbe kifelé nem volt projiciálható sehová, s bizonyosan a fejből fakadó zsiger-érzetek által volt kísérve. Tehát az érzelmekeket közvetítő vasomotorikus képzeteken kívül hiányoztak benne még a mozgási mellékképzetek lényeges csoportjai is.

Egyéb látványoknál hiányzott az azok reálítására vonatkozó jellegek összege. Így pl. látta egyszer Krisztusnak toronymagasságú óriási képét, fátyolszerű, ködnemű alakban, és pedig önnön háta mögött, a nélkül, hogy vissza kellett volna tekintenie. Azon körülmény, hogy a háta mögött látta Krisztust, azaz oly helyen a hova szemével látni közönségesen nem bír, a mellett szól, hogy a mozgási mellékképzetek ez észrehevésben teljesen hiányozván, a képet szokott módon nem volt képes a tér valamely részébe projiciálni, a miért aztán reflexió útján jutott azon következtetésre, hogy az, a mit valóban lát, de mi szeme előtt a térben sehol sincs, csak mögötte létezhetik. A kép ködszerű, tündéries természete pedig arra utal, mikép a képzetek reálítását markirozó második tontos jelleg, t. i. a külbehatás ingerét felfogó érzéki szerv — ez esetben a szem — működését hírül hozó zsigerérzetek tömege, az öntudatba nem emeltetik fel. A tárgyak reálításának megítélésére pedig okvetlenül szükséges, hogy a tárgy képzete függőnek ismertessék fel ama ingertől, mely inger a megfigyelés alá került tárgyból felénk kiindul. E függési viszonyt nekünk a működő érzéki-szervből az öntudatba besugárzó s ott az észrehevési képzettel egyidőben támadó zsigerérzetek képzetei jelzik. Hisz kétségtelen, hogy csak addig birunk tudomással a külingerek, azaz tárgyak reális létezéséről, a mig azon függési viszonyról van ismeretünk, a mely viszonyban szemünk, fülünk, stb. funkciója az ingerbehatással áll. Mihelyest érzékszerveink funkciójáról tudomásunk nincsen és mégis merülnek fel előttünk észrehevési képzetek, azokat természet fölöttieknek kell megítelnünk.

Látjuk tehát, hogy az érzéki csalódás ez utóbbi neménél azon mellékképzetek hiányoztak a szövődményes képzetecsoporthoz, a melyeket a zsigerérzetek képzetei nevével ismerünk, s melyek nélkül tökéletes érzéki észrehevés nem létezik.

Hasonló csalódásnak volt alávetve J. akkor is, mikor a

halálfejek kíséretében háta mögött elvonuló temetkezést látta. Ezt is a legcsekélyebb részletekig szemlélhette, a nélkül, hogy megfordult volna, s ez is természet fölötti, fellegyszerű tüneménynek mutatkozott előtte.

Más alkalmakkor, ellentétben evvel, nem hiányoztak a mondott mellékképzetek, sőt nagyon is markirozva jelentkeztek. Így történt pl., mikor saját szobájában önmagával találkozott. Benyitáskor látta magát az íróasztalhoz támaszkodva teljes valóságában a szobában levőnek, mintha csak egy második személy lett volna ott az ő tulajdon ábrázatjával. Tehát magamagát látta, és pedig akként, hogy úgy a mozgásképzetek, mint a zsigerképzetek kellő mérvben voltak az észrevevési képzethez hozzátársulva, annak teljesen megadva ezáltal a való realitás és térbeliség szűk-séges jellegeit.

Hasonlót mondhatni a kedély-érzelmekről, melyek mint élénken színező mellékképzetek nem egyszer társultak J. úr érzéki-csalódásainak képeihez. Hisz csak ez történhetett akkor, midőn pl. a sötétségből hirtelen egymás mellett párhuzamosan haladó fénysugarakat látott előtűnni s e látományt őr indokolatlan, de felülmúlhatlan kéjézzettel töltötte el. Vagy ilyenminek kellett történni, mikor egy ízben napokon keresztül minden rokonának arcza feketének tűnt előtte és őt e színvarázslat borzasztó halál-félelmekbe ejtette.

Némely érzéki csalódásnál az egyik jelleg megvolt, egy másik ellenben hiányzott. Ez alkalommal pl. egy száz méter kiterjedésű, homályba burkolt, porfellegekkel telt űrt látott öntestének belsejében, mely űr határozott sátánszerű benyomást tett reá. Nyilvánvaló, hogy e tüneménynél a mozgási képzeteknek egy része hiányzott, t. i. a melyek a térre vonatkoznak, valamint saját testének zsigerérzetei is, mivel más módon senki sem láthat önmagában száz méternyi területet. De jelen voltak ezek helyett igen kifejezett kedélyérzelmek, mely utóbbiak pokoli színezetet adtak az egész tüneménynek. Hogy eközben zsigerérzeteinek emlékképzetei teljesen elmaradtak volt, bizonyítja azon mondása, hogy a látvány észlelési ideje alatt öntestéről és énjének határaitól tudomása éppenséggel nem volt.

Ugyanily eltérések mutatkoztak a többi érzékek körében megjelent csalódásoknál is. Érdekes e mellett az, hogy a hallási hallucinációk akkor jelentkeztek legtárgyilagossabb eredetűeknek, a mikor leggyengébbek, leghalkabbak voltak. Mi mutatja, hogy mennyire nem függ a realitás tudata az észrevés ingerének erősségi fokától. Ha a beteg ellenben önkénytelen felmerülő hangképzeteire figyelni beparkodott, akkor rendszeren egészen képtelenné vált azok tiszta észlelhetésére.

A mint megeshetik, hogy egyes mellékképzetek hiányoznak a hallucinativ észrevevéseknél, úgy megtörténhetik az is, hogy

egyéb oly képzetek társulnak melléje, a mely képzetek rendes viszonyok között odaszegődni nem szoktak. Pl. J. nem egyszer hallotta e szavakat: »itt a Belzebub«, mialatt minden szónál egy-egy erős rángást érzett a fején. Nyilvánvaló, hogy a hallási-csalódás mellett egy érzési-csalódás is támadt volt, mely mindkettő összetársulva, létrehozta a mondott különös tüneményt. Azaz a hangképzetek mellé kiváló mozgási- és zsigerérzési képzetek is sorakoztak, melyek a hallott hangot éreztették is a beteggel, sőt fejmozgásokkal kísértnek színezték. — Egy ennél még feltünőbb példa azon tünemény, melynek észleléskor J. úr női énekhangon folyton azt hallotta: »Quirinal«, »Quirinal«. Ezen ének, daczára egyhangúságának, rendkívül meghatónak s remeknek tünt fel előtte. Imposans egyszerűsége mellett lélekemelőn magasztos volt és oly színezettel bírt, mintha »a világi- és papi-hatalom közti harcznak győzelmes végét akarná hirdetni, dicsősítve egyuttal a házasság szentségét.« Természetes, hogy efféle színezetet a hang csak úgy nyerhet, ha az észrevevési képzet mellé oly képzetek is társulnak, melyek mint mellékképzetek alkalmassá válnak az eredeti hangképzetet így átídomítani, azaz reá ily jellegeket nyomni. Világos példáját látjuk e folyamatonak még azon hangérzéki csalódásban is, mely hirtelen azt hallatja vele: »az isten személyét látod most magad előtt«, s evvel egyetemben körülötte mindent megváltozotttnak mutat, a tárgyakra a személyiség bizonyos jellegét ölti s úgy tüntetve neki mindezt, mintha örökké így lett volna.

Hasonló értelemben érdekes a nála még mai nap is időnként előforduló stigmatizáltság érezte. Ez érzési-csalódás mind-ama helyeken támadt egyszerre a testén, a mely testrészekben Krisztus keresztrefeszítése alkalmával meg lett sebezve. E mellett az egész csalódás tüneménye oly siralmas kedélyérzelem által volt kísérve, mintha újból gyászolnia kellett volna Krisztus szenvedéseit.

Sajátságosak még azon hallási hallucinációi is, melyek hargos avagy mélabús kedélyérzelmek kíséretében jelentek meg, de csak addig, míg állva maradt vagy járó-kelő mozgásokat vitt véghez. Mihelyest leült, a hanghallás ugyan továbbra is megmaradt, de a mellétársult kedélyváltozás azonnal megszűnt.

Ugyanez áll azon hallucinációkról, melyeknek előjövételénél J. úr minden sóhajtásnál egy a testében féregként forgó személyt érzett, mely személy csak akkor jelentkezett, ha sóhajtoznia kellett, mihelyest elhagyta a sóhajtozást, a féregmozgás is megszűnt. E személy Krisztus és a sátán volt egyszerre. Megjelenése által förtelmes és félelmetes kedélyérzelmeket keltett fel.

Az utóbb leírt két tünemény valószínűleg az illúziók és hallucinációk összevegyüléséből származott, a midőn t. i. a cselekvőleges mozgás (járás, sóhajtozás) illusorius kifejtésben ré-

szesült, mialatt a vele egyidejűleg szülemlett hang-csalódás eme illusió által sajátos színeztetést nyert.

Ilyen és hasonló érzéki-csalódások, érdekesnél érdekesebb variációkban, nagy számban találhatók leírva szerző művében, mindannyian arra emlékeztetve bennünket, minő hasznos anyagot lehetne meríteni — lélektani szempontból — belőlök, s mily nagybecsű adatokat nyerhetnénk e tünetmények szorgosabb bonczolgatása által. Kár, hogy szerző ezt önmaga nem eszközölte! Ritkán akad ember, ki — úgy mint ő — az érzéki észrevevés physiologiájában jártas lévén, az általa önmagán észlelt kóros érzéki-csalódásokat ily oldalról is bővebb tanulmány tárgyává teheti. Pedig az érzéki-csalódások pathologiája még korántsem érlelődött oly fokra, a melyen túl a tovahaladás fölösleges volna. Sokkal mélyebb betekintést nyerhetnénk a lelki-élet normális auctusába, az agy szellemi munkájának műhelyébe, ha előbb ily kóros tünetményekből tanulók megismerni azon elemeket, a melyekből a szellemi tevékenység minden egyes alkotmánya felépül.

Dr. Lechner Károly,
elmebeteg-ápol dai igazgató-főorvos.

Dr. Babics Kálmán. Logika vagy Gondolkodástan. Középszkolák használatára. II-dik kiadás. Ára 1 frt. Budapest 1882. Eggenberger.

A mint az Előszó mondja, szerzőnknek véleménye szerint tankönyvnek »lehetőleg teljes rajzokat kell inkább nyújtania, mint rendkívül összevont, száraz vázlatokat.« Azért nem a syllogistikára, hanem »másra« fordított nagyobb gondot, a mit a 8-dik osztálybeli ifjúval »értelmi belátás és fogalmi tisztaság fokára lehet emelni.« »Egyik része (a könyvnek) magán olvasásra maradhat«, pl. a határozás, osztás és bizonyítás.« »Ez az egész szakasz úgyis inkább csak rendszeri kiegészítése és egybefoglalása a magyar stilisztikában már tanult dolgoknak.« Babics úr ezen célja szerint fogja kívánni, hogy művét bírálják; őszintén kijelentem, hogy ezt nem tehetem. Én egyrészt nem értem (és ez a főök), mik ama »más dolgok«, melyekre a logikában nagyobb gondot kellene fordítani, mint a syllogistikára? A tárgyalásából ez iránt felvilágosítást nem kaptam; van szó a magyar népnyelv imádóiról s a magyar nyelv sajátosságairól (13. l.), vannak erkölcsi excursusok »büszke nagy urak« ellen (8. l.), az általánosságokról egy felületes megjegyzés a scholastica korából (37. l.), a szavakról (42—44. l.), és sok egyébről van a könyvben szó, a mi nem való logikába. Ha B. úr erre fektette a fősúlyt, akkor rosszúl tette; ezt lehet előadás közben beleszólni, üdítő oázis gyanánt a logikai abstractumok Saharájában, de fősúlyt fektetni erre rendszeres logikában, még sem helyes. Ép úgy

nem értem B. úr azon nyilatkozatát, hogy a »határozás, osztás és bizonyítás« szakaszai magánolvasásra vannak szánva, még pedig azon sajátságos okból, mivelhogy azok »a magyar stiliztikában tanult dolgoknak csak rendszeri kiegészítése és egybefoglalása«. Ez egy mákszemnyi igazság tengernyi tévedésben. A modern logika, kivált Comte óta, mindinkább előtérbe teszi épen ezen három részt, a melyek nélkül rendszeres ismeret egyáltalában nem képzelhető (pl. a fajok berendezése az osztás elmélete nélkül); azért ezt a tanuló magánolvasására bízni, célellenes eljárás. Hogy pedig B. úr ezt a »magyar stiliztikával« akarja pótolni, — azon meg épen csodálkoznom is kell. Micsoda támaszt nyújthat logikai kérdésekben a stiliztika? Céljokban teljesen különbözik egymástól a kettő s ha már támaszkodnia kell az egyiknek, akkor az alap a logika, a mely nélkül a stiliztika oktalan chaos; de hogy a stiliztika valaha birhatna azon tudományos ható erővel, mely positiv ismeretek rendszerére előkészíthetne, azt egyenesen tagadni kell.

Elismerem azon nehézségek súlyát, melyek alatt B. úr a munka szerkesztésénél szenvedett s nem lehet e kérdést eléggé megfontolni. — Oly visszás nálunk a középiskolai tananyag-nak rendszeresítése s oly problematikus ezen »mens« által nem mozzgatott »molesben« a philos.-propaed.-szerepe, hogy mindnyájunknak komolyan azon kell törnünk fejünket, miként szüntethessük meg a mostani állapotokat. Valjon összefüggő tárgyalás vagy vázlatos rendszer alakjában adassék-e elő a propaedeutika? Ez e ponton főkérdés, a melyre mai nap különbözőleg szokás felelni. B. úr a »teljes rajzok« mellett áll, én többször a rendszeres vázlatok mellett nyilatkoztam s teszem azt most is, támogatásul felhozván a következő egy, nézetem szerint döntő érvet. A propaedeutika azon logikai műveleteket akarja a tanuló tudatába emelni, melyekkel a tudományok ismeretei szereztetnek s rendeztetnek. Ezen műveletek egy összefüggő sorozatot képeznek, a mely logikai rendszert ad; e rendszernek feltüntetése tehát, még pedig rendszeres alakjában, a feladat. Illustratióját adhatjuk a tudomány egyes ágaiából; de ez a magyarázó dolga s nem tartozik a rendszerbe magába. Épen azért mellette maradok a régi compendiosus módszernek, mint a mely tárgyunk méltó önállóságát megőrizve szabad tért nyit mégis a tanítónak arra nézve is, hogy a középiskolai tananyagot ez abstract szabályokkal életerős viszonyba hozza. A mire tehát B. úr fősúlyt fektet, az nekem mellékes; a mit ő magánolvasásra bíz, azt én modern logikában legfőbb magyarázandó tárgynak tartom. S azért nem bírálhatom B. úr művét azon szempontból, melyből ő kivánná; mert ez álláspontot helyesnek találni nem bírom.

Erre egyébiránt B. úr könyve maga is feljogosít. Az, a

mire ő súlyt fektet, bátran elmaradhat az ő könyvéből s én csak a munka rendszeres vázához tartom magamat jelen ismeretében. E váz, szerző vallomása szerint, kivált Fischer K., Trendelburg és Sigwart eredményei szerint készült. En pedig kénytelen vagyok elmondani e könyvre amaz ó-testamentomi dictumot: a hang Jakabé, de a kéz érintése Esaut mutatja; vagyis tropus nélkül: az egész könyv alaphangja a formai logikaé, s csak a kezeken látszik más logikai álláspontok befolyása. S ebben rejlik azon ingadozás oka, mely, a könyv értelmének és becsének nagy kárára, az egyes tanokban észlelhető. Mert a formai logikából merített alapokhoz a más álláspontokról szedett toldások nem akarnak illeni; új foltok azok régi zsákon, melyeknek szívóssága a régi zsákot eltépi. Nem mulasztatom el ennek részletesebb feltüntetését, hogy B. úr és a szíves olvasó ítéletem indokolását láthassák.

A fogalom §. 5 szerint a dolog lényegével ugyanaz, s e szerint azt hinnék, hogy valóság; pedig §. 6 utólérhetetlen eszményképnek állítja, a mi nem egyéb mint a hegeli és herbarti felfogásnak váltakozása. Hogy a fogalom felfogása Hegelből indul ki, azt abból is látjuk, hogy szerzőnk benne a »léteket« találja (16. l.), hogy a nemet a fajok természetes alapjának nézi (30. l.) s ennél fogva a nemnek, mint oknak és alapnak, »tartalma inkább hatalmasabb és gazdagabb az egyes fajénál« (32. l.), a mi nem egyéb mint leplezetlen hegelizmus Kuno Fischerből átvéve. Ellenben a fogalom jegyei (§. 7) a közönséges logikából vannak átvéve; s itt is jobb lett volna a nemi fogalom és faji különbség természetét fejtegetni a 111—112. lapok kedvéért, a hol a meghatározásnál hasznát vehetné, a helyett hogy most sok ide nem való dolog fordul elő, milyen pl. a logikai és metaphysikai lényeg fejtegetése (20. l.).

Ezen ingadozás az obj. fogalom és a f. log. subj. fogalma között a kör és tartalom közti viszonynál különösen érezhető.

A §. 8 szerint a kör a tárgyakat, a tartalom a jegyeket jelenti. A f. log. ezeknek viszonyát megfordítottan tanítja; B. úr pedig hegelizál azt mondva §. 8-tól eltérőleg, hogy a kör »a fogalom tartalmi egységének kifejtése« (§. 13) s ebből azt következteti: »az általános vagy nem-fogalom levén a fajok keletkezésének alapja, az tartalmára nézve nem lehet szegényebb a fajnál« (§. 13) s polemizálva a formai log. ellen: azon eredményre jut, hogy »a körnek nagyobbodásával nem szegényedik, hanem inkább gazdagodik, szaporodik a tartalom is.« »A fogalom tartalma a lehetőség, köre a valósultság; de az utóbbi egészen az előbbtől függvén, amavval egyenes arányban növekedik, vagy fogy.« Ezen tételek nyilván csak az obj. fogalomról érvényesek; de a ki a fogalmat eszményképnek tekinti s azt mondja más helyen, mint B. úr, hogy »minden öntudatos képzet

fogalom» (§. 9), az csak ferde helyzetbe jut, mikor a fogalomnál nyert tanokat a rendszer további részeiben akarja érvényesíteni.

Mellőzöm itt a részleteket, mikre később térünk s áttérek az ítéletekről szóló tanra. A ki a fogalmat obj. valóságnak veszi, annak számára az ítélet e fogalom önmegoszlása, a mint ezt B. úr a 46. l. mondja is, hogy t. i. az ítélet nem más, mint fogalomelemzés. Ez utóbbinak azonban már nincsen hegeli értelme, hanem inkább Trendelburg tana. Az ítéletnek meghatározása pedig ugyanazon 46. lapon mégis a f. logikáé: »két fogalom felismert egymásra vonatkozásának teljes belátása, illetőleg e belátásnak kimondása az ítélet«. Az ítélet meghatározásánál tehát azon szomorú tapasztalatra jutunk, hogy B. úr a fogalomnak obj. felfogását az ítélettanban elejtve a f. log.-ra tér vissza, hogy a következő sorokban, újra ezt is megtagadva, Trendelburg karjaiba vesse magát. Az ítélettanban azonban Trend. tanánál sem marad; betesz ő (20. §.) egy részletet Sigwartból, kit még a szerencsétlen 21. §-ban is követ kellő átértés nélkül (a mikor Kant tana ellen polemizál igen sajátos, hogy ne mondjam nevetséges módon a synthet. ítéletek értelme iránt) s végül újra rátér Kant és a herbarti logikák ösvényére.

Az ítéleteknek azon elosztása ugyanis: tartalmi és körítéletekre, a mint azt a 47. lapon adta, az 55-dikön helyt ad a közönséges Kanti elosztásnak az ismeretes négy kategória csoport szerint. Végre a syllogistikában, bár nem teljes részletességgel, elfogadja a formai logika tanait s a rendszertan többnyire a formai logika tanait veszi át, megtoldva azokat hegeli s egyéb részletekkel. Egyöntetűséget annál fogva Babics úr könyvében épen nem találhatni. Alapjában formai levén, annyira átszötte idegen elemekkel, melyeket feldolgozni egy álláspont keretébe nem birt, hogy valóságos jellemét meghatározni alig lehetséges, s hogy B. urnak magának kellene megmondani, milyen iránynak kívánt szolgálni ezen könyvével.

Mert hogy iskolai könyvnek kell valamely határozott irányban mozognia, az bizonyos, s hogy ezen irányt végig meg kell tartania, az logikánál magától értetődik. B. úr könyve azonban számos részletekben is téves tanokat terjeszt. Ezek közül csak a legfeltűnőbbeket akarom kiemelni.

A concret és abstract fogalmak megkülönböztetése igen zavaros (36. l.). Egyrészt »minden fogalom elvont«, a mennyiben a tárgyat csak gondoljuk, azaz egyik tulajdonságát a tárgytól elvonva; másrészt csak az elvont, melynek »tartalma csupán esetlegeknek elvonásából áll«, újra »közönségesen« a »nemi fogalmak a képzetekre vonatkozó fogalmakkal együtt valamennyien elvontak lennének« (36. l.). Ellenben összevont az, melynek jegyei »lényeges sajátságok, külön vagy esetlegesek

kiséretében.« Mindez pedig egy szál példa nélkül! Ezen tanok egyrészt magukban nem igazak; másrészt B. úr tanával ellenmondók. Meri miként egyeztessük ezzel a 16. l. tételét, mely szerint a fogalom a tárgy »létoka«? Hogy lehetne az elvontban, mely csak esetlegek elvonása, a tárgynak létoka?

Épen ily homályos az »osztályfogalmak vagy kategoriák« tana. Maga a magyarosítás e szónál szerencsétlen; categoria, ha már kell magyar szó, főfogalom vagy legfőbb mondomány, — ellenben osztályfogalom pl. alma, mennyiben egy osztályt jelez. A Reichlin-Meldeggen s másoknál is előforduló 4 kategoriát nem bolygatom, régi utakon jár; de ha valaki a B. úr által a §. 16 végére állított három pontból tud világos képet szerezni arról, mit kell a categoria alatt érteni, akkor annak számára hajlandó vagyok bármilyen praemium kifizésére. »A közönséges fogalom a tárgynak vagy gondolati anyagoknak csupán elvont képmása; a kategoriák a gondolatot anyagával együtt, igazi természetes eredetében nyújtják.« Ki bírja ezt megérteni? A kategoriák pl. a viszony, módosulás — honnan szerzik ezt a teremtő erőt, mely más fogalmakban nincsen? — A 2-dik pont szerint az »osztályfogalom« a »tárgynak oly tulajdonságait jelöli, melyeket attól már elvonni nem lehet«. De akkor mi a különbség categoria és lényeges jegy közt? A 3-dik pont szerint a »kategoriák által jelentett tulajdonságok szemlélés vagy épen tapasztalat alá nem esnek«. Ugyan honnan van mégis B. urnak tudomása a kategoriákról, ha sem szemlélés, sem tapasztalat alá nem esnek? S dacára annak »a kateg. lételük bármely . . . tapasztalásból bizton következik.« — Nyilván való, hogy a ki a kategoriákról ilyeneket állít, az vagy maga sem tudja, mi a categoria, vagy pedig gondolatait nem bírja kifejezni; mindkét esetben ez oly hiba, melyet iskolai könyvben minden erővel kerülni kötelességünk.

Épen ily zavaros és ingadozó az ellentét fejtegetése, a mit kivált az alkalmazott példákon észlelhetni. Ember és madár B. úr szerint conträr fogalmak, holott azokat mindenki csak teljesen különböző fogalmaknak fogja tekinteni: ellenben egyszerű és összetett sehogy sem lehet ellenmondó, mert az egyszerűnek ellenmondója a nem-egyszerű. Az ellentéttség fejtegetésében a hiány főleg az, hogy nincs különbség téve tágabb értelmű és tüzetes ellentét közt; mert akármennyire is biztosít B. úr, hogy: bogár, virág, ház, hal, keztyű, négyszög s a többi, ellentett fogalmak sora, mi azt ellentétnek soha nem fogjuk tekinteni, hanem pusztán teljes különbözőségnek. Hogy ellentétről szólhassunk, ahhoz szükséges, hogy valami harmadikra nézve legyenek a fogalmak ellentettek.

Átmegyünk az itélettanban leginkább zavaros részletek némelyeire. A leggyarlóbb e tekintetben épen a legnevezetesebb

kérdésnek fejtegetése, melyet Sigwartból vett át szerzőnk, de a nélkül, hogy Sigwartnak nagyon reservált fejtegetését kellő komolysággal igyekezett volna megérteni. Ez a §. 21-ben az anlyt. és synthet. ítéletek fejtegetése. Legelőször is az ítélet új meghatározására akadunk benne (53. l.), mely szerint az: »okszagon alapuló fogalomkapcsolat.« Ez magában véve nem érthető s részletes indokolást igényelne, kivált B. urnál, a ki §. 18 és 19-ben egészen eltérőleg szolt. Van benne igazság, azt nem tagadom; de hogy ennek a logika hasznát vehesse, ahhoz az okviszonynak egészen más fejtegetése szükséges, mint az a rendkívül gyarló kapkodás, melyet e törvényről a 106. lapon találunk. B. úr azért azt hiszi, hogy az állítmány az ítéletben mindig az alany által van előhozva s épen azért neki minden ítélet »sem nem különösen anlytikus, sem nem synthetikus, hanem egyik is, másik is, együtt és egyszerre.« Tehát pl. a rózsa növény, az ép oly anlyt. mint synth., pedig mindenki látja, hogy ez anlytikus; ellenben hogy pl. az erős hang szétrepesztí a dobhártyát, az világosan synth., de B. úr szerint ép úgy anlytikus is lehet. Általában B. úr lélektani fejtegetéssel igyekszik egy ismeretelméleti kérdést megoldani, a mennyiben lélektanilag csakugyan nem határozható meg a külömbiség anlyt. és synth. ítélet közt; de nem azért, mintha e külömbiség nem léteznék, hanem azért, mivel e külömbiség nem lélektani, hanem logikai. A legkisebb jártasság a tapasztalati tudományok ítéleteiben tisztán mutatja azoknak kivétel nélküli synthetikus természetét. A midőn B. úr Kantnak »két híres példáját« veszi boncolás alá, egészen más térre lép, mint a melyen a §. elején állott. Az apriori synthetikus ítéletek nem tartoznak külömben sem a logikába, hanem az ismerettanba s azoknak tagadása nem mutat kellő belátásról az ismeret keletkezésébe, ámbár sokan tagadták s nézetem szerint legügyetlenebbül Zimmermann R. Mert hogy $(7+5=12)$ egy synthet. ítélet, arról az a ki a számnak ismereti természetével tisztában van, kételkedni nem fog. Végül legyen szabad említenem azon aggodalmamat, hogy Kant tanainak cáfolgatásával, mely idegen példák nyomán nálunk többször fordul elő, nem Kantnak, hanem magának a cáfolónak gyengesége fog kiderülni mindenki előtt, a ki a modern philos.-ban járatos. Fiúk előtt ezen vállalkozásnak mindig kétes eredménye leszen. Külömben B. úr ezen 21. §-t egy újabb kiadásban mindenesetre lesz kénytelen változtatni, mert ilyen alakban az csak botrányt képez az egész könyvében, érthetetlen nyelvezetével s a gondolatok zavarosságával.

Az ítéletek további elosztása a formai logikát követi. A feltételes ítéletek szerepe az okviszonynak most említett kiszélesítése alapján grammatikai jelleművé változik; mert ha minden ítéletben van »az oksági összefüggés, esakhogy ezt néha külö-

nősebb módon szükséges kifejezni« (61. l.), akkor nem marad a hypoth. ítéletnek hátra egyéb, mint a grammatikai külső kifejezés. Minden további fejtegetés a consistens logikai határozottság hiányában csak zavaró; s azt semmi esetre sem lehet helyeselni, hogy azon fogalmakat, melyeket fejtegetünk, szabatosan meg nem határozzuk előbb, mint az pl. §. 28 a szétválasztó ítéletnél is látható.

Legyen szabad itt, B. úr könyvének alkalmából egy általános megjegyzést közbeszúrni, mely több nálunk divatos formái logikai kézikönyvre egyformán szól. Szokás ugyanis (s B. úr is teszi §. 30), hogy a hypoth., disiunctiv, osztó s egyéb ítéletek után vagy előtt »az ítéletek összetételéről« szólnak. Ez egy igen figyelemre méltó gyengéje a f. log.-nak. Ugyanis a hypoth., disj., copulativ és osztó ítéletek mind összetett ítéletekül vannak felfogva s dacára annak külön szólnak még az ítéletek összetételéről. Ez arra figyelmeztet, hogy ezen ugynevezett összetett ítéletek logikai jelleme iránt ingadozunk. Ha »összetettek«, akkor ne tessék a kategorikus ítéletekkel egyben tárgyalni; ha egyszerűek, akkor tessék azon megkülönböztető vonást szabatosan kiemelni, mely azoknak külön logikai helyet biztosít. Ha pedig sem egyik sem másik alakban az ügy nem rendezhető, akkor be kell vallani, hogy a f. logikának ítéleti alapja nem tartható s akkor igyekezni kell, azt egy más alappal felcserélni, mely többet bír el. Így a hogy most áll a dolog, a mi logikai könyveink épen az ítélettanban a legnagyobb zavart mutatják és üres ismétlésekbe esnek, melyek a tiszta felfogást e fontos kérdésben sehogy sem segíthetik elő.

Az ítéletek viszonyainak fejtegetésénél (32. §.) a logikai bizonyítást nélkülözzük. Ez f. log.-nál főkéllék s B. úr helytelenül cselekedett, mikor a f. log. tanait megtartva, annak szemléltető módszerét, mely körökkel illusztrál, elhagyta. Ez teszi homályossá az ítéletek megfordításáról szóló részletet is (33. §.). Ez alkalommal anticipálva sajnálatomat kell kifejeznem a felett, hogy a választott példák a fejtegetett logikai formáknak nem felelnek meg; ezt figyelmetlenségnek tulajdonítom, mert nem tehetem fel, hogy B. úr közvetlen zárlat és enthymema közt nem ismerne a különbséget. Az ítéletek következetességi viszonyain alapulnak a közvetlen zárlatok (syllogismus) s ebben két fogalom szükséges: az enthymema pedig három fogalmat mutat. B. úr az elsőre köteles volt példát adni s enthymemákkal zavarja a tanuló felfogását. Abból ugyanis, hogy: »egy ember sem él örökké« (70. l.), csak az következik, hogy »némely ember sem él örökké«! Ha B. úr ebből Bismarkra is következtet. akkor anyagilag helyesen teszi, de ez nem folyik a tételből, hanem az altétel elmaradása után enthymematice van belőle lehozva. Ugyanolyan minden többi példája, pl. »nem igaz, hogy minden szög

90°, de igaz, hogy a derékszög annyi stb.« Azonban ez is egy szakasz, melyet B. úr teljesen kénytelen lesz átdolgozni. Sem teljességre nem tarthat igényt, sem logikai alaposságra, sem rendre a 32. 33. §. Ha már egyenkint nem akarta a következetességi viszonyokat elővenni, de legalább a logikai főmomentumokat kellett volna venni, mint azt pl. Lindner - Klamarik könyvében találjuk. Ugy, a hogy most van, az egész tárgyalástól minden logikai értéket kell megtagadnom. A megfordításnál pl. 72. l. 2d. p., melyben az J ítélet részleges megfordításának egy különös esetét hozza fel B. úr, nyilván nem látja a f. log. tendenciáját, a mely azt tanítja, hogy az J ítéletet szabály szerint csak J-re lehet megfordítva a scholasticus vers szerint: »E, J simpliciter vertendo signa manebunt.« Nem a kivételeket kell itt szem előtt tartani, hanem a f. logikában általában helyeselhető törekvését egyetemes eljárási szabályokra s ezt nem vette tekintetbe B. úr ezen könyv szerkesztésénél.

A syllogistikáról keveset kell mondanom. Az elosztás egyszerű és összetett, teljes és nem teljes syllog.-ra egészben véve helyes, csak nem szabad azzal megtoldani, hogy a 4 osztálynak mindegyike 3 alosztályra szakad, mennyiben pl. az összetett következtetés tisztán szétválasztó nem lehet (p. 77.). Különben a syllog.-tól ép oly lehetetlenséget kíván B. úr, mint minden más f. logika, mikor azt mondja, hogy »az előbbi gondolatok alapján azokból valóban különbözővé fejlett gondolat legyen« (a következtetés? mert a mondatnak alanya nincsen 74. l.). Ez magában véve épen a vitás pont, mely miatt újabbak (Mill) a syllogismusban a petitio principii-t találták. Külömben B. úrnál van helyesebb felfogás is, mely a syllogismusban nem új ítélet levezetését találja lényegesnek, hanem azt, hogy »az alany és állítmány összekötésére« elégséges okot teszünk hozzá a középfogalomban. Ezen sok tekintetben használható gondolatot B. úr a 37. §. elején megpendíti ugyan, de a syllogistika kifejtésében semmi hatását nem lehet észrevenni.

A következtetés 4 alakja a régi aristotelesi; azoknak bizonyítása a szemléltető eszköz mellőzése miatt a tanulásra nézve nem világos s a módok és alakok sajátosságainak összeállítása (40. §.) sok tekintetben változtatást igényel, hogy logikai természete világosan lépjen előtérbe. A reductió említése már csak azért is lett volna tanácsos, hogy a módok scholasticus neveit a tanuló megértse. A hol B. úr, mint pl. 79. l. köröket rajzoltat, ott a körök és a képlet közt nincs megfelelés, mert alárendelt körök nem adnak $p=M$, hanem $p<M$.

Mellőzők kisebb tévedéseket, melyek nagyon is sok helyen fordulnak elő, s csak az összetett syllogismust akarom még említeni. B. ur itt az egyes syllogismusok közt helyesen hangsúlyozza az oki összefüggést, de abból egészen helytelen dolgokat von le.

Ugy pl. mivel az »ok időre nézve megelőzi okozatát«, azért minden megelőző syllogismus=prosyllogismus, minden következő=episylogismus. Nézetem szerint sem ezen indokolás, sem az elnevezés kiszélesítése nem kifogástalan. Hogy az ok időre nézve megelőzi az okozatot, az egészen mellékes jelzője; a kettő közt nem az idő, hanem a logikai függés a határozó. Minden megelőző syllogismus pedig nem prosyllogismus, hanem csak az episylogistikus sorban s mindig az, melyben a P fordul elő legelőször. Épen azért ezen sornak neve is episylogistikus, mert itt az episylogismus a célpont, melyre az egész sor törekedett. A tárgyalást részleteiben nem követem; oly zavaros, oly érthetetlen az egész, hogy párját bajos lenne az egész könyvben találni. A példák pedig, melyekkel a tant fel kellett volna világosítani, minden képzeletet túlhaladó gondatlansággal vannak szerkesztve. Mit mondjunk pl. ehhez?

A rosz kerülendő

a lopás rosz

a lopás kerülendő

minden bűn rosz

a lopás bűn

tehát a lopás rosz.

Itt B. úr szerint a »fogalmakban fel- vagy visszamenés van mindig általánosabbra«; — azt hiszem, kevesen lesznek, kik B. úr szemeivel nézve ebben a zavarban valami »fel- vagy visszamenést« látnának, ez egyszerűen zavar, nem rend. Már azon egy körülmény, hogy az 1-ső syll. altétele ugyanaz, a mit a 2-dik nagy fáradsággal újra zártételül hangoztat, gondolkodóba ejthette volna B. urat a példa becse iránt. S ilyen a többi példája is; felvilágosítás helyett még jobban megzavarja a tanulót.

Ugyanilyen a soritesről szóló tannak a jelleme. B. úr felvilágosításul azt hozza fel, hogy lánckövetkeztetés az által áll elő, ha a teljes következtetéseket enthymémákká változtatjuk. Ez ellen, bár megvallom, hogy a felfogás könnyítését nem veszem észre, kifogásom nincsen; de azt már határozottan hamisnak kell mondanom, ha B. ur ezen enthymemáktól olyat kíván, a mi azoknak természetével ellenkezik, t. i. kettőt 1. hogy »a soritesnek enthymemái tulajdonképen csak egyetlen tételből állanak, — a mi nem lehet enthymema többé és 2. hogy ezen tétel »mindig a főtétel«, — mert ha csak egy tétel van, miért akkor főtétel? Külömben is a soritesben, a szerint, a mint episyll. vagy prosylog. sornak eredménye, majd a fő — majd meg az altétel marad meg, — a miről B. úr bármely iskolai könyv példájából meggyőződhetik. A példák ép oly kifogás alá esnek, mint a teljes polysyllogismusoknál. Ebben pl. »a bűn rosz, a rosz kerülendő; de a lopás rosz, hát a lopás kerülendő« — derekán

szakadt ketté az egész láncolat s ha B. úr ebből, mint lehet, teljes polysyllogismust akarna reconstruálni, akkor hamar ráakadna az egész sornak alaptévedésére.

Az epicherema tárgyalása nem világosabb az eddigieknél (kivált a 101. l. végső passusa) s mellesleg csak egy kitévelt ajánlok B. úr figyelmébe, hogy t. i. »minden közvetítő középfogalom... egy-egy teljes előkövetkeztetéssé alakítható,« — a mi semmi esetre sem szabatos kifejezés, mert e g y fogalomból (ha csak nem hegeli) következtetést alakítani a formai log. szerint nem lehet.

A rendszertanban a szokásos fejezeteket találhatja az olvasó. A tárgyalás niveau-ja olyan, mint az első részé, melyről eddig szóltam. Sok helyen valóságos tévedésekre akadunk kisebb dolgokban és azon B. úrnak sajátságos homályosság, mely nem a rövidségből, hanem a céltalan és felesleges szöbőségből szokott eredni, ott is nehezíti az olvasást. Szabatosság a kifejezésben sehol sincsen.

Ilyen kisebb tévedések közül csak a következőket emelem ki. A 115. lapon a *genetica* definitió összeesik a *syntheticával* s az ott felhozott példa a körről, nem levén különben sem alkalmas, nyilván a *synth.* defin. jellemét mutatja, pedig az eredetűre szól. — A téves definitiókra szóló példák némelyike valóban neveltető (116. l.), de a definitió logikai feladata a tárgyalásból tisztán ki nem világlik. — A bizonyítás kellékeit rövidre fogta B. úr s ezen rövidséget jóvá tenni igyekezett az okoskodás tévedéseiről szóló §-sal, mely azonban, nézetem szerint, iskolai könyvben egészen felesleges. — A leggyengébbnek nézem a módszerről szóló tant, melyben felesleges dolgok, pl. a tanmódszer, igen terjedelmesen és mégis homályosan vannak előadva, ellenben szükségesek pl. Millnek kísérleti módszerei s általában a pozitív tudományok kutatási módja egy szóval sincs említve logikai jelentőségében. A *deductio* szerepe az *inductión* belül nincs kiemelve; a *hypothesis*ek kellékeinél a *fundamentális*, t. i. az, hogy *igaz* o l h a t ó legyen, kimaradt; a tudományok elosztása alap nélküli.

Azonban ezen részleteket továbbra is felsorolni, nem lehet sem kötelességem, sem nem engedi a terem. Attérek röviden a *munka példáira*. Ezek meglehetősen bőven vannak, de mint már említettem, sokszor szerencsétlenül szerkesztve. A felhozottakon kívül vannak olyanok, melyek érthetlenségben szenvednek pl. Kant tana a tér és idő szemléleti formaiságáról (115. lap); a Darwin elméletéből vett példát (112. l.), bevallom gyengeségemet, épenséggel nem bírom érteni; 106. lapon a *physikai példa*, hogy sem meleget sem hideget nem ismerünk »tisztnak«, hanem azoknak »bizonyos arányu keveréküket«, — mulatságosnak volna mondható, ha oly szomorú nem volna. S így a legtöbb

példa nem felel meg feladatának; mert nemhogy az az abstract szabályt illusztrálná, magának megértetése magyarázatra szorul.

A mű terminológiájában némely ambiguitas volna kijavítandó. 29. l. »azonos azaz egyenértékű« nem tartható meg, mert amaz identikus, emez aequipollens; 37. l. »nemek vagy általánosságok« szinte nem egyet jelentenek. A 90. l. »szabálynak« nevezi azt, a mi 79. l. »főtétel« volt; a 74. l. a conclusio még »zártétel«, ellenben 78. laptól kezdve már »zárlat«, a mi nem helyeselhető, kivált miután ez utóbbi szót már Kerkápoly igen helyesen a syllogismus számára lefoglalta.

Az előadásról több helyen emlékeztem. Semmiféle csín nincs benne, de még a tankönyvnel nélkülözhetlen rövidség, szabatosság és világosság sem található. Némely részletekben rendszeretlen (pl. 19. l. a jegyekről), sokszor nehézkes (pl. 1—6 l. egészen. 22. l. »ezt a kört immár« stb. 29. l. a részleges egybevetésről, 54. l. a 21. §. végszakasza, 96. l. a kétféle polyszyllogismusról s sok helyen); másutt szóbüszég önti el a különben helyes gondolatot pl. 129. l. a hypothesisről; 104. l. a tanmódszerről; 113. l. a leírásról; 11. §. a körviszonyokról; 19. §. a szavakról.

Böhm Károly.

Philosophische Vorträge, herausgegeben von der Philosophischen Gesellschaft zu Berlin. Neue Folge. 2. Heft. 58. l. ára 1 M. 20 Pf. (?)

1. Herbert Spencer's System der Philosophie und sein Verhältniss zur deutschen Philosophie von Prof. Michelet.

2. Ueber das Princip des Schönen in der Kunst, von Rector Julius Rau.

Ezen philosophiai előadásokhoz egy prospectus van csatolva, melyben különösen kiemeltetik az, hogy az olvasó nemcsak az előadást kapja kezébe, hanem az előadást követő vitatkozásnak lényegét is, még pedig oly módon, mint a vitatkozók azt maguk feljegyzik; hogy ezen eszmesurlódás az előadásnak tartalmát csak fényesebb világitásba helyezi, magától érthető.

Michelet bevezetésében Spencerről szóló előadásához megemlíti, hogy csak minap ismerkedett meg e philosophus rendszerével, azután rövid pár sorban az angol philosophus rendszerének áttekintését adja és végre részletesebb tartalmát közli a First Principles című munkának. E munkának tartalmát e lapoknak olvasói már ismerik, tehát arra szorítkozhatom, hogy megemlítsem, miképen fogja fel Michelet Spencernek philosophiáját, és mennyiben talál ő analógiákat az angol philosophus és német philosophusok gondolatai közt. Ilyen analógiát számosat talál, annyira, hogy Michelet szerint »Spencer vor allen Dingen ein Kan-

tianer ist. Sämmtliche Grundsäulen des Kantischen Criticismus sind beim Aufbau (t. i. des Systems) verwendet; de Spencer Michlet szerint a Kanti philosophia határain még túl lépett, és oly eszméket fejtett ki, melyek élénken a Kant után következő philosophiára emlékeztetnek. »Spencers Ausspruch enthält also den Grundgedanken der Nachkantischen deutschen Philosophie, von der Coincidenz der subjectiven und der objectiven Reihe des Absoluten, wie Schelling sich ausdrückte: d. h. den objectiven, oder vielmehr den absoluten Idealismus.« De előadó úr még tovább megy és Spencerből valóságos Hegelianust farag. »Denn was Spencer Evolution nennt, ist der *πρόοδος* des Proklus, und die Hegel'sche Entwicklung aus dem Ansichsein, das schon den Unterschied einhüllt, den das Fürsichsein dann enthüllt.« De sőt előadó pár sorral följebb épen a német philosophusoknak befolyásáról szól Spencer philosophiájára. No ez vajmi kicsiny lehetett. Mindezen elmékedésekkel szemben csak találóknak találok Lassonnak ellenvetéseit, melyeket ez az előadást követő vitatkozásokban tett. Herr Michelet — mondja Lasson — hat den Mann viel zu sehr isolirt und aus seiner natürlichen Umgebung losgelöst. Spencer muss, um recht verstanden zu werden, in seiner natürlichen Verbindung mit den Empiristen, Sensualisten und Positivisten seines Landes betrachtet werden. Ez helyes! Spencer tetőtől talpig angol philosophus, és ha az ő philosophiája és a német philosophia közt érintkezési pontok találhatók, ez csak onnan van, hogy egymástól független gondolkodók, ha ugyanazon philosophiai feladványokat megoldani iparkodnak, sokszor ugyanazon gondolatokhoz jutnak.

A második értekezés Rautól való. A kezdetben még gyöngé ember mindenütt a nagyszerű és erejét messze felülhaladó természetnek nyomását magára érezte, érezte mint Müller Miksa mondja: den Druck des Unendlichen. Attól meg akart szabadulni, és ezen törekvés volt az ókori művészetnek elve. Zweierlei also predigen die Kunstwerke des Alterthums: Erlösung von des Unendlichen Druck und Erhebung des Gemüthes zu den Gefühlen göttlicher Ruhe im Besitze der ungestörten Herrschaft über das Endliche. Dies ist das Princip des Schönen der antiken Kunst. A kereszténység e tekintetben forduló pontot képez, és a művészet principiumát teljesen az ellenkezőre változtatja át. Nichts Feindliches, sagte die Religion, sollte das Unendliche sein, das man bisher bekämpft hatte, sondern ein Gut, dessen Besitz man ersehnte; während das Endliche, welches bis dahin der Menschheit theuer gewesen war, von nun an seinen Feind bedeutete, den man zu fliehen hatte. »Erlösung vom Drucke des Endlichen und Erhebung des Gemüthes zur Ruhe und Klarheit im Besitze des Unendlichen« war der Inhalt der neuen Verheissung. A humanismusnak föllépése, a tudományoknak haladása, az

embernek önbizalma egészen más irányt adott a művészetnek. . . . nicht mehr die Aussenwelt, weder die sichtbare noch die unsichtbare, sondern die Innenwelt fesselte des Menschen Aufmerksamkeit Das passive Verhalten des Menschen gestaltete sich daher zu einem activen, aggressiven; als Unendliches im ewigen Fortschritte erkannte sich die Vernunft selbst; und der Mensch verlangte das Recht freier Subjectivität, um seiner Vernunft Raum zur Entwicklung zu schaffen. Ez tehát az újabbkori művészetnek elve. Szerző értekezését azon mondattal zárja be: Das Princip des Schönen in der Kunst beruht daher nach meiner Ansicht in der erlösenden und erhebenden Ueberzeugungskraft ihrer Werke. Ez az előadásnak lényege. Ki ne látná e gondolatmenetben, habár némi módosításokkal, a hegeli philosophia dialektikáját? Az elv olyan elvont, hogy nem minden aesthetikus fogadhatja el. A művészetben sokkal bonyolultabb a kellemes, összhangzó érzéki benyomásoknak vegyülete magasabb érzelmekkel, minthogy azt ilyen egyszerű szóképlettel ki lehetne fejezni. De elfogadván a szerzőnek elméletét az ókori, középkori és újkori művészetről, nem kell-e inkább mondanunk, hogy ama fentebbi tételek az illető kor művészeinek jellege és nem elve? Csak éljünk szabatosan a szavakkal és sok bajt fogunk elkerülhetni. Kirchmann szemére veti előadónak, hogy ő az egész előadásában a szépről szólani elmulasztotta. Ez alkalommal nagyon is tekintetbe veendő szavakat mond, midőn így szól: Ich möchte bei dieser Gelegenheit überhaupt auf eine bedenkliche Richtung aufmerksam machen, welche heut zu Tage bei Erörterung philosophischer Fragen vorherrscht. Statt mit dem reichen Inhalt des betreffenden Gebietes sich zu beschäftigen, denselben in seine Bestandtheile zu zerlegen und in seinen Ursachen und Wirkungen zu verfolgen, springt man sofort zu gewissen höchsten Kategorien über, die zum grösseren Theil nur in Beziehungsformen bestehen, und meint mit diesen dürftigen und kahlen Begriffen den Kern und das Wesen des Gegenstandes erschöpft zu haben. Man glaubt gerade in dieser Weise sich recht philosophisch zu verhalten, aber leider wird der reiche Inhalt des Gegenstandes damit nicht erschöpft, und statt klarer, anschaulicher, erschöpfender Bestimmungen wird nur eine einzelne Seite, oder eine Beziehung aus dem Gegenstande hervorgehoben, die mit dem Gegenstande nur im losen Zusammenhange steht, wie heute z. B. das Unendliche und Endliche mit dem Schönen. —r. —o

Metaphysik in Wissenschaft, Ethik und Religion. Von Dr. Paul Carus. Grumbkow, 1882. I. 64. 1 M. 50 Pf.

A kis füzet célja a Metaphysika szerepét a tudomány, erkölcs és vallás terén kimutatni. Metaphysika neki »a lét és

gondolat végső elveiről szóló tudomány.« Ismeretünk vagy tapasztalati vagy apriorikus; ez utóbbi tisztán formai s következő tudományokat foglal magában: matematika, aritmetika, logika és tiszta természettudomány. A metaphysikai tárgy a tapasztalaton túl van s meg nem ismerhető. — A philos. kiindulási pontja az alany, a tárgyak az alannak kivetített képei; amaz az ismerésnek, emez a létnek hordozója. A mi világunk e kettőnek közreműködéséről ered, ennek az eredménye.

Hogy ismeretünk subjectivitása mellett mégis objectiv érvényű, azt Carus abból véli kimutathatni, hogy az alany és tárgy ugyanazon formákkal birnak, azaz lét- és gondolatformái ugyanazok. Az alany ugyanis magában találja a tér, idő és oktörvény formáit, de csak a mennyiben az alany magát, mint tárgyat szemléli. A tér, idő s okság azért nem alanyi, hanem tárgyi formák, és mivel a világ a mi tárgyunk, tehát abban is érvényesek. E tannak birálatát feleslegesnek tartjuk azért, mert kézzel fogható sophismán alapúl. Az alany ugyanis még akkor is, mikor magát mint tárgyat fogja fel, saját törvényei szerint teszi ezt s így azért, mert térben levőnek látja vagy gondolja magát, ezt mindig csak azért teszi, mivel ez az ő formája. Ha Carus azt hiszi, hogy ezzel Kant tanán tútment, akkor ez igen naiv hit az ő részéről. Más módon kell a subj. ismeret obj. voltát kimutatni, ha ugyan lehet.

A világ felfogásában a szellem és anyag zavaros »felsőbb egységét« követi, a mi Krugra emlékeztet. Különböen meglehető naiv tanokat birdet, pl. azt, hogy az anyag »tulajdonsága« a létezés, a mi Kant kritikája óta mellőzhető; hogy az alanyiség a gyufa phosphorjában is rejlik, a mi homályos Schellingismus; hogy tér és idő »létformák«, nem mint Kant mondja szemlélési formák stb.

Az ethikai alapot Krause-féle »Allsinn«-ból akarja kihozni. Nem véli, hogy az ethikát az önzésre vagy Schopenhauer »könyörület«-elvére, vagy pessimistikus alapon lehetne megépíteni. Az erkölesiség az »Allsinn«-ból ered, mely a szeretetnek s önszeretetnek gyökere. Az egész »Allsinn«-ban Hartmann K. »Alleinheit«-ja vagyis »mind-egysége« lappang, melynélfogva másokat azért kell támogatni, mert velök azonosok vagyunk. Különböen sok helyen látható Hartmann befolyása, de nem tiszta gondolkodás által befogadva.

A vallásra vonatkozólag azt mondja, hogy az »a metaphysikainak intuitiv felfogása«, — tagadja az istenléti morális bizonylatot s elvész utoljára teljes zavarban. Azon egy kísérleten kívül, melyben az alanyi ismeret obj. voltát igyekszik kimutatni, nem található részlet, mely ezen »kutatásnak« közrebocsátását indokolná.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. Vierteljahrsschrift für wissensch. Philosophie. Unter Mitwirkung von M. Heinze u. W. Wundt, herausgeg. von R. Avenarius. VII. Jahrg. 1-tes Heft (1883).

A füzetnek legértékesebb cikke Staudinger F.-é: Zur Grundlegung des Erfahrungsbegriffes (2-ter Art. Schluss), melyre máskor tüzetesen fogunk visszatérni. A másik két cikk erkölcsstani kérdésekkel foglalkozik. Az egyik Laas E.-től van: »Aphorismen über Staat und Kirche.« A cikk feladata az állam és egyház feladatainak és jogainak meghatározása. Mindkét szövetség a társas tényezők (sociale Potenzen) fogalma alá tartozik, de szervezettek s mint ilyen szervezett hatalmak egymástól fogalmilag elvannak választva. Ezen fogalmi különbség a két szervezet különböző feladataiból világos. Az államnak feladata, mint azt az új idő elmélete meghatározta, az egyes polgárok jogvédelme. De azért más célja is kiterjeszhető hatalma, a mennyiben azzal a művelődés végcélja elérhető. Az állam ennek folytán Kant tanában a külső cselekedeteket szabályozza s azért »állam mindenütt van, a hol társadalmilag fizetett ügyességekkel, routinával, kényszerrel és büntetéssel operálnak« (8. l.), azaz hol állami hivatalnokok vannak s az állam szükségleteit kényszerrel behajtható adókkal fedezi. — Ellenben az egyház a meggyőződés (és belátások) vezetője, gyakorlat s tudomány terén; hivatalnokai papok, nevelők, tanítók; szükségleteit önkényes adakozásokból és alapítványokból fedezi. Mindkét intézménynek közös feladata: a jó, azaz minél több örömet szerezni az emberiségnek s azért az állam a cselekedeteket, az egyház a jellemeket akarja jóvá tenni. De a mennyiben az egyház a meggyőződésre hat, sokkal becsesebb, bár törékenyebb eszköz is a művelődés céljaira. Ő a nemzeti korlátoltságon túlemelkedik s az összes emberi fejlődés céljaira tekint. Az ő fegyvere a tan, nem az erőszak. Kétes esetekben azért a döntés az egyházat illeti — A Laastól gondolt egyház nyilván a »láthatatlan« hívek közössége: s épen azért szükséges, hogy a hívek befolyásukat szorosabb társulás által emeljék; tegyenek fogadalmat, járuljanak évi díjakkal egy közös tőkéhez, a nevelést kerítsék kezükbe s a felnötteket fegyelem által javítsák (synodusok). Ezen érdekes aphorismákhoz igen sok szó férne; példányképüket azonban a positivista társulat (société positiviste) szolgáltatta, melynek alapvonásai már Comtenál találhatók.

A 3-dik cikk Ths Achelis-é: Die Ethik der Gegenwart in ihrer Beziehung zur Naturwissenschaft. Az erkölcsstan mai alakjai egymással meg nem férő irányokban követeléseinek megszüntetésével eszközölhető. A megszüntetésnél mértékül a Kant által megalapított philos. criticismus eredményei szolgálnak. Az idealistikus erkölcsstan elve, a mint Kant fogalmazta, nem tartható azért, mert az ethnologia minden egyes erkölcsi szokásnak és elvnek relativitását mutatta ki.

Azért St. Mill és Spencer az etikának természettudományi (azaz darwinistikus) alapot adtak. Ennek értelmében az erkölcs igen nagy fejlődésben haladó valami, melynek különböző formái népek szerint együtt vagy egymásután vannak életben. Ezen fejlődés eszközlői: az egyén és a körülmények. Kezdetben a fejlődő társadalomban jog és erkölcs ugyanaz s »mind, a mi arra alkalmas, hogy a mindenkori organisatiót megtartsa és erősítse, az erkölcsi és eo ipso jogi is« (63). — Achelis ezen részletek fejtegetése után bevallja, hogy minden erkölcs csak relativ megítélés alá eshetik s nincsen abszolút erkölcsi kriterium (a minőt az idealistikus erkölcsstan állít). »Erkölciség semmi egyebet nem jelent, mint az egyénnek megegyezését az azt tartó és hordozó (társas) szervezet jellemével.« Hogy tehát valami erkölcsös legyen, azt a társadalom haszna határozza meg, vagyis az erkölcsstan elve az utilitarismus. Ezután hozzáfog mellékkérdések fejtegetéséhez. Az optimismust és pessimismust subjectiv irányynak állítja; határozottan követeli az akarat determinált voltát, a mely mellett a szabadság érzetét mégis megbirja érteni, ámbár nézetünk szerint sophistikus módon és csak mint illusiót; előveszi és hirdeti az erkölcsiségben az élvezet (Lust) momentumát Kant ellenében s több korunkbeli férfiúnak (pl. Struve l. M. Ph. Sz. I. évf. I. füzet l. 73.) nézetét fejtegeti az erkölcsiség fejlődésére vonatkozólag, kivált Herbert Spencernek erkölcsstanát.

Az A n z e i g e n - b e n ismertette van Ribot műve »az emlékezet betegségéről« — melyet a M. Ph. Sz. is hozott l. évf. 2-dik f. Van két önismertetés is, Philos. folyóiratok és könyvészet.

II. Philos. Monatshefte. Red. von C. Schaarschmidt. XIX. Bd. V-tes Heft. — Az egy önálló cikket írta Feuerlein Emil. Die Selbstpflicht im System und der Geschichte der Moral. Tudvalevőleg az erkölcsstan háromféle kötelességet tanít: Isten, felebarátunk s magunk iránt. Schopenhauer, Schleiermacher, Kant, Lessing, Fichte, Strauss, bár eltérőleg mégis megtartják e trichotomiát. Ép úgy törtenelmi tény, hogy e kötelességeket solidaritásba ugyan, de az egyiknek uralkodó túlsúlya mellett állítják s tény, hogy az emberiség öntudatának fejlődési fokozata szerint különböző kötelesség volt a rendszer középpontja. Még pedig az őskeresztyénség óta Lutherig az isten szeretete, Luthertől Kantig az önszeretett, Kanttól fogva a felebaráti szeretet a vezérlő gondolat. Az ókori erkölcsiség elváltoztatását az istenben való hit és az emberi lélek örök becsének érzete okozta. Jézus az isten iránti szeretetet állítja első kötelességül s így az egyház is, melynek ellenében először Abaelard és Dante érvényesítik az egyén jogait. Luther, Spencer és Calixt az önmaga iránti kötelezettséget hangoztatják, s ez a felvilágosodás korának a signaturája (Spinoza, Leibnitz, Wolff és a jezsuiták erkölcsstani compromissuma). Kant óta a felebaráti szeretet szempontja a határozó. Az önmaga iránti kötelesség önálló szempontul fellép Abaelard és Clairveaux Sz. Bernát tanaiban. Dantenál már azt olvassuk: »isten, maga és felebarátunk ellen véthetünk testileg és vagyoniilag« (Pokol II, 31). Schopenhauer megtámadta ugyan

az önmaga iránti kötelességet, de mégsem nélkülözheti s az újabb idő az önbecsülésből számos erkölcsi kötelességet származtat le.

Könyvismerést találunk Kuno Fischer, *Gesch. der neuern Philos.* 3 k. 3-ik kiad. »Immanuel Kant és tana.« 1-ső rész. Ism. Witte kiemelve különösen azon pótlékokat, melyekkel a genialis történetíró előbbi iratát megbővítette s azon állásfoglalást, mely az újabb Kantphilológiával szemben észlelhető. Hartmann E. *Die Relig. des Geistes.* Ism. Melzer. Hugo Sommer. *Die Neugestaltung unserer Weltansicht durch die Erkenntniss der Idealität des Raumes und der Zeit.* Ism. Baumann, kiemelve azon eltéréseket, melyeket Sommer mutat mesterével Lotzeval szemben. Dr. Emil Koehne *Kant's Pelagianismus und Nomismus.* Ism. a szerk. stb.

A *Literaturbericht*-ben Knoot J. taglalja Martin Klein egyik kísérletét, melyet az Günther tanának rendszeresítésével tett meg (*Die Genesis der Kategorien im Prozesse des Selbstbewusstseins*) s melyről legközelebb tüzetesebben fogunk szólni. Van több kisebb értezés és egy polemia is. Továbbá *Bibliographia* és philosophiai folyóiratok. III. Mind. No. XXX. 1883. áprilisi füzet.

I. *Psychological Principles*, I., by James Ward. Író eleintén kiemeli, hogy eddig nem talált philosophust, ki szabatosan körülírta volna, mi a psychológiának a tárgya, és melyek azon lényeges tulajdonságok, melyek a psychologiai tüneményeket és adatokat a többiektől megkülönböztetik. Az értekezésnek többi részében lényeges azon mondat, mely gondolatmenetének mintegy velejét visszaadja: Összehasonlítván tehát a psychológiát az epistemológiával, azt mondhatjuk, hogy az előbbi módszerében teljesen genetikai, és ha módunkban volna, létező terminológiánkat egy revisionának alávetni, biológiának nevezhetnők; ez utóbbi ellenben minden történeti mozzanatot nélkülöz, és az emberi ismeretről, mint a szellemnek általános birtokáról, *sub specie aeternitatis* szól, mint Spinoza mondotta volna. Az értekezésnek általános iránya megegyező azon értekezésével, melyet Croom Robertson e folyóirat XXIX. számában *Psychology and Philosophy* czíme alatt kiadott.

II. *Reactio-time and attention in the Hypnotic State*, by Professor G. Stanley Hall. A cím utal az értekezésnek tartalmára.

III. *On some Fundamental Problems in Logic*, by M. Martin. Író maga veti fel a kérdéseket, melyekről szólni akar. a) What are the essential characteristics of all fundamental criteria of inferred truth? b) What is the logical value of the common distinction of Laws of Thought and Laws of Things? c) What is the last resort, are we to understand by the terms *Synthetical* and *Analytical Reasoning*? Okoskodásának eredményét az értekezésnek végén öt pontba foglalja össze; leglényegesebb az ötödik pont, mely így hangzik: *That . . . Formal Logic (more properly Symbolic Logic) is completely subordinate to Material: that Material Logic deals with all general methods of obtaining valid synthetic judgments; and that the sole function of symbolic logic is to provide an instrument which will aid thought in the accomplishment of extensive and complicated synthesis.*

IV. »Natural Religion«, by Edmund Gurney. Kevésbé önálló értekezésnek vehető az, mint inkább a következő munka hosszabb megbeszélésének: Natural Religion. By the Author of *Ecce Homo*.

V. *Ethics and Sociology*, by Prof. Wallace. Igen fontos értekezés ez! Író különös súlyt fektet arra, hogy minden etikában a társadalmi momentumot nem szabad kihagyni, mint a régiebb erkölcstanokban történt, de hogy e társadalmi mozzanatot nem szabad tulbecsülni. Mindenki erkölcsi codexét a közvélemény erkölcsi meggyőződései szerint készíti, de e munkába saját individualitása is befoly. Az erkölcsi szabványok históriai fejlődésnek is vannak alávetve.

A »Notes and Discussions« közt kiemelendő Charles Mercier megjegyzése Spencer elméletéhez ismereteinknek osztályozásáról. Nézetem szerint író e kis értekezéssel Spencer philosophiájának egyik részét tovább fejtette ki.

A »Critical Notices« közt a következő munkák bíráltnak meg: *Physical Metempiric*. By the late Alfred Barratt. London and Edinburgh: Williams and Norgate 1883. Pp. XXVI., 311. *The Concepts and Theories of Modern Physics*. By I. B. Stallo. (»International Scientific Series« Vol. XLII.) London: Kegan Paul, 1883. Pp. 313. *Nature and Thought: An Introduction to a Natural Philosophy*. By St. George Mivart. London: Kegan Paul, 1882. Pp. 261. — *Hamilton*. By John Veitch (Philosophical Classics for English Readers.) London and Edinburgh: Blackwood, 1882. Pp. 268. — *Linguistic Essays*. By Carl Abel. London: Trübner, 1882. Pp. 265. — *Gesichte der Ethik in der neueren Philosophie*. Von Friedrich Jodl. I. Bd. Stuttgart: Cotta, 1882. Pp. XII. 446. — *Ueber das Wesen und die Bedeutung der menschlichen Freiheit und deren moderne Widersacher*. Von Hugo Sommer. Berlin: Reimer 1882. Pp. 100. A bírálatok szerint figyelemre méltó munkák Barratt-é, Stalló-é (habár bíráló szerint ez az újabbkori pyhsika elméleteit nem fogta fel helyesen), Veitch-é, különösen pedig Abel-é és Jodl-é.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK.*

1. Magyar.

Dr. M a c z k i Valér. Leibnitz és a keleti kérdés. (A cisterci rend egri kath. főgymn. Értesítője 1882/3).

Dr. N e m e s Imre. Schopenhauer Arthur és Hartmann Ede bölcsészetének ismertetése és bírálata. A M. T. Akad. által díeséretes bírálatban részesített pályamű. Nagyvárad. Hügel Otto. 1882. ára 1 frt 50 kr.

2. Német.

B e r g e r Mor. *Der Mater. im Kampfe mit dem Spirit. u. Idealismus*. Triest. Dase. 6 M.

* Hogy ezen állandó rovatot minél teljesebbé tehesük, kérjük a szakunkba vágó művek szerzőit vagy kiadóit, hogy ujonnan megjelenő műveikből egy példányt vagy legalább annak teljes címét a szerkesztőséghez beküldeni sziveskedjenek.

Szerk.

IV. »Natural Religion«, by Edmund Gurney. Kevésbé önálló értekezésnek vehető az, mint inkább a következő munka hosszabb megbeszélésének: Natural Religion. By the Author of *Ecce Homo*.

V. *Ethics and Sociology*, by Prof. Wallace. Igen fontos értekezés ez! Író különös súlyt fektet arra, hogy minden etikában a társadalmi momentumot nem szabad kihagyni, mint a régiebb erkölcstanokban történt, de hogy e társadalmi mozzanatot nem szabad tulbecsülni. Mindenki erkölcsi codexét a közvélemény erkölcsi meggyőződései szerint készíti, de e munkába saját individualitása is befoly. Az erkölcsi szabványok históriai fejlődésnek is vannak alávetve.

A »Notes and Discussions« közt kiemelendő Charles Mercier megjegyzése Spencer elméletéhez ismereteinknek osztályozásáról. Nézetem szerint író e kis értekezéssel Spencer philosophiájának egyik részét tovább fejtette ki.

A »Critical Notices« közt a következő munkák bíráltnak meg: *Physical Metempiric*. By the late Alfred Barratt. London and Edinburgh: Williams and Norgate 1883. Pp. XXVI., 311. *The Concepts and Theories of Modern Physics*. By I. B. Stallo. (»International Scientific Series« Vol. XLII.) London: Kegan Paul, 1883. Pp. 313. *Nature and Thought: An Introduction to a Natural Philosophy*. By St. George Mivart. London: Kegan Paul, 1882. Pp. 261. — *Hamilton*. By John Veitch (Philosophical Classics for English Readers.) London and Edinburgh: Blackwood, 1882. Pp. 268. — *Linguistic Essays*. By Carl Abel. London: Trübner, 1882. Pp. 265. — *Gesichte der Ethik in der neueren Philosophie*. Von Friedrich Jodl. I. Bd. Stuttgart: Cotta, 1882. Pp. XII. 446. — *Ueber das Wesen und die Bedeutung der menschlichen Freiheit und deren moderne Widersacher*. Von Hugo Sommer. Berlin: Reimer 1882. Pp. 100. A bírálatok szerint figyelemre méltó munkák Barratt-é, Stalló-é (habár bíráló szerint ez az újabbkori pyhsika elméleteit nem fogta fel helyesen), Veitch-é, különösen pedig Abel-é és Jodl-é.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK.*

1. Magyar.

Dr. M a c z k i Valér. Leibnitz és a keleti kérdés. (A cisterci rend egri kath. főgymn. Értesítője 1882/3).

Dr. N e m e s Imre. Schopenhauer Arthur és Hartmann Ede bölcsészetének ismertetése és bírálata. A M. T. Akad. által díeséretes bírálatban részesített pályamű. Nagyvárad. Hügel Otto. 1882. ára 1 frt 50 kr.

2. Német.

B e r g e r Mor. *Der Mater. im Kampfe mit dem Spirit. u. Idealismus*. Triest. Dase. 6 M.

* Hogy ezen állandó rovatot minél teljesebbé tehesük, kérjük a szakunkba vágó művek szerzőit vagy kiadóit, hogy ujonnan megjelenő műveikből egy példányt vagy legalább annak teljes címét a szerkesztőséghez beküldeni sziveskedjenek.

Szerk.

D a n g s c h a t M. Psychol. und Logik, nebst Gesch. der Paedagogik in übersichtlicher Darstellung. Danzig. Kafemann. 2 M.

D u b o c J. Die Psychol. der Liebe. 2 Aufl. Hamburg. Grüning. 4 M.

E n g l e r O. Darstellung und Kritik des Leibnitz. Optimismus. Jena. Neuenhahn. 1 M. 60.

F r e y e r. Studien zur Metaphys. der Differentialrechnung. Berlin. Weber. 1 M.

F r o h s c h a m m e r J. Ueber die Genesis der Menschheit u. deren geistige Entwicklung in Religion, Sittlichkeit und Sprache. München. A. Ackermann. 10 M.

G ö p f e r t E. Geulinx ethisches System. Breslau. Köbner. 1 M. 50.

H a f f n e r Paul. Grundlinien der Philos. als Aufgabe, Geschichte und Lehre zur Einleitung in die philos. Studien. 2. Bd. 2. Abth. Mainz. Kirchheim. 3 M. 80.

K l e i s t v. H. Plotinische Studien. 1. Heft. Heidelberg. G. Weiss. 2 M. 80 Pf.

L i a r d L. Die neuere englische Logik. Autor. Übers. von J. Imelmann. 2. Aufl. Leipzig. Denicke. 2 M.

M e i n o n g A. Hume-Studien II. Zur Relationstheorie. Wien. C. Gerold. 2 M. 50.

M ü n z e r J. Die Ethik des Aristoteles und ihr Werth auch für unsere Zeit. Vortrag. Wien. Rospini. 60 Pf.

O e l z e l t - N e w i n. Die Unlösbarkeit des ethischen Problems. Wien. Braumüller. 1 M. 20.

P e t e r s Carl. Willenswelt und Weltwille. Studien zu einer Weltanschauung. Leipz. Brockhaus. 8 M.

R i e h l A. Die wissensch. und nichtwiss. Philos. Antrittsrede. Freiburg in Br. Mohr. 1 M. 60.

S c h a a r s c h m i d t C. Über den Unsterblichkeitsglauben. Ein Vortrag. Heidelberg. Winter. 60 Pf.

S c h n e i d e w i n M. Drei populär philosophische Essays. 2. Aufl. Hamburg. Frendeling. 75 Pf.

S p i t z e r H. Über das Verh. der Philos. zu den Organ. Naturwiss. Vortrag. Leipzig. O. Wigand. 80 Pf.

S t ö h r A. Vom Geiste. Eine Kritik der Existenz des mentalen Bewusstseins. Wien. Hölder. 1 M. 20.

W e r n e r K. Die Cartesisch-Malebranche'sche Philos. in Italien. I M. A. Fardella. Wien. Gerold's Sohn. 1 M.

Z e l l e r Ed. Über Begriff und Begründung der sittlichen Gesetze. Berlin. Dümmler's Verlag. 1 M. 50 Pf.

3. Francia.

D ' A s s i e r A. Essai sur l'humanité et le spiritisme. Paris. Chevalier Marescq 3 fr. 50.

E s c h e n a u e r A. La morale universelle. Essai sur l'universalité de principe de la morale 2-e éd. 7 fr. 50. Couronné par l'Académie française.

- Guyot Y. La morale. Paris, Dula. 3 fr. 50.
 Gilardin A. Considérations sur les diverses thèmes de psychologie. 7 fr. 50.
 Joly H. Résumé de philosophie; éléments de la méthode, principes de la morale. 1 fr.
 Marion H. Lecons de morale. 4. fr.
 Mazelle pasteur A. L'individualisme, son principe et ses conséquences. 1 fr. 75.
 Poulin P. Dieu selon la science. Nouv. éd. 5 fr. La 1-re à Bruxelles, 1875.
 Pressensé E. de. Les origines. Le problème de la connaissance. Le problème cosmologique. Le problème anthropol. L'Origine de la morale et de la religion. 7 fr. 50.
 Prost A. Les Sciences et les artes occultes au XVI-e siècle. Cornéille Agrippa, sa vie et ses oeuvres. Tome II. 7. fr. 50.
 Renan E. Le judaïsme comme race et comme religion. Paris. C. Lévy. 1 fr.
 Réville A. Histoire des religions. I. Les religions de peuples non civilisés. 2. vol. 12 fr.

4. Angol.

- Benn's Alfred V. M. The Greek Philosophers. 2. vols. 1 l. 8 s.
 Best's V. M. The Principles of the Law of Evidence. 7 th. Ed. by J. M. Lely. 1 l. 12. s.
 Caird E. Hegel. London. Blackwood and sons 6 sh.
 Janet's Paul. Final Causes. Translated by V. Affleck. Preface by R. Flint 2-d. Ed. 12 s.
 Mivart's George. Nature and Thought. An Introd. to a Natural Philosophy, 10 s. 6 d.
 Murray's Compendium of Logic. 3 s. 6 d.

Figyelmeztetésül.

Az 1883-iki akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi mellékjutalom (50 arany) az 1877–1883. évkörben megjelent, a bölcséleti tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak levén odaitéendő: figyelmeztetnek az ily munkák szerzői, hogy műveiket 1884. január végeig a főtítkárhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna: hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.
